

CHESTIU NEA MĂRII MEDITERANE

✕ ISTORIE A EUROPEI DE MIAZĂZI ✕
ÎN LEGĂTURĂ CU ACEASTĂ CHESTIE.

Lecții ținute la Școala de Război

Tipărite după notele stenografice ale d-lui
:: H. Stahl, pentru folosul elevilor săi. ::

DE

N. IORGA

VĂLENIÎ-DE-MUNTE

EDITURA TIPOGRAFIEI „NEAMUL ROMANESC“

1914

TECA CENTRALA

BUCUREȘTI

24231

Lucrarea de față formează

VOL. XXVI din

STUDII ȘI DOCUMENTE

Cu privire la Istoria Românilor.

B.C.U. Bucuresti

C416487

CHESTIUNEA MĂRII MEDITERANE

— Lectii ținute la Școala de Război —

LECȚIA I-î.

Ideî generale. Popoarele orientale și Marea Mediterană. Fenicienii; Cartaginea. Monarhiile asiatice. Cir, Dariu și lupta Iranului cu Turanul în legătură cu stăpânirea Mării.

Amintesc că întâiu s'a tratat în aceste lecții istoria universală din punctul de vedere al chestiunii Rinului: dușmănia dintre două popoare, dintre două *serii* de popoare pentru stăpânirea regiunei renane, și în jurul chestiunii acesteia renane s'a grupat mai toate lucrurile de competenție privitoare la istoria Apusului european. Dar, de oare ce Apusul european a atârnat adese ori de Răsărit—am arătat cum, de câte ori problema Dunării cîștiga importanță, de atîtea ori problema Rinului pierdea din importanța sa, aceleași puteri luîndu-se dintr'un loc și ducîndu-se într'altul și Ludovic al XIV-lea putînd merge la Rin cînd Austrieii sînt ocupați la Dunăre — s'a tratat din acest punct de vedere, pe lîngă toată istoria Apusului, și o bună parte din istoria Răsăritului. Anul trecut, a fost vorba de chestiunea Dunării, cea ce nu înseamnă altceva decît chestiunea moștenirii Împărăției romane de Răsărit, căci toate popoarele din Orient—și nu numai din Orientul sudic, dar și din Orientul nordic, prin urmare și Rusia,—sînt interesate la această chestiune: cine stăpînește Dunărea prin urmare gurile ei și prin urmare Marea Neagră. Însă, de oare ce pentru cele ce se petrec la Dunăre se întrebuintează puteri militare, puteri politice, puteri omenești care sînt întrebuintate și aiurea, n'a fost cu putință să se trateze

chestia Dunării fără să se vorbească în același timp și de lucruri apusene, dar atunci partea ceastălaltă era luminată și cealaltă se afla în umbră. Acum vine a treia chestiune, care și ea va atinge elemente din chestiunile celelalte, dar natural din alt punct de vedere, și în alte proporții, pentru alt scop.

Chestiunea stăpînirii Mării Mediterane e mult mai vastă de cum s'ar părea la început. În dezvoltarea ei sîntem cu-prinși și noi; avem și noi un rol, cu toate că niciodată corăbiile de război ale noastre n'aū plutit pe această Mare cu scopul de a se împotrivi corăbiilor altei națiuni; sîntem totuși amestecați în ea fiindcă Marea Mediterană se continuă, de fapt,—prin cele două strîmtoări ce mărginesc Marea de Marmară, canalul între „Marea Albă“ a Orientalilor și Marea Neagră —, în această Mare isprăvită și ea la Nord prin Marea de Azov. Astfel Marea Neagră, cu adausul ei, face parte din sistemul Mării Mediterane. Prin urmare orice se petrece în Marea Mediterană are imediat înrîurire și asupra noastră.

În tratarea chestiunii Rinului, noi am fost atinși numai indirect; în chestiunea Dunării am fost de cele mai multe ori în deplina lumină a cercetării; în tratarea chestiunii Mărei Mediterane, vom apărea adese ori, fiindcă, dacă nu ce facem noi, dar ce suferim noi, atîrnă totdeauna de cine stăpînește în Marea Mediterană. Înțeleg: ceia ce suferim, nu numai ca dureri, dar și ca influențe: influențe de comerț, de civilizație în genere și, foarte adese ori, și influențe de dominație politică, ce nu ni vin numai de la Răsărit, de dincolo de Nistru, de la Apus, peste stepa Ungariei, de la Sud, din Peninsula Balcanică, ci și pe calea cealaltă, maritimă.

Dar mai e ceva: chestiunea aceasta a Mării Mediterane nu cuprinde numai *mările* legate cu Marea Mediterană, prin urmare Marea de Marmară, Marea Neagră și Marea de Azov, ci, până să se ivească și chestiunea Oceanului, foarte tîrziu, odată cu descoperirile maritime de la începutul epocii moderne, și partea europeană a Oceanului Atlantic, deci coasta de Apus a Europei, nu dă material pentru cerce-

țarea ei deosebită, ci e în legătură cu stăpînirea în Marea Mediterană. Astăzi Anglia, avînd rosturile ei în Marea Mediterană, poate trimete o flotă în preajma Constantinopolei, și Oceanul Atlantic domină astfel Marea Mediterană. Dacă Franța ar fi slăbit mai mult, dacă Italia nu s'ar fi ridicat, dacă Grecia ar fi incapabilă să-și alcătuiască o marină în basinul de Răsărit al Mării Mediterane, făcînd concurență Italiei, din ce în ce mai mult influența englesă ar domina în această regiune,—Anglia, unde este inima puterii engleze, păstrînd, bine înțeles, situația mondială ce o are acum. Dacă deci acum Oceanul domină Marea Mediterană, a fost o vreme cînd Marea Mediterană a dominat Oceanul, și aici a fost centrul tuturor problemelor navale. Ea a fost Marea cea vie, pe cînd astăzi, dacă Marea Mediterană este încă o Mare vie, și aceasta este incontestabil, mult mai vii în ce privește proporțiile și faptul că acolo se face schimbul între viața economică a două lumii, este Oceanul Atlantic. Și poate că va veni o vreme cînd, înviind China, prin Iaponezi sau alții, și crescînd și mai mult, printr'o continuă sporire de emigrări, Statele Unite, Oceanul Pacific va ajunge să joace rolul de căpetenie, precum tot astfel s'ar putea să joace acest rol Oceanul Indian. Fapt este însă, că, în timpul de la Faraoni până la 1800, Marea vie, centrul de schimburi maritime, de influențe economice care se desfac din aceste schimburi, a fost Marea Mediterană.

Dar problema Mării Mediterane nu privește numai generalitatea cîmpurilor de apă — dacă aș putea întrebuința această expresiune paradoxală —, ci privește încă ceva — și putem întrebuința o a doua expresie paradoxală, — „mările de uscat“. Este o „Mare de uscat“ în legătură cu Marea Mediterană, steпа rusească, oferind, în ceia ce privește desvoltarea popoarelor, sau înaintarea, prelingerea popoarelor, trecerea lor răpede de la un loc la altul, ca mijloc al unor asemenea mișcări, aceleași fenomene ca și Marea. Chestiunea Mării Mediterane e în cea mai strînsă legătură cu chestiunea stepei rusești. Nu odată — cum se va vedea chiar din lecția de astăzi, care se ocupă cu partea cea mai veche și pentru noi mai puțin direct interesantă a

acestei cheștiuni—, nu odată se întâmplă ca o dominație să înceapă în stepă ca să se întindă și să se coboare apoi până în Marea Mediterană; și iarăși se întâmplă ca dominația asupra Mării Mediterane să tindă a înfriuri și a lua în stăpînire viața stepei. Dar, în felul acesta, noi sîntem interesați și dintr'un al doilea punct de vedere la cheștiunea Mării Mediterane: sîntem interesați la această cheștiune a Mării Mediterane pentru că ea începe a constitui pentru noi un continuu izvor de amenințări și de primejdii, un continuu punct de plecare al dominațiilor străine.

Și, în sfîrșit, lecțiile acestea aū și un scop moral, aș zice, acela de a arăta că viața omenească, pe cît poate fi de demoralisantă atunci cînd se privește în proporții restrînse, pe atît de mult moralisează cînd se observă în proporții vaste. Proporțiile vaste lasă totdeauna a se vedea biruința muncii și organizației omenești mai presus chiar de calitatea pămîntului pe care-l locuiește un popor și decît însușirile lui de rasă. Un popor înzestrat, locuind un pămînt rău, joacă un rol mare în istoria omenirii, și, altă dată, un popor inteligent, locuind un pămînt admirabil, ajunge în halul cel mai nenorocit. Dovadă Indienii din Industan, strălucitori ca inteligență, pe un pămînt minunat și cari, cu toate acestea, se găsesc supt dominație străină, pe cînd Olandezi, puțini, pe un biet sol de dune, aū dominat de atîtea orî lumea. Lecția aceasta de muncă și de organizare nu poate fi dată îndestul la noi, unde cea ce lipsește înaintea de toate e munca și organizarea, adecă munca nesforțată, continuă, care nu epuisează, și organizația voințelor conștiente și libere, nu a silei și a fricei.

Prin ele am atinge rolul pe care l-am avut odinioară: acela de a stăpîni toată lumea răsăriteană, rolul împărațesc pe care-l aveau Domniî noștri pe vremuri, și nu rolul, discutat, de astăzi. Prin tradițiile noastre glorioase, prin pămîntul nostru binecuvîntat, prin însușirile noastre de rasă și situația noastră de mijlocitori firești între Apus și Răsărit, stăpînind de aici de sus mai toate drumurile care duc în Peninsula Balcanică, — în tot trecutul nostru, din vremea Dacilor, am fost în continuă roire războinică în spre Sud —, noi sîntem într'un post de ofensivă, oricît

ceilalți ar avea admirabile poziții de defensivă, ca, de pildă, linia munților din mijlocul Bulgariei.

Însă trebuie să prindem tot mai mult, și din lecțiile de istorie universală, pentru muncă și organizare. Și chestia aceasta a Mării Mediterane va arăta cum popoarele harnice și organizate, chiar în proporții mult mai mici și în împrejurări mult mai nenorocite, vor isprăvi prin a birui popoarele cele mari, dar căzute, din deosebite împrejurări, în lene, în lipsă de solidaritate și în acel defect de organizare care nimicește și puterile cele mai bune. O mină de nisip strânsă laolaltă va fi blocul de piatră, iar munți întregi au ajuns să fie numai praf pe fundul Oceanelor.

Cel d'întăiu capitol va fi problema Mării Mediterane în timpurile vechi până în epoca grecească.

De la început, ea nu e numai o chestie purtată între două popoare, ci între două rase și două civilizații înfățișând aceste rase. E vorba de antagonismul dintre seminții mari omenști, care s'au luptat din cele mai depărtate timpuri, întâiu fără războaie strălucitoare și fără mărturii scrise în povestiri și documente, pentru stăpânirea asupra Mării Mediterane. Da, a fost un timp cînd *rasa semită* a căutat să-și însușească dominația întregii Mări centrale a lumii vechi, rasa semită represintată, nu prin cei ce o represintă mai ales în timpurile noastre, ci prin elementul cel mai vioiu, cel mai fluid, și în urmă cel mai volatil, din această rasă.

Rasa semită se împarte în trei grupe, foarte deosebite: ramura arabă, de rătăcitori cavalești prin stepă, lipsiți de orice inițiativă în domeniul economic; rasa evreiască, rasă de *hinterland*, aruncată într-o regiune de munți, de pustiu, cu mici locuri potrivite pentru cultura viței, silită la o viață patriarhală înviorată de speculații religioase de o natură foarte înaltă, din care a ieșit iudaismul mono-teist, religia lui Iehova singurul zeu, din care apoi, prin transformări foarte însemnate, atingînd-o în esență, în principiile ei, a rezultat creștinismul.

Alături de aceste două ramuri a fost însă pe vremuri și o a treia: grupa feniciană. Niciodată Fenicienii n'au fost

cavaleri; niciodată n'aŭ iubit războiul; aplecările politice aŭ rămas cu totul străine de sufletul lor. Ei sînt adevăratul tip al omului fără nicio altă grijă decît contoarul, — nici măcar comerțul mai vast, care cuprinde în programul său și cuceriri și poate aduce după sine și crearea de naționalități, izvorirea de cultură nouă. Eraŭ și prea puțin poate pentru aceasta, și Marea lor goală, stearpă, fără insule, orizont, *abstractă*, nu îndeamnă la niciun fel de expansiune militară sau colonială. Spre întinderile nemărgenite ce li stăteau în față, putînd duce orișunde, pe o vreme cînd călătoriile atîrnaŭ de hasardul vînturilor și timpul n'avea puterea hotărîtoare de azi, îi îndemna și faptul că ei nu aveau în pămîntul lor puțința de a cîștiga mai mult decît cu comerțul depărtărilor. Niciodată n'aŭ avut Fenicienii preocupățiile unui popor agricol, nici fenomenele psihice rezultînd din viața plugarului și păstorului.

Astfel acești Semiți, mijlocitori fără îndrăzneală, aŭ arat numai Marea și aŭ sămănat în apele ei poftele lor de negustori; recolta pe care aŭ cules-o a fost mai bogată însă decît a celei mai roditoare cîmpii din Palestina. Din orașele lor de pe malul Mediteranei inferioare, din cuiburile lor de stîncă Tir, Sidon, Byblos (Geba), Arad (Arvad), orașe care în timpurile noastre joacă un rol foarte scăzut fiindcă și condițiile comerțului universal s'aŭ schimbat cu desăvîrsire, lăsînd aici o coastă aproape moartă, a pornit o mișcare de însemnătate mondială. Precum azi Asia Mică e cercetată de corăbii, în vremile vechi punctul viu era cea legătură între Siria și Egipt, care e Fenicia.

S'a pus în relațiune inițiativa feniciană cu mișcarea pornită din Ținuturile *cananeene*, care mîna spre termuri lumea adîncurilor asiatice. Cu mult mai firească e legătura cu avîntul *egiptean*.

Pe acel timp, Egiptul era în adevăr izvorul culturii omenestii, al religiilor, al invențiilor, al ideilor. Dar Fenicienii nu s'aŭ întins către Egipt, fiindcă acolo se găsea o civilizație gata formată, de unde tocmai ei se inspiraseră supt toate raporturile, — literele alfabetului, luate de Greci de la Feniceni, nefiind născociri ale acestui popor semitic, ci Fenicienii transformînd, dacă nu o scriptură haldeiană, una

din cele trei scrisori egiptene: demotica, practică, populară. Ei apucară spre Nord și Vest, ajungînd, în această direcție, în Cipru, din care au stăpînit partea vestică, înălțînd cetatea Kiton, apoi, peste Egipt, pe coasta septentrională a Africei, unde au întemeiat, după Utica, „Vechea Cetate“, vestita lor colonie, Cartaginea, „Cetatea Nouă“, care nu e decît o Fenicie strămutată în altă lume și menită unui mai mare viitor, căci, într'un timp cînd Fenicia secase, cînd apele vii nu mai porniau de acolo, Cartaginea represinta triumful comercial al rasei semite, cel mai bogat oraș din întreg cuprinsul Mării fecunde, — mai bogată ea singură decît Italia toată în cele d'întăi secole. S'a întîns apoi și mai departe stăpînirea feniciană, căci urma ei se întîlnește la strîmtoarea Gibraltarului, unde începuturile culturale nu sînt grecești, de și mitologia elină înseamnă aici Stîlpul lui Hercule. Tot așa la Masilia de mai pe urmă a Grecilor, răsarită și ea din nevoia de popas, de contact cu interiorul, a neastîmpăraților Asiatici. Și nu mai vorbim de legenda debarcării pe coastele „insulelor de cositor“, ale Casiteridelor, din care s'a făcut Anglia actuală.

Nu se poate spune astăzi, în fașa în care se găsește chestiunea *etruscă*, a interesantului popor care se întindea în partea centrală și apuseană a peninsulei italiice — e încunjurată încă de un mister abia străbătut, limba nefiind înțeleasă, afară de cîteva cuvinte—cît poate fi fenician în civilizația acestui neam ciudat care n'are nimic a face, de sigur, cu Grecia în ceia ce privește principiile culturale pe vremea cînd a dominat Italia, cu mult înaintea de stăpînirea romană. Și, iarăși, nu se poate să se fixeze încă, în starea de acum a cunoștințelor,—și poate această stare a cunoștințelor nu va merge mai departe, — care au fost cele d'întăi atingeri ale Fenicienilor cu Galii, întru cît au putut să influențeze Fenicienii în cele d'întăi timpuri dezvoltarea cea mare a rasei celtice, care pe vremuri era mult mai întinsă decît în timpurile noastre. Dar de sigur că între rasa celtică, interioară, și Fenicienii așezați pe coastă, a fost un schimb de cultură care nu se poate stabili pe deplin. Unele descrieri grecești de călătorii pe Mare ale Grecilor abia ne ajută în sfîrșit să zărim ce a putut să fie

atunci în anume puncte din Mările apusene și nordice în care Grecii au venit după Fenicienii. Și aceștia, dacă-și scriau socotelile, n'au avut preocupări literare, și o literatură feniciană, afară de notițele de cronici ale unui Sancho-niathon, aproape, nu există.

Tot așa și la Nord e greu să fixăm cât au împrumutat de la Fenicienii Grecii, dar, dacă ni dăm seama că de sigur cultura emenească nu răsare de la sine prin generația spontanee, repudiată și în domeniul științelor naturale, trebuie să admitem—fără a ne gândi să tăgăduim inițiativa deosebitelor rase și caracterul particular pe care orice rasă îl poate da culturii, afară de rasele bastarde care nici nu merită să trăiască, — trebuie să admitem că Grecii înșii au dat numai un caracter cu totul particular culturii pe care, transformînd-o, au căpătat-o, prin marele popas al *Cretei*,—de unde au răsărit de curînd așa de multe și interesante monumente ale unei culturi mijlocii, care se numia înaintea, după alt loc de păstrare subpămînteană a ei, cultura *miceniană*,—din Orient, prin Fenicienii. De la popoarele din interior de sigur că nu era nimic de luat, ci locuitorii continentului, Traco-Ilirii, strămoșii noștri,—a căror cultură, foarte frumoasă, trăiește încă în mare parte în cultura noastră populară, veche de mai multe mii de ani, în vase, în țesături,—departe de a fi avut o cultură specială, pe care s'o fi împrumutat-o doar de la Nordul de zăpadă și pustiū, au realizat potrivirea cu însușirile lor proprii a culturii grecești, care și ea nu poate să derive decît din cultura împrumutată Orientului. Pe calea aceasta feniciană s'au luat pe malurile europene ale Mediteranei elementele care, aruncate în acest bogat ogor al sufletului grecesc, au produs o civilizație cu mult superioară, ca adevăr, înălțime și frumuseță, celor răsăritene.

Se pare chiar că a fost un timp cînd expansiunea grecească spre Apus a cutezătorilor Foceni era să fie oprită de Cartaginesi, așezați în Corsica și Sardinia, în Spania, prin Cartaginea Nouă de pe coasta răsăriteană a peninsulei iberice, și, mai ales, în Vestul Siciliei. În veacul al VI-lea înainte de Hristos, cu ajutor etrusc, întinderea grecească a fost oprită în acest basin apusean al Mării

M Mediterane. Și numai energiei și istețimii „tiranilor“ sici-
lienii li se datorește că, în clipa chiar cînd alți Greci se
luptau cu Perșii pentru domnia asupra basinului răsări-
tean al aceleiași Mări, înfrîngerea navală cartaginesă de
la Himera (480) a făcut ca întemeierea și consolidarea
unei Sicilii și unei „Grecii“ Mari pe coasta italiană din față
să fie cu putință.

De altfel influențele feniciene s'au întins în chip fericit
și în părțile acestea din care nu trebuie să se excludă
nici Italia însăși, și iată de ce: Cultura veche italiană are
două izvoare, pe care le cunoaștem; cultura etruscă, de o
parte, și, de altă parte, cultura ilirică, influențată de cultura
grecească. Ilirii, strămoșii Albanesilor, cari sînt Iliri vorbind
un dialect tracic impus lor la desnaționalizare și, în parte,
și strămoșii Aromînilor din Peninsula Balcanică, n'au fost,
cum s'ar crede după proporțiile de acum ale regiunii ocu-
pate de urmașii lor, o rasă mică, ci ei se întindeau în tim-
purile vechi până sus, în Tirol: o mare parte din Italia
răsăriteană era ilirică, nu italică, Veneții cei vechi fiind
Iliri, ca și Iapigii, cari locuiau la cellalt capăt pe malul
răsăritean al peninsulei. Peninsula era latină numai în ceia
ce privește Apenini, sălașul primitiv al ciobanilor ce radiau
de pe această linie a munților centrali. Și, dacă Etruscii
n'au fost fără legături cu Asia și dacă asupra locuitorilor
ilirii se întindea, prin Greci, aceiași cultură care a început
viața mai înaltă a Tracilor, cei din Sud, Greci curați, erau
supuși direct inspirației feniciene, și cartaginese în special.
Iar, cînd ne gîndim că la începutul legendelor poporului
roman sînt fabule care au putut fi localizate de poeții urmă-
tori la Troia, crește bănuiala că o parte din inițiativa cul-
turală latină a plecat și ea din Răsărit, înaintea ca acest
Răsărit să fi fost numai grecesc, prin urmare în faza în care
era fenician.

De ce n'a biruit însă în forme proprii cultura aceasta
feniciană? Un popor care se întinsese așa de mult, de ce
n'a izbutit să întemeieze nimic? De sigur din cauza con-
cepțiilor care dominau mințile feniciană, concepții practice,
de moment, oportuniste, inferioare. Poporul acesta a fost
lipsit și de o superioară organizație interioară și de o ade-

vărată putere de atracție în afară. Tot ce găsim la dînsul sînt numai contoarele comerciale, unde negustorul stă cităva vreme, cu gîndul de a se întoarce acasă, dar fără să prindă rădăcină nicăieri. Erau prin urmare în aceeași situație în care sînt Englesii în anume colonii din Indiă și Indochina, cu această deosebire că, dacă Englesii nu schimbă cu totul conștiința națională a indigenilor, cel puțin ei întind limba englesă și aduc cu ei și o civilizație morală europeană, în forma specială determinată de această limbă englesă. Fenicienii n'au făcut nici măcar atît. Dincolo de marginile fiecărei colonii, nu s'a întins niciun fel de influență; barbarii din jurul acestor contoare închise aû rămas ceia ce fuseseră înainte. Niciodată n'a existat o civilizație mai puțin contagioasă decît civilizația aceasta semită, căci spiritul semit în genere nu poate să cucerească decît abdicînd însușirile lui proprii, egoismul care i se găsește la basă. Precum Evreii făcură o religie care să li aparție lor exclusiv, ca și baniî din tejghea, pe cari nu înțeleg să-i cedeze nimănui fără camătă, tot așa, în materie de cultură economică, aû făcut Fenicienii. Progresele lor erau averi personale pe care nu înțelegeau să le comunice nimănui.

Cartaginea ea însăși nu se deosebește în această privință, de și ea ajunsese o adunare statornică de Fenicienî cari din generație în generație nu erau să-și mai revadă leagănul, de și ea se înălțase la valoarea unei Fenicii nouă. Numidia rămase fără atingere roditoare cu locuitorii coastei, cari luaseră pămîntul lor în arendă, întocmai cum Genovesii luară pe la 1280 pe acela al Tatarilor Crimeii pentru a-și face Caffa lor. Și, precum cetățenii Caffei luaû apărătorii lor, nu dintre Tatarî, ci de la neamuri depărtate, până în Moldova și Țara-Românească, astfel mercenarii de pretutindenî, cari se ridicară odată într'o teribilă revoltă, fură apărătorii Cartaginiî. În lupta ei de moarte, bogata cetate fu singură și, odată cu căderea ei, se isprăvi și roștul Semiților pe coasta de Nord a Africei.

Astfel nici capabili de construcții politice, nici capabili de răspîndiri culturale n'au fost Fenicienii, opriți în fasa contoarelor de comerț.

Atunci, după falimentul acesta fenician, faliment politic și cultural, se face o altă încercare de a stăpîni Marea Mediterană. Încercarea nu vine de-a dreptul asupra Mării Mediterane, ci e continuarea unui proces petrecut în stepă. Acolo se ducea de foarte multă vreme o luptă, care n'a încetat nici astăzi, cu toate că acum intervin influențe depărtate ce înlătură caracterul pur local al luptei de odinioară. În stepa Asiei centrale, care se întinde dincolo de platoul iranien, ridicat printr'un șir întreg de trepte de la Golful Persic până la cîmpiile admirabile unde a înflorit civilizația Iranului antic și a Persiei musulmane, se poartă, din timpuri imemorabile, o luptă, care trăiește în poeziile, în legende, în toată amintirea popoarelor, între omul alb și omul întunecat la față, între omul blînd și între omul aspru, între omul pașnic și omul neconținut în stare de război, între acel care răspîndește organizarea și iubirea și între cel care reprezintă anarhia și ura, între Iranien și Turanien. Iranienii sînt agricultorii, meșterii așezați în văile și orașele Persiei de astăzi, fiind în legătură, sus, cu regiunea armenocaucaasiană, ce are locuitori înrudiți, iar hoții aventuroși din nisipurile pustiului Asiei centrale, care se numește și astăzi Turchestan, țara „barbarilor” — „Turc” însemnează „barbar”, și pentru Chinezii, și pentru Iranieni; Turcii și-au zis în timpul lor de glorie: Osmani.—sînt Turanii.

Turanii aceștia, prin sine înșiși, foarte rar au putut să creeze măcar o viață politică rudimentară. Buni de pradăciuni continue, de cuceriri momentane, capabili de ridicarea răpede a unui șef care tot așa de răpede cade în nimic, dar nu de a crea o Împărăție, ei pot să susție însă oameni ambițioși veniți din altă rasă. Și iată că Turanii se organizează într'un moment supt forma *scitică* sau supt cea *sarmatică*, ce se deosebesc numai prin rasa dominantă, prin familiile care se găsesc în fruntea acestei rase, substratul fiind tot acela: turanic. Ca Huni, Avari, Pecenegi, Cumanii, Tataarii îi vom întîlni, de altfel, și pe urmă.

Acești Turanii scitici intră în luptă cu Iranienii organizați în forme proprii, la izvoarele Tigrului și Eufratului ori în regiunea mai de jos. Fusesse pe vremuri un mare Stat haldean în Mesopotamia inferioară, o puternică Asirie

în părțile superioare muntoase, apoi un regat hetean, al *Hitiților*, marea rasă, puțin cunoscută, care a dominat și Siria, lăsând în Asia Mică orașe întregi cu mii de inscripții pe cărămizi, într-o limbă neînțeleasă. Căci flota egipteană a regelui Nico, în al șeptelea secol înainte de Hristos, nu avea alt scop decât al unei mari parade navale împărătești, și în Siria Faraonii nu dobîndiră decât protectoratul asupra unei părți din orașele feniciene. Atunci se formează, în dauna Egiptului, ca și a Haldeii și a Asiriei de odinioară, al căror caracter etnic nu-l putem precisa, dar în care intra, fără îndoială, și ceva turanism, Iranul Mezilor și Persilor, Statul persan al lui Cir (Curuș) († 530), cu elemente indigene orientale, stabile, apte pentru civilizație și capabile de cuceriri numai în marginile nevoilor politice.

Cir însuși va fi stăpînul Mesopotamiei, — zicîndu-și „rege al Haldeii“, în primul rînd—și suzeranul Palestinei; fiul său Cambise va supune Egiptul. O mare putere imperialistă, pe base de statornică organizație, de străvechi tradiții religioase și politice, se formase. Mediterana trebuia să-i aparție, și trebuia să-i aparție și stepa. Astfel ea se lovi de teritoriul nesfîrșit al Scitilor și de nesfîrșita inițiativă a Grecilor.

Pe vremea bătrînului Dariu. — Dareios în grecește, Dariavuş în limba persană veche —, începe atacul împotriva celor d'întăiu, după ce, încă de pe vremea lui Cir, omorît, cum se știe, de regina Tomiris scita, care-și răsbuna fiul, drama se deschisese. Dariu vine în regiunile noastre, — deci pe altă cale decât a stepei —, iea în stăpînire părțile tracice, apoi se înfățișează la gurile Dunării, cum vor veni mai tîrziu Sultanii, ca să treacă în Moldova, pe la Isaccea. Herodot povestește cum a făcut podul pe care Împăratul (*βασιλεὺς*, nu rege) l-a lăsat în paza Grecilor din Milet, cari arătau calea așa cum, pe vremea lui Mohammed al II-lea, care venia în Moldova împotriva lui Ștefan, călăuzirea o avea Basarab, Domnul muntean.

Ni aducem aminte de enigma din Herodot a Scitilor, cu sulita, șoarecele, broasca și săgețile, — prezicere a înfrîngerii. Aū pățit-o Persii atunci așa cum aū pățit-o

și alții cînd s'au rătăcit în stepă, cum a pățit-o Ioan Sobieski cînd a venit în Moldova, la 1686, de s'a dus în Bugeac să-și prăpădească toată oastea, — și Bugeacul e doar stepa cea mică de la Sudul Basarabiei, necum stepa fără hotare. Și Dariu ajunsese în regiunea de pustiiu și de lacuri din Nordul Dunării, și fu silit să se întoarcă, fără să fi putut învinge pe Sciți.

Deci, după ce rasa feniciană dispăre din Marea Mediterană și înaintea ei rasa grecească să aibă în caracterul de expansiune națională, care e mai vechiu — coloniile eline pătrunzînd pînă la Oceanul Apusului —, și caracterul de *dominație mediteraneană independentă*, supremația vine din platoul Iranului persian.

Iranul avea nevoie de Grecia și aici e însemnătatea problemei —, avea nevoie de Grecia, nu pentru Grecia, căci oare regele Persiei se pierdea de dorința de a stăpîni neapărat orașe grecești inferioare celor pe care, în Asia, le avea?, ci pentru *Tracia*. Și Tracia însăși îi era necesară *din punct de vedere militar*, pentru a strînge lumea scitică și din părțile acestea, cuprinzînd astfel stepa dușmană între Ținuturi locuite și capabile de a fi organizate și administrate, îndeplinindu-se deci astfel, atunci încă, ceea ce a îndeplinit în cea mai mare parte în timpul nostru civilizația europeană, prin acțiunea Rusiei, venită din Siberia, și a Angliei, întinsă din India.

Aceasta a fost de sigur ideia lui Dariu. Neizbînda lui la Dunăre a făcut ca planul să cadă. Visul lui va fi reluat, de dînsul însuși întăi, apoi, prin generali trimiși la Marathon (490), prin trupele de uscat ce pier la Plateia (479), prin flota ce se înneacă la Salamina (480), de urmașul său, Xerxe, care cheltui puterile regatului persan pentru a-și crea baza de acțiune împotriva lumii scite fără distrugerea căreia nu-și putea afla liniștea împărăția iranică a Mării Mediterane.

LECȚIA a II-a.

Persii și Grecii în luptă pentru Marea Mediterană.

Biruințele de la Marathon, Salamina și Plateia înseamnă intervenția unei rase nouă în istoria Mării Mediterane.

De la început insist asupra faptului acestuia că e vorba de o *rasă* nouă, nu de un Stat nou. În cazul Fenicienilor, nu era o rasă, era o *clasă* de negustori. În clasa aceasta de negustori nu se manifesta niciun suflet național deosebit; sînt Fenicienii Semiți întocmai ca și ceilalți, avînd calitățile lor generale de rasă, adică amestecul ciudat care face caracterul rasei semite: o mare pornire către cîștigul practic din negoț, de o parte, și de altă parte, tendința către speculații superioare de natură religioasă, de natură metafisică,—abstracții și unele și altele pe seama concretului, exploatat, stors și desprețuit.

Nici în cazul cellalt, al Iranienilor, al Persilor sau Medo-Persilor — războaiele contra Greciei se chiamă, se știe, medice din cauza contopirii noțiunii de Pers cu aceia de Med — n'avem a face, iarăși, cu însușirile unui popor. N'ar fi o greșeală mai mare decît a-și închipui cineva că în asemenea războaie se luptă un popor cu alt popor, o rasă cu altă rasă. Și tot așa de puțin adevărat ar fi dacă ne-am închipui că se luptă un Stat cu alt Stat. De o parte este ceva care se asemănă numai foarte vag cu ceia ce este Statul în timpul nostru, de cea-

laltă, nu e nimic care să semene cu cea ce numim astăzi prin cuvîntul de Stat. E adevărat că mai toți povestitorii războaielor medice, influențați de ideile contemporane, strămută concepțiile noastre pe la anul 500 înainte de Hristos, dar nu poate fi sistem mai greșit decît a crede că oamenii de acum două mii și mai bine de ani simțiau și cugetau întocmai cum simțim și cugetăm noi. În cazul Iranienilor, nu e vorba nici de o rasă, nici de un popor, nici de un Stat. Ei reprezintă *un regat în sensul imperialist*, un Imperiu —, fără să ne gîndim la Imperiul Roman, care e cu totul altceva,—un Imperiu în cel mai vechiu înțeles al cuvîntului, care poate să fie pornit de la un popor, să folosească în rîndul întâi unu popor, dar nu e *al lui*, al sufletului său. Organismul acesta medo-pers reprezintă, cum reprezintă și al Asirienilor și al Haldeenilor, cum reprezintă și Egiptul, concepția aceia teocratică a monarhiei asiatice, stăpînită de ideia teologică, în legătură cu Dumnezeirea, concepție pe care o întîlnim—n'aș zice pînă acum, pentru că azi China are un președinte de Republică,—dar pînă la prefacerea aceasta, China, „Imperiul de Mijloc“, „Ceresc“, și nu *chines*. Da, China reprezintă în timpul nostru, în forma particulară rasei galbene și regiunilor din Extremul Orient, cea ce reprezintău la o altă rasă, cu altă așezare geografică, în altă vecinătate și supt alte influențe, Împărățiile asiatice.

La origine e o transmisiune de putere dumnezeiască; pămîntul e monarhia lui Dumnezeu; asupra pămîntului acestuia Dumnezeu stăpînește însă prin oameni, cari nu sînt totuși nimic decît în calitatea lor de supuși ai lui Dumnezeu, de dregători ai lui Dumnezeu, de servi ai lui Dumnezeu, delegați—și nu permanenți, ci provizorii,—ai divinității, Fii ai Cerului într-o „Împărăție cerească“. Doar și la Evrei de la început pînă la sfîrșit este un întreg proces pedagogic între un Dumnezeu, foarte pretențios, și între supușii săi omenești, aplecați firește spre păcatele insuficienței lor. Astfel a fost monarhia persană: să ne gîndim numai la titlul, pomenit mai sus, al lui Cir și la influența pe care a avut-o la Iranieni, și în special la Mezi, clasa magilor, cari nu erau numai dătători de profeții, cetitori în

stele, dar o adevărată castă domnitoare, de care și regele atârna, nefiind el de o parte și magii de altă parte, ci formînd aceiași putere în esență.

Atunci se înțeleg o mulțime de lucruri, care altfel nu s'ar putea interpreta. Într'adevăr, în felul obișnuit de prezentare a lucrurilor, în războaiele Perșilor contra Grecilor sînt atîtea puncte care nu se pricep decît din punct de vedere romantic, potrivit cu izvoarele, de natură literară sau cu tendință morală, prin care ni s'aû păstrat. Și, dacă pentru a ni putea lămuri nesuccesul neașteptat al Perșilor în luptă cu Grecii, trebuie să recurgem la altceva decît la slova lui Herodot, la mărturia grecească narativă, și anume la felul cum lucrurile însele se înfățișează în desvoltarea lor logică, avem dreptul să ne întrebăm cum era monarhia persană de vreme ce ea n'a fost în stare să reziste la două cetăți mai însemnate, și nici acelea unite prin cine știe ce legături intime, durabile, Sparta și Atena? Cum să ne închipuim că vre-o cîteva mii de oameni aû fost în stare să înfrîngă puterea lui Dariu ori măcar a atîtor generali, satrapî, Mardoniu și ceilalți, să zdrobească puterea lui Xerxes, capabil, în simțul mării lui, de a avea idei extraordinare ca aceia de a tăia istmul ce leagă Peninsula Chalcidică, Peninsula Athosului, de continent?

S'ar putea înțelege înfrîngerea din punct de vedere militar, atunci cînd am admite că mulțimile acestea medo-perse erau alcătuite dintr'un popor în stare de revărsare haotică. De sigur că o armată organizată e în stare să biruiască o mulțime enormă fără niciun fel de legături interne, de arme, de disciplină, de tradiție. Ce a fost altceva biruința Bulgarilor la 1913 decît acest lucru: biruința asupra turmelor omenestî care nu ajunseseră să capete nici noțiunile cele mai elementare ale luptelor moderne? Numai cît aici lipsește acest termin care ni-ar explica biruința: nu e vorba de o surprindere, ci de o serie de campanii. Nu e nici armata, de partea Grecilor, nici mulțimea desorganisată, de partea Perșilor. Că nu e o armată de partea Grecilor, se va vedea mai bine cînd se va lămuri cine erau ei, cu viața lor politică specială și

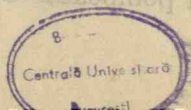
idealul politic particular, dar, fiindcă e vorba întâi de Iranieni, monarhia lui Darius și Xerxe, regatul persan sau Împărăția persană nu cuprindea o națiune trăită în împrejurări primitive și pornită pe migrațiune, potopul de noroade al lui Attila, strivit la Méry-sur-Seine, de provincialii, puțin dar relativ unitari, ai Galiei.

416487-
Persii însă forma, oricum, o organizație politică, alcătuită de multă vreme; ei aveau o armată în sensul timpului, cu elemente alese, deprinse a lupta. Dacă nu o armată permanentă, măcar o gardă regală: „prieteni regeli“, despre cari se vorbește în „Ciropedie“ și în alte scrieri grecești privitoare la Persi. Și, afară de dinșii, milițiile deosebitelor provincii, Statul medo-persan fiind format dintr-o sumă de provincii ce duceau, pe basa unor tradiții seculare, o viață aproape autonomă, supt satrapii-prinți, răsăriți din viața seculară a Ținutului lor. N'avem decît să urmărim această viață militară, cu sute de ani mai târziu, dar neschimbată ca principii, în Amian Marcellin, din al IV-lea veac după Hristos! Granițele, continuu amenințate, ale Turanului cereau războaie continue, care oțelau pe ostași. A zice: Asiatici, nu înseamnă numai decît a subînțelege trupe inferioare, moleșite, — și nu însemna mai ales pe acea vreme.

Și trupele provinciale aveau neconținut ocupație. Să ne gîndim numai la ce hotare avea Persia.

În luptele cu Grecii trebuie să admitem decî două lucruri: unul că n'a dat o importanță chiar așa de excepțională Medo-Persii acestor războaie; că n'a fost pornită toată lumea medopersă pentru ca să strivească pe Greci. Concepția lui Herodot: că Împărăția se cutremura din temelii ei, că nu putea să trăiască Persia fără să distrugă Grecia, aparține unor speculații politice de natură imaginativă, metafizică, — retrospective oricum, ca unele ce s'aun format după isprăvirea dramei în care nu simțiseră Persii nevoia să distrugă independența grecească¹. Și ce cuvînt modern „independența grecească“! Parcă am trăi în veacul al XX-lea după Hristos,

¹ V. traducerea românească din 1645, pe care am tipărit-o la Vălenii de Munte în 1909.

și nu în al V-lea înainte de era creștină... Ținta războaielor medice — am spus-o — a fost o mișcare încunjurătoare împotriva Sciților, cari ei singuri erau interesați pentru Persi. Orice Stat întreprinde une ori anumite acțiuni războinice care nu sînt numai decît o condiție sine qua non pentru existența și dezvoltarea lui. Se întîmplă de izbuteste, el trage consecințe din izbînda sa; nu izbuteste, el socoate încercarea ca o simplă neplăcere, și niciun om cuminte nu va merge mai departe. Să nu se creadă că Statul persan a fost o Împărăție care, cum e Rusia din timpul nostru, și cum era mai ales acum cîteva decenii, nu poate trăi decît pentru ca să cucerească. Ce îndreaptă, în adevăr, o cucerire, ce o provoacă și o explică, în afară de nevoia de apărare —, și în cazul acesta ofensiva nu e decît o formă mascată a defensivei? O cucerire în stil mare se poate explica în două moduri: sau prin ideia de glorie, prin tendința neapărată a unei dinastii, a unei clase conducătoare, a unei caste militare, diplomatice, de a-și face din război o ocupație din care să-și vie lauri biruinței, pomenirea în analele timpurilor viitoare, sau, iarăși, poate să pornească activitatea cuceritoare a unui Stat din anume nevoi interne, ca în Rusia actuală.

Găsim ceva de felul acesta la Persi? Ideia de glorie e o fabricație grecească, trecută prin Romani. În limba persană de sigur că nu exista nimic care să corespundă cu „glorie“. Probleme interne în Statul pers? Dar acolo nu exista decît voia lui Dumnezeu și tradiția, care nu e decît tot voia lui Dumnezeu capitalisată în cursul secolelor.

Nici chiar necesitatea de hotare geografice firești nu se poate concepe, căci, în loc de State cu totul pămîntești, erau cele așezate între pămînt și cer. Ești al lui Dumnezeu, și tot pămîntul e al lui Dumnezeu; decî nu e nevoie, cînd te găsești în situația aceasta, să te întinzi neapărat până la cutare apă sau până la cutare munte. Persii n'au lăsat opere de fortificație cum au fost ale Romanilor: valuri, cetăți, ș. a. Ori poate Grecia, bogată, ispitia săraca Persie? Cetățile grecești nu erau însă centre de bogăție materială și prin Iran treceau caravanele de lux, cu mirodenii, pietre scumpe, stofe pompoase. Grecia abia se întemeiase, Iranul

trăise secole întregi cu meșteșuguri îndătinate care și până acum s'au păstrat în capitalele, în centrele de provincie ale Persiei actuale, unde vedem încă lucrîndu-se, cam cum se lucra în vremea lui Xerxe și lui Dariu, cu nesfîrșită răbdare adevărate opere de artă, foarte migăloase și foarte frumoase.

Nu, să lăsăm pe Herodot, care face o dramă cshileană *necesară* dintr'un conflict istoric *întîmplător*, crezînd că tot timpul până în veacul al VI-lea înainte de Hristos, că tot cît a trăit omenirea până la Marathon e numai o prefață pentru a pregăti această luptă, precum pentru Biblie toată omenirea n'a trăit decît numai pentru ca poporul lui Israel să se lupte cu Filistenii și să-i biruiască, ori pentru ca, a doua zi după cîntările de harfă ale lui David, să înceapă clădirea templului lui Solomon. Tot așa un alt popor mic, inteligent, egoist și mincinos confiscă istoria lumii pentru gloria lui.

Cu toate acestea e netăgăduit că Grecii au resistat: că cei din Asia n'au putut fi contopiți și cei din Europa n'au putut fi cuceriti. Faptul e totuși destul de însemnat ca să ne gîndim la motivele care l-au făcut posibil. Să căutăm deci o explicație care să derive din felul de a fi al poporului grecesc. Ce adaugă el ca element nou în viața lumii, ce-l întărește, ce-l duce la viața politică neatîrnată, și de ce desvoltă această viață politică neatîrnată nu numai o cultură nouă, dar un nou mod de a fi al minții omenestii, și un mod atît de firesc, încît veacuri au trecut, dar noi trăim și acum cu categoriile lui Aristotel, cu sistemele logice ale Eladei, cu canoanele de frumuseță ale lui Phidias, cu frasa lui Herodot și Tucidd, cu genurile poetice ale lui Homer, Pindar și Eshil? Gîndul nostru și forța noastră n'ar fi cu putință dacă n'ar fi trăit în vremea aceia Elinii lui Pericle și lui Euripide, făcînd ca mintea noastră de astăzi să fie îndreptată, nu de instinctul asiatic, ci de cugetul greco-roman. Grecii n'au înțeles niciodată legăturile divinității cu omul din punctul de vedere al divinității. Oamenii timpului nostru, mai mult saū mai puțin — și nu judec dacă e bine saū rău, bine saū rău pentru toți —

oamenii din timpul nostru trăiesc și în afară de Dumnezeu. Nu numai împotriva lui Dumnezeu, dar chiar și cei mai evlavioși, foarte mulți în cea mai mare parte din timp trăiesc în afară de Dumnezeu. Antichitatea nu putea să facă aceasta: ea trebuia să trăiască în contact cu Dumnezeu, și a trăi continuu în contact cu Dumnezeu se poate în două moduri: sau omul trăiește pentru Dumnezeu sau omul își creiază un Dumnezeu pentru ca acesta să trăiască pentru dînsul. N'are cineva decît să compare cea ce scriu Asiaticii și Grecii ca să vadă că cel din urmă mod este modul elenic de a privi lucrurile. Grecii au zei cu mulțimea, ba încă zeii se sporesc — nu chiar în aceeași măsură în care se sporesc Grecii, dar într-o măsură corespunzătoare: poeții, oratorii, filosofi adăugiau zilnic Olimpul, al cărui cort ceresc primitiv a trebuit să facă loc unui complex de vaste palate. Zeii aceștia au misiunile lor, sînt oarecum funcționarii poporului grecesc, cu departamentele lor speciale.

Se va zice: era o degradare a Olimpului. Se poate. Dar, în orice cas, înălțarea omului era mai mare decît scăderea divinității.

Cei d'ntăiu oameni cari au îndrăznit să trăiască în calitatea lor de oameni, au fost Grecii. A fost revoluția cea mare, care ridica pe om, nu pe ruinele divinității, ci în umbra divinității, umbra scăzînd, dar omul crescînd neconținut. „Ἄνθρωπος ζῶν πολιτικόν“, „omul făptură politică“, e o creațiune elină.

Și iată de ce. E o mare deosebire între natura Iranului, în care omul se pierde în imensitatea spațiului, și natura coastei Mării Mediterane, în care omul nu vede din Cerul-Dumnezeu decît atîta cît se poate prinde între fragmentele de stînci care închid un îngust golf de mare, ca un lac vecin cu alte lacuri. În regiunile acestea mici, și concepția minții omenеști s'a redus. Dar regiunile de stepă nu sînt limpezi, pline fiind de miragii; în schimb regiunile grecești ale Asiei Mici, ale insulelor de pe lîngă coasta grecească, ale coastei europene înseși sînt limpezi și fac să se limpezească și ideia pe care și-o face omul despre lume, despre Dumnezeu și despre el însuși. Astfel în împrejură-

rile acestea se ajunse la explicarea lumii prin om și la stăpînirea lumii de către om.

De almintîrî, Grecii atît de mult țineau la om, la personalitatea omenească, încît, cum nu voiau să o confunde în Dumnezeu, nu voiau să o confunde nici în Stat. Fiindcă e un mijloc de a nimici omul ca individ, nu numai în lumea dumnezeiască, dar și în cea omenească. Atunci omul nu trăiește decît pentru comunitatea căreia aparține. Grecul a preferat să vadă lumea nu printr'o mare fereastă acoperită de ceață, ci printr'o mică fereastă limpede, de care s'a îngrijit continuu: el însuși. Și în jur a păstrat numai zidurile de cetate ale tradiției, care uniau pe fiecare cu strămoșii și pe toți laolaltă prin cultul adus acestora. Astfel Grecii n'au vrut să întemeieze o teocrație și n'au consimțit să întemeieze un Stat. Statul grecesc n'a existat niciodată. Ei n'au trăit decît în cetate, πόλις, *civitas* la Romani.

Deci Iranienii n'au avut a face cu Statul grecesc, neexistent și imposibil, ci au avut a face cu națiunea grecească, formată din aceste mici cetăți particulariste, fiecare cu șefii săi speciali, cu descendența sa comună, cu sîngele său, același în vinele tuturor locuitorilor, cetăți care ar fi preferat mai curînd să se contopească în ordinea persană decît să se amalgameze cu cetățile vecine. Nici măcar lupta îndelungată pe care Grecia a dus-o contra Medo-Persilor n'a fost în stare să aducă o astfel de contopire. Războaiele împreună, cînd țin o jumătate de veac, aduc un fel de asimilare între luptători, mai ales cînd ei sînt de aceeași rasă, vorbesc aceeași limbă și au aceeași religie, întru cît se poate vorbi și de o religie comună grecească. Ei bine, la dinșii n'a fost așa: pînă la sfîrșit fiecare cetate trăiește pentru sine. Și tocmai pentru aceasta au biruit pe Iranieni, pentru că, în loc să fie o singură forță morală răspîndită pe toată întinderea teritoriului grecesc, au fost atîtea forțe morale cîte erau cetățile grecești. În fiecare cetate se luptă o lume, pe cînd Iranienii, toți la un loc, formează o singură lume, o singură originalitate, o singură spontaneitate, un singur avînt de luptă.

Astfel nu de alianța grecească a cetăților grecești s'a

sfârmat avîntul persan, ci de neputința acestei alianțe. De aici însă derivă și nenorocirea pentru Greci că n'au fost niciodată în stare, după ce au răpit Iranului stăpînirea asupra Mării Mediterane, să o domine ei. Ducînd viața de cetate, puteau să împiedece un Imperiu de a lua Marea în stăpînire, dar nu erau în stare să înlocuiască puterea lui asupra Mării.

LECȚIA a III-a.

Statul „macedonean“ ca moștenitor al dominației asupra Mării Mediterane.

După marea încercare de monarhie universală a Iranienilor, după stăpînirea de natură mai mult comercială, amestecată cu principiul vieții de cetate, a Grecilor, vine silința Romanilor de a întemeia un Imperiu universal care să se razime în rîndul întâi pe Marea Mediterană. Chiar numele de astăzi, de „Marea Mediterană“, „Mare de mijloc“, nu e numai un concept geografic, în legătură cu cunoștințele geografilor romani din epoca împărătească, ci, în același timp, și un concept politic, dominația romană întinzîndu-se de o parte și de alta a acestei Mări, și în sensul de Vest-Ost și în acela de Nord-Sud. Ea era Marea centrală a Imperiului roman, și el se aduna în jurul acestei Mări, chemată a juca, din punct de vedere economic și cultural, în acest corp vast al Imperiului rolul pe care-l joacă inima în corpul omenesc, trimițînd energie și inițiativă în toate părțile.

Împărtășind egoismul Romanilor — și Romanii au fost extraordinar de egoiști — vedem și astăzi în ei întemeietorii unui Stat menit să cuprindă mai multe provincii, cît de multe provincii, dar care n'are la originea sa aceeași teorie divină pe care o avea monarhia Iranienilor, care n'are aceeași concepție teoretică, de stăpînire a lumii prin Dumnezeu și care, pe de altă parte, nu cunoaște îngustarea de orizont prin zidurile morale ale unei cetăți, ci-i opune

o concepție organică superioară, în care viața fiecărei celule contribuie prin puterile ce desface la viața unui mai întins și mai însemnat organism.

Din viața de cetate, Roma a păstrat doar în epoca Republicei noțiunile care erau necesare pentru a supune individualismul unei datorii politice, iar caracterul sacru al acestei concepții chiar de „imperium“, care pornia de la nebiruita voință a zeilor, în forma Imperiului; dar ea cea dintâi ar fi trecut dincolo de hotarele cetății primitive și ale teocrației pentru a întemeia o mare monarhie, un Stat imperial, în înțelesul pe care-l putem prinde cu atît mai bine, cu cît la baza Imperiului medieval și a vieții de Stat din timpul nostru nu e noțiunea asiatică a „basileii“ medo-persice, ci noțiunea aceasta romană, cu cît noi înșine sîntem, în viața politică, de voim orî ba, totuși continuatorii datinelor romane, precum, de vom voi orî ba, în viața culturală, în felul cum legăm ideile, cum le exprimăm, sîntem ucenicii Helladei celei vechi, prin aceeași Romă. De fapt însă, nu pentru întăia oară Roma s'a încercat, plecînd de la cetate și întrebuițînd esența sufletească a aceleia, a face o monarhie universală pornită de pe țărmurile Mediteranei și sprijinită pe stăpînirea acestei Mări, ci lucrul s'a întîmplat pentru întăiași dată, nu în peninsula italică, ci în peninsula aceastalaltă balcanică, alcătuită ea însăși, am zice, din două peninsule lipite una de alta, căci peninsula Pindului e într'un oarecare sens deosebită de peninsula propriu-zisă a Emului. A fi încercat o formă nouă a dominației peste mai multe popoare e meritul *Macedoniei*.

Statul acesta macedonean, cu toate paginile de prea-mărire ce se consacră de veacuri genialei îndrăzneli, avîntului tînăr, cavalerismului războinic al lui Alexandru-cel-Mare, după deplina prețuire a istețimii de organizator, de conciliator, ce se atribuie lui Filip, tatăl său, îl putem crede nedreptățit, tocmai pentru că de obicei se resumă în *persoanele* lui Filip și lui Alexandru, tocmai pentru că el culminează artistic în acest Alexandru, tratat puțin cam fabulos, în „regele“ elin al artiștilor greci: tînăr, frumos, cu plete mari, întovărășit pe monede de însuși Zeus Olimpianul și

de icoana biruinței. Macedonia are însă un sens de rasă, pe de o parte, sens care se lasă prea mult în întunec, și, pe de altă parte, un sens de relativă inovație politică, ignorată aproape cu totul.

Cînd Grecii astăzi rîvnesc la stăpînirea Macedoniei întregi — de și pentru moment îi împiedecă prietenia cu Sîrbi, dar mai tîrziu își vor aduce aminte iarăși că „Grecii” lui Alexandru-cel-Mare au călcat și pe actualul teritoriu al Serbiei-Nouă —, ei afirmă că vechea Macedonia a fost una din formele vieții naționale grecești întocmai cum au fost Miletul, Efesus, Focia, Creta, Ciprul, apoi Delos și insulele din Arhipelag și Marea Egee, cum au fost Atena, Sparta, Teba, Corcira, Grecia Mare, Sicilia, Cirenaica. După teoria aceasta panhellenă Macedonenii de odinioară ar fi fost Greci puri. Ei bine, nu e adevărat, și nu numai că nu e adevărat în sensul că nu se poate dovedi, fiindcă nu e o dovadă faptul că regii Macedoniei vorbeau grecește, că monedele lor poartă simbol, reprezentări și inscripții grecești, că la un anumit moment monarhia lor are tendințe în legătură cu ale rasei grecești, — limba pe care o vorbește cîndva clasa dominantă a unui popor neavînd a hotărî asupra originii, a vieții adînci și sensului istoric al acestui popor, dar și în acela că se poate dovedi contrariul.

De și pentru fruntașii Macedoniei din veacul al IV-lea înainte de Hristos ar fi fost poate cea mai grea ofensă să li se spuie că nu sînt Greci, — și acum sînt Albanesi și Aromîni cari-și leapădă originea, și nu numai la Atena, — Macedonenii vechi nu *puteau* să fie Greci, și iată de ce: Grecii se întîlnesc la malul Mării, avînd o formă particulară de viață politică, o concepție politică originală a cetății. *Aceasta* este creațiunea geniului grecesc: după cum nu se poate ca un Asiatic să-și închipuie viața politică altfel decît ca un regat teocratic, tot așa nu se poate ca un Grec să-și închipuie viața politică altfel decît în cetăți osebite, cu zeii lor, cu eroii lor, cu instituțiile particulare și cu tendințele lor deosebite. Căci un popor se recunoaște, nu numai după limbă, nu numai după as-

pectul fizic al rasei sale, dar și, în același timp, prin altceva, care nu e mai puțin permanent și mai puțin sufletesc, deci mai puțin important: prin obiceiurile sale în ceea ce privește viața economică, politică și culturală: nu orice popor trăiește în orice formă, nu orice popor se poate deprinde cu orice alcătuire. Poporul grecesc a creat cetatea fiindcă trebuia să o creeze, și el trăia în cetate fiindcă trebuia să trăiască în cuprinsul ei.

Dar Macedonia nu e un Ținut de orașe, ci unul de sate, nu unul de golfuri, basinuri și insule; e un Ținut de păstori, cu sălașuri întocmai ca satele noastre ori satele slave din Peninsula balcanică, întocmai ca și cuiburile de păstorit și brigandagiū din Albania timpului nostru, și de aceea au și avut Macedonenii mai puțini oratori și filosofi, dar în schimb admirabili soldați ai falangei: cu vorbitorii din piața publică a Atenei n'ar fi cucerit Alexandru Asia și n'ar fi biruit pe Darius Codomanul. Și, dacă lucrul este așa, dacă vechea viață macedoneană samănă atât de bine cu viața generală balcanică din timpul nostru, care nu vine de la Greci, și nici de la Romani, aceasta înseamnă că vin și una și alta de la rasa primitivă a peninsulei, și anume de la rasa traco-ilirică, noi fiind Traci cu foarte puțin amestec iliric, Albanesi fiind, cum am mai spus, Iliri cu oarecare amestec tracic.

Va să zică elementul acesta traco-iliric a dat și pe Macedonenii. E o concepție care se poate dovedi și mai pe larg, dar aici ajunge atât. Reclamarea pentru rasa traco-ilirică a Macedonenilor este — o spusei în treacăt — de o importanță deosebită pentru noi, fiindcă, în afară de Albanesi, cari nu sînt chemați la o mare viață politică, noi sîntem moștenitorii mai direcți de rasă, de tradiții și de chemare ai celor d'întăi strămōși de odinioară, ai Tracilor în rîndul întăiū, și astfel, în oarecare sens, dacă ai noștri au fost Împărați romani, tot ai noștri sînt și aceia cari au luptat cu Alexandru-cel-Mare până pe platourile Iranului, dominînd Susa, Persepolis și Ecbatana.

Așa fiind, regalitatea macedoneană nu e decît o regalitate de clanuri, de triburi, cum sînt la Albanesi de astăzi, de „fare“. Clanurile de văi, reunite, simt nevoie de

un conducător suprem, care poate lua un titlu său altul, dar, în totalitate, forma ce rezultă din reunirea pentru anume ocaziuni a clanurilor este forma de regat. Întocmai precum la noi județii de odinioară au căutat să se adune supt forma de Voevodat și de Mare-Voevodat, cum viața izolată din văi a simțit nevoia de a se strînge supt conducerea unui șef suprem, din nevoi politice exterioare sau din nevoia de expansiune firească în cutare sau cutare direcție. Și, cum Voevodul începe să aibă înrudirii cu familii domnitoare vecine, își pune coroana regală pe frunte, dar nu ca Voevod acum, ci ca urmaș de regi și de Împărați: dacă ar fi fost împrejurările mai potrivite în veacul al XIV-lea, am fi avut în adevăr moștenitori ai Împăraților bizantini din neamul lui Radu, lui Mircea și lui Dan.

În felul acesta iată că se organizează deci, prin al cincilea veac înainte de Hristos, puțin după tragedia persică în strîmtorile de uscat și între insulele Helladei, un Stat nou în Peninsula Balcanică, Stat care nu e, în originea sa și în caracterul său, grecesc, ci numai o aglomerare de teritorii cu viața separată tradițională, cel mult o unire în rîu larg a șivoaielor de viață politică ce se îndreaptă după văi și trebuie să găsească, în această formă, Marea la capăt. Statul acesta avea nevoie însă de o cultură care să vie de aiurea, căci cultura se formează în centrele mari, unde mulți oameni stau la un loc, schimbă ideile lor, le fac să rodească, le împrumută, le contopesc, le definesc, și un popor de păstori, de plugari, un popor de pirăți sau de bandiți, cum au fost Ilirii din munții aceștia de către Marea Adriatică, nu poate să aibă cultura lui proprie în sens superior, cum în zilele noastre n'au avut-o Albanesii, cu literatura veche doar de o jumătate de veac, ori Aromîinii, cari, acum o sută de ani, scriau încă în litere, dacă nu și în cuvinte grecești, pentru a primi apoi cultura elaborată de alți Romîni, în circumstanțe mai potrivite; noi înșine, cei de aici, de alminterea, la începutul civilizației noastre politice am luat formele pregătite de o civilizație seculară și ne-am oprit, după unele șovăieli, la forma Bizantinilor, trecută și ea prin Slavi.

Avînd nevoie de Greci, fiindcă aceștia erau la malul Mării, ca mijlocitori a schimbului lor, cît de rudimentar, cu străînătatea, avînd nevoie de noțiuni mai înalte și de o limbă cultivată pentru viața de Stat, Macedonenii s'au adresat la Greci. Dar ei nu erau mai Greci decît cum erau Bulgari ori Sirbi Domniî Moldovei sau ai Teriî-Românești din cele d'întăiū veacuri, ori de cum erau Latini regii germanici de la începutul veacului de mijloc.

Acum e întrebarea: cum s'a simțit Alexandru și, înainte de dînsul, Filip? S'au simțit ei acuma regi ai Macedonenilor? Ori s'au simțit poate regi ai tuturor Grecilor? De *idei* macedonene nu poate fi însă vorba, iar pe Macedonenii Grecii i-au adoptat cu cuțitul la gît, după ce Teba a fost învinsă, apoi și distrusă (lupta de la Cheroneia, 338), Atena umilită, partidul republican de acolo strivit, un partid macedonean creat prin bani, după ce Sparta însăși n'a putut rezista. Așa au recunoscut, au încetățenit Grecii pe regele Macedoniei. Și, dacă ar crede cineva că regele Macedoniei era capabil să se simtă rege de altă esență decît formele politice care existaseră înainte de dînsul, să se simtă adecă din punctul *lor* de vedere, național, regi ai unui Stat care nu existase până atunci și pe care ei veniau să-l creeze, ar săvîrși o greșeală tot așa de mare ca și aceia de a-și închipui că Grecii, cari se înfrățiaū odată sau de mai multe ori pe an la jocurile publice din Olimpia, din Nemeia, din Delphi, ce formaū unitatea, *singura* unitate posibilă a poporului grecesc, că aceștia au vrut să naționalizeze pe Macedonenii, că au avut nevoie de așa ceva pentru tendințe nouă, agresive, ce s'ar fi produs atunci pentru întâiași dată în sufletul lor. În istoria evului mediu că și în aceia a antichității, trebuie totdeauna să se ție în seamă un lucru: că nu e mai mare greșeală decît a crede că ideile politice pot zvicni de-odată în viața popoarelor, atunci cînd tocmai în acest domeniu se inovează mai puțin decît în oricare altul și mai curînd face omenirea o descoperire tehnică genială ori produce un poem divin decît să nascocoască o nouă idee politică fără a-i fi văzut întăiū realizarea practică.

Dar înainte de Filip și Alexandru existaū — a-

fară de patriarhalismul particularist al raselor nedeplin dezvoltate — *numai* două concepții politice, concepția politică grecească a vieții de cetate, care, în ultima formă măcar, e din voința oamenilor, și concepția asiatică, de regat sau Împărăție din mila lui Dumnezeu. Și, dacă Filip și Alexandru n'au trecut la viața de cetate grecească, ce ar fi anulat puterea lor sfărîmînd Statul macedonean în mai multe cetăți cu tendințe și rosturi proprii, ei nu puteau să facă altceva decît să calce pe urmele „regilor”, cari erau în Persia, în Iran, dar și în Haldeia, în Egipt și în Asia-Mică, pretutindenî unde viața *regală* se impusese.

Interpretația populară îmbrăcase conflictul neapărat dintre aceste două direcții politice în forma unei drame ce s'ar fi purtat din veac, în veac, între Europa și Asia, cu scenele și faptele din Iliadă, cu luptele lui Menelaù, Agamemnon și Achile contra lui Hector fiul lui Priam, pentru frumoasa Elena fugare, spre a trece apoi de la Homer la Herodot, de la poezie la prosă, la luptele de la Marathon, Salamina și Plateia. Și noi cetim Iliada și Odiseia, cei mai mulți în traducere ori în școli, cu de-a sila, dar această cunoaștere este cu totul alta decît aceea prin care o aveau Grecii înșii, cunoaștere asemenea cu fenomenele sufletești ce se pot observa și astăzi în Italia de Sud, în care cruciatele se învață prin recitarea pe piața publică a vestitei „Gerusalemme Liberata” și poate nu fără dorința de a reînnoi azi luptele în „Libia”, cucerită asupra păgînilor, ca pe vremile acelea, ori în Serbia de la 1804, în care cîntecele populare pe care le-a strîns mai târziu Vuc Caragici, imitate de ai noștri încă de pe vremea lui Ștefan-cel-Mare, au produs răscoala biruitoare pentru viața creștină a neamului sîrbesc supus Turcilor, făcînd *actuală* și pînă azi revanșa pentru înfrîngerea de la Cosovo, pentru jertfirea Craiului Lazăr, pentru robirea lui Marcu Crălievic.

Tot astfel asupra vieții Macedonenilor trebuia să aibă o influență colosală acea poezie populară care e redată grecește prin Iliada și Odiseia. Și asupra Macedonenilor această influență a trebuit să fie mai puternică decît asupra Grecilor chiar. Căci Grecul avea și literatura lui scrisă, — și ce literatură! —, pe cînd ciobanul aștepta cu nerăbdare, cu o evla-

vie nerăbdătoare să vie cîntărețul popular, în cele mai multe casuri un orb, care să-î povestească isprăvile lui Achile, rătăcirile lui Odysseus. Și de la sine acestei vechi fabule i se adăugiau fabulele nouă, pornite din Herodot, care a fost de sigur mai mult de cum credem, inspirîndu-se din izvoare populare, o carte populară pentru Greci și cei înrîuriți de dinșii.

Astfel se coborîse, nu numai în conștiința tuturor Grecilor, dar și în a Macedonenilor, ideea că în Asia este o puternică monarhie, că această puternică monarhie a avut lupte cu Grecii, că a fost învinsă de Greci și acum, de mult încă, Grecii au o datorie de revanșă împotriva Asiei, represintată prin Perși. E același fenomen popular care s'a petrecut în 1912-13 cu Sîrbi, înrîuriți, cum am spus, de vechile lor balade, orî și cu Bulgarii, hrăniți generație după generație cu ideea cruzimilor săvîrșite de Turci și încă neispășite: aceasta a adus scenele de sălbăticiie ca și acelea de eroism de la Chirchilise și Liulë-Burgas.

Și nu strică să ținem seamă și de faptul că, precum la noi, înainte de 1711 și după lupta de la Stănilești, umbra negustori din Rusia cari purtau povești strălucite despre bogăția și puterea Împărăției Țarului, astfel și Grecii, Macedonenii, prin negustorii cari veniau, fie prin stepa scitică, fie pe calea Mării, erau în legături continue cu Asia.

Așa fiind, cînd regalitatea macedoneană s'a întemeiat, această regalitate n'a fost concepută altfel decît ca o regalitate *asiatică*, și în același timp menită să *meargă în Asia* pentru a răsbuna suferințe vechi ca și pentru a *căpăta acolo consacrarea ei*. Pe monedele lui Alexandru nu se spune „Basileus ton Makedonon“, saŭ „Basileus ton Hellenon“, ci numai „Alexandros“, dar el se înțelegea ca „basileus“ în singurul sens posibil și ca omul menit să răsbune Grecia de ofensa, de suferințele de pe vremurile lui Miltiade și Temistocle, ca eroul chemat să pecetluiască definitiv această revanșă prin înlocuirea regelui pers din Susa cu un rege al poporului pe care Perșii de odinioară îl prigoniseră până la vetrele lui. Parcă vedem pe Bulgarii vechi ai lui Simion orî Samuil pornind împotriva

Bizanțului pentru a se așeza acolo mulțămii de răsbunare, dar și bucuroși de gloria că au intrat în rostul împărătesc al învinșilor, al cuceritorilor, ori pe Bulgarii noi ai lui Rato Dimitriev voind să ajungă la Constantinopol, la „Targradul“ lor pentru a așeza în Capitala dușmanului ereditar pe un stăpînitor de rasă bulgărească.

Prin urmare: de origine traco-ilirică, adoptînd civilizația grecească, concepînd mai presus de viața de cetate a Grecilor o regalitate universală împrumutată ca noțiune de la Persi, *aceasta este regalitatea macedoneană. Ea caută Marea pentru a trece peste dînsa și a o stăpîni de amîndouă părțile, întrebuițînd, fără prejudecată, fără conștiință națională, toate rasele ce va găsi.* În ceia ce privește problema Mediteranei deci, regalitatea macedoneană trebuia să aibă Marea Egee, apoi Marea cea mare ce se deschide către Răsărit și Apus; ea trebuia să fie moștenitoarea întregului patrimoniu, în present și în trecut, al *poporului* grecesc și al *puterii* asiatice; ea se simția în drept și în stare să aibă tot ce au Grecii și să urmărească tot ce au cuvînt să urmărească Grecii, devenind *numai în acest sens* reprezentanta generală a poporului elin, al cărui „advocat general“, cu procură și fără restricțiuni, devenise. Ea a dispus și de trupele grecești, dar cine ar crede că, măcar supt raportul militar, războiul acesta este războiul Grecilor înainte de toate, s'ar înșela foarte mult. Grecii nu erau capabili să dea trupe care, dincolo de marginile teritoriului grecesc, să meargă împreună într'o singură unitate; era doar în stare să trimeată fiecare cetate contingentul ei, ca să lupte în războaie defensive, în cîmp restrîns, și atîta. O falangă disciplinată, indiferent de locul de unde vin oamenii cari o formează, de zeii cărora li se închină, de tradiția din care pleacă și de ambiția pe care o înfățișează, este o imposibilitate morală. Deci cu strămoșii noștri traco-iliri a plecat Alexandru în Asia.

Și tendința asiatică iese imediat la iveală. De la cel d'întăiu pas pe drumul biruinței cel ce ce simte „rege“ trece dincolo de necesitatea mediteraneană, de Imperiul cultural grec al Mării. Avînd Grecia, Macedonia, insulele din Asia Mică și atîta din coasta Africei de Nord, Alexan-

dria creată de el, Cirenaica, Tripolisul, el putea să se întindă mult mai mult la Vest dacă voia să îndeplinească idealul poporului elin, și nu idealul de refacere al monarhiei asiatică cu puterile lui proprii, macedonene. N'avea decît să se gîndească la faptul că Sicilia e pămînt grecesc, plin de mari orașe, de splendide temple grecești, că Italia de Sud, „Grecia Mare“, l-ar fi primit ca pe un îndeplinitor sacru al soartei, că, prin Masilia de la Sudul Galiei, colonie foceană, și în ciuda Cartaginiî care nu i-ar fi putut rezista, alt cîmp se deschidea cutezantei lui fericite într'un timp cînd Roma veacului al IV-lea se frămînta doar cu cei mai apropiați vecini ai săi, incapabilă, fără îndoială, de a opune rezistență asaltului macedonean atunci cînd nu latinisase măcar partea *ilirică* dintre Apenini și Marea Adriatică, țara Veneților și Iapigilor, locuită de frați buni ai Macedonenilor săi. Întrebuințind cultura grecească, însușindu-și idealul grecesc, avînd la îndemînă toate forțele ideale și materiale ale Grecilor, el ar fi creat astfel un mare Imperiu al Mării Mediterane.

Și nu: Alexandru-cel-Mare se duce la rîul Granic (334) și învinge la Issos (333), el trece în Siria, ocupă Tirul și Sidonul și toate cetățile feniciene, ca și Damascul vechilor dinastii semitice revelate prin noile cercetări arheologice, el pătrunde în Egipt, unde întemeiază Alexandria, și apoi se întoarce, pentru ca, biruind din nou, la Gaugamela asiriană (332), să se așeze în Scaunul din Babilon al regilor cărora de fapt li s'a substituit, de unde, în sfîrșit, va merge în India, creînd capitoare nouă pentru legendă. Și aici nu e loc pentru critica istoricilor moraliști pe cari-i scandalizează banchetele persice: *Alexandru intra, prin voința fatalității, în rolul său firesc, pe care nu-l putea schimba cu altul.* El îndeplinea revanșa Europei contra Asiei așa cum se desfăcea din Iliada, din povestirile lui Herodot și din sentimentul poporului grecesc, iar nu interesul poporului grecesc, care era altul.

Alexandru-cel-Mare nu va face ca Împărații bizantini, cari, după zdrobirea Persiei lui Cosroe, după așezarea Crucii în Ierusalim, se întorc să triumfe în acel Constantinopol de care nimic nu-i poate desface; „regele“ nu se va în-

toarce, nu se poate întoarce nici în Grecia, nici în Macedonia: el a rămas, și-și va da toate silințele ca să fie tot mai mult *rege*. Din generali, lui se așează cîtiva în juru-i; ceilalți se întorc în Europa; o parte din trupe sînt licențiate. Ele acum însă al Asiei și mină va fi al legendei asiatice, care-i poartă, cu admirație, de veacuri, numele.

Creațiunile de căpetenie ale lui Alexandru-cel-Mare trăiesc și astăzi, dar, de și grecești supt raportul cultural, ele nu sînt în Europa, ci în Asia. Statul lui vast s'a desfăcut după moarte în monarhii care toate sînt sau asiatice sau în legătură cu idealul european al regilor perși de pe vremuri: o monarhie a Siriei, cu Seleucizii, putînd exista și în afară de rosturile persane, care se vor pierde; o monarhie a Egiptului, cu Ptolemeii; o monarhie a Traciei cu Lisimah, care mergea până la Dunăre și avea în atîrnare pe strămoșii noștri de pe malul stîng, îndeplinindu-se astfel aici ceea ce ar fi vrut să facă Dariu ca rege persan, în expediția-i fabuloasă. Iar Macedonia lui Filip al IV-lea și a lui Perseu, Epirul nou al regelui Pyrrhus, cu Ilirii săi neelenisați, înaintașii Albanesilor de astăzi, nu represintă moștenirea lui Alexandru, ci numai ce a rămas acasă, în condiții modeste, după ce puterile cele mari se deslipiseră pentru a lupta, a domina și a fructifica aiurea. Elenismul era pretutindeni ca factor cultural în clipa cînd era să dispară ca forță politică. Monarhia macedoneană-l întrebuițase, trecînd pe alături de dînsul. Și ea însăși nu se putuse menține așa cum o voise marele ei întemeietor.

LECTIA a IV-a.

Urmaşii lui Alexandru-cel-Mare şi tendinţele lor către Marea Mediterană.

După Statul macedonic, mulţămită unei datini care este o datină fără îndoială balcanică, tracică, se formează o sumedenie de State.

Înainte de a trece la Romani, trebuie să urmărim pe diadohii, pe moştenitorii lui Alexandru-cel-Mare cari au putut să înfrumusească chestiunea stăpînirii în Marea Mediterană. Două cel puţin din aceste State au fost în măsură s'o facă, cel de-al treilea, *Tracia*, alcătuit în interior, atingînd Marea, dar nu direct şi nu cu tendinţa de dominaţie. Trebuind să ajungă la Pontul Euxin, el a ținut toate oraşele de lîngă ţermuri supt înfrumuseţirea sa, şi banii Dacilor, de multe feluri, nu sînt altceva decît grosolane contrafaceri ale celor ce se băteau supt Lisimah şi urmaşii săi, cu tipul clasic al monedelor lui Alexandru. În tendinţele de a reconstitui „regatul“ acestuia, Tracia era să să atîrne, de altfel, înainte chiar de moartea lui Lisimah, singurul ei stăpînitor,—în afară de independenţa regilor tracii după tradiţia înaintaşilor înainte de Filip, un Kotys şi alţii,—pe rînd de Siria şi de Egipt.

Din celelalte două State care-şi împart moştenirea lui Alexandru-cel-Mare despărţim întâi pe cel *egiptean*, care trăieşte supt dinastia Ptolemeilor sau a Lagizilor. Un Ptolemeu Lagos este acel care a întemeiat, la 306, acest

Egipt nou, tinzînd continuu spre stăpînirea Siriei şi colonisînd Arabia, pînă ce s'a mîntuit în chip ruşinos supt loviturile Romanilor, prin intrigî în care dragostea se amesteca cu politica pentru a aduce un rezultat desastros, în clipa legăturilor Cleopatrei, moştenitoarea Ptolemeilor, cu Antoniu şi a amestecului lui August.

Statul acesta al Ptolemeilor n'a ajuns niciodată să radieze decît, am spus-o, după înfrîngerea lui Perdikkas şi Antigon, cari încercaseră a-şi păstra toată moştenirea lui Alexandru, asupra acelor părţi vecine din Siria, a căror cucerire şi dominaţie fusese totdeauna în programul Faraonilor, înaintaşi noilor dinastii. Aceasta a fost şi nenorocirea tuturor Statelor pe care le-au întemeiat diadohii lui Alexandru-cel-Mare şi care şi-au cheltuit toată puterea în marea tentativă de a reînnoi pentru ele acea mare monarhie asiatică a cărei refacere se dovedia tot mai mult imposibilă, şi aceasta mai ales din nevoia de viaţă proprie a deosebitelor teritorii geografice —, nu naţionale. Dar aceste teritorii n'aveau nevoie pentru aceasta nici de tutela elenismului, nici de amestecul stăpînitorilor de alt neam: aceasta era viciul fundamental al situaţiei noilor regate, clădiri pe nisip, care nu se învoiau a fi numai forma politică a unei vieţi teritoriale, ci se credeau menite a realiza din nou ceea ce odată fusese realizat. De alminterea în Egipt rasa indigenă era stoarsă de secole întregi prin dominaţia fastuoasă a Faraonilor, prin războaiele veşnice cu triburile deşertului, prin încercările vechilor domni de a stăpîni durabil Siria, de a pătrunde în viaţa Asiei occidentale, prin enormele clădiri pe care şi prizonierii de război şi indigenii le ridicaseră spre mai marea glorie a stăpînirii lor, şi cu un popor stors nu se mai poate încerca o dominaţie universală, care cere înaintea de toate deplină sănătate şi mulţămire a clasei fundamentale. Altfel, prin durerosul conflict între idealul îndrăzneţ al celor de sus şi imposibilitatea, aş zice fiziologică, a celor de jos se ajunge la o sigură ruină.

Iar, în ceea ce priveşte elementul grecesc, nu cu negustori, cu dascăli, cu poeţi şi alte asemenea elemente care putuseră să vie în aceste părţi ale Egiptului, din

Elada sau Macedonia, se poate înlocui într-o înaltă funcțiune politică o populație agricolă, rurală, cu caracterul militar. Simplă reunire de fragmente eteroclite, în ce privește clasa dominantă, apăsînd greu pe o rasă sfîrșită, regatul din Egipt, al Ptolemeilor setoși de Persepolis și Babylon, a fost continuu în imposibilitate, chiar a doua zi după invazia lui Ptolemeu al III-lea Evergetul până la acel Babylon și la centrul de elenism al Bactrei, după victoria de la Raphia a urmașului său (217), după marea biruință de la Magnesia, în 190, de a urmări serios scopuri mai întinse. Trainic atîrnară de el numai Ciprul și Palestina, — aceasta din urmă multămită mai ales strînselor legături dintre Evreii de acasă și puternicul element evreiesc care contribuia esențial, în viața internațională a Egiptului, la prosperitatea comercială a noii Alexandrii. Tendința de fărîmîtare dădu chiar Cartagenii, pe la 160, vecinătatea unui Stat separatist libian, cu Ciprul ca anexă.

Al treilea regat ce se formează din moștenirea lui Alexandru e al Seleucizilor, fixat *întîmplător* în Siria, dar cu aceeași tendință spre unitatea imperialistă, spre vechiul tron persan și spre dominația Mării. Seleukos l-a întemeiat, și urmașii lui în curs de mai multe generații, cei șese Seleuci și cei treisprezece Antiohi, l-au condus.

Dacă visurile imperialiste n'ar fi tulburat mintea acestor dinastii, Statul sirian ar fi avut o situație mult mai potrivită decît celelalte două pentru a rîvni la dominația asupra Mării Mediterane, Egiptul, cu toată însemnătatea sa geografică, fiind mai mult al Nilului decît al Mării, atît de mare rol joacă rîul fecundator în viața egipteană, căci țara e, așa-zicînd, corolarul național și politic al fenomenului geografic care e Nilul.

Dar stăpînirea lui Seleuc asupra Traciei, după înfrîngerea lui Lisimah la Kyropaidion (282), nu se dovedi nici trainică, nici folositoare. Coastele europene ale Greciei nu atîrnau de dînsul. Creta era, și atunci, o posesiune firească a Egiptului. Răspins în interior de noua organizație iranică a Partîilor, a Armenilor, a Pontului (Mitridat al II-lea

e rege îndată după moartea lui Alexandru), puțin iubit din cauza tendințelor sale elenistice, agresive, de elementul semit al Palestinei, acest regat nu află măcar un sprijin permanent în Grecii coastei, atrași tot mai mult în sfera de acțiune a Romei. Antioh al III-lea câștigă titlul de cel Mare prin campania din India, și nu prin înfrîngerile din Hellada, unde era aliatul Ligei Etoliene (191-190). La sfîrșit, regiunile Damascului se despărțiră de Statul seleucid supt un alt membru al dinastiei decît suveranul.

Și semnalăm mai ales, ceia ce e folositor din punctul nostru de vedere, conștiința politică separatistă ce se trezește la popoarele de pe malul sudic al Mării Negre și din Caucas.

Ruina vechiului Stat *armenesc* se datorește însă și ea în mare parte ambiției de a înlocui pe Seleucizi pe coasta Siriei. Dar în această tendință a lui de a se ajunge la malul Mării nu trebuie să se vadă cine știe ce fenomen cu totul extraordinar și anormal. Precum toate popoarele din părțile Dunării și din stepa Rusiei au căutat să ajungă la Mare, în Europa, tot așa, în Asia, până și populațiile din adîncul continentului au căutat să pătrundă și ele la țermul care permitea contactul, bogat în foloase materiale și morale, cu o civilizație mai înaintată, și vom vedea că, dacă Armenia veche n'a ajuns să stăpînească acest țerm, rasa măcar a ajuns, ea, într'altă formă, tîrzie, după o lungă infiltrație, să aibă dominația asupra unor bogate porturi mediterane: e Armenia Mică de la c. 1200-400, mai nouă cu două mii de ani.

Dar a existat totdeauna un schimb viori, supt toate raporturile, între coasta Mării Mediterane și între această coastă de Nord a Mării Negre, coasta pe care sînt așezate azi Trapezuntul și Sinope. Ea e, am putea zice, continuarea peste strîmtori a coastei tracice de către Arhipelag. Și încă o observație: dacă originalitatea Statului macedonean o formează faptul că el unește civilizația grecească cu viața rurală și militară a regiunilor din adînc, pe coasta aceasta „pontică” se observă exact același fenomen: de o parte civilizația elenică întinzîndu-se foarte

ușor în aceste părți, de altă parte, ca element uman fundamental, sprijinind și viața politică și dînd materialul omenesc trebuitor războaielor cu triburile caucasiene, cărorora, ca și unei imigrații frigiene din Asia Mică, li se datorește regatul armenesc, aflăm nații tracice de mult timp întinse dincoace de strîmtori. Așa încît noi sintem legați cu populațiile acestea, nu numai prin lupta comună pentru libertatea creștină, nu numai prin ocrotirea seculară pe care Domnii noștri au dat-o vieții creștine în Peninsula Balcanică, nu numai prin coloniile lor, așa de bine primite, la noi, dar și prin comunitatea de rasă care se găsește la originea tuturor lucrurilor în toată Peninsula Balcanică, în același timp, și într-o bună parte din Anatolia interioară și din Caucazul civilizat.

Regatul *Pontului*, care avea legături cu Armenia, cu Grecia, cu populațiile din văile Asiei Mici, care-și trimetea corăbiile și pe coasta de Nord — cum au făcut-o apoi Comnenii trapezuntini cu Crimeia, unde au fundat Mangupul (Theodoroi), patria Doamnei Maria a lui Ștefan-cel-Mare, — regatul acesta putea să fie chemat la un mare viitor. Cine era să prevadă intervenirea în secolul I-iu înainte de Hristos a Romei în regiunile acestea anatolice? Dacă însă n'ar fi venit Romanii, nu se poate spune ce ar fi ajuns acest regat al Pontului, avînd un om de însușirile intelectuale ale lui Mitridate, poliglotul, vestitul diplomat oriental, trădătorul și otrăvitorul, dar în același timp meșterul în negocieri și lovituri, una din cele mai mari personalități din ultimele secole ale lumii vechi. Dacă el a căzut, a fost numai fiindcă dominația romană luase un caracter atît de puternic, atît de inevitabil, de inexorabil, încît nu putea să-i stea cineva împotrivă.

În veacul al III-lea încă, *Pergamul* ajunge Capitala unui „regat“ deosebit, frîntură a Statului seleucid, pe care-l atacă supt Atal I-iu, și această nouă formațiune însăși găsește în cale *Bitinia* lui Nicomedeș și Prusias. Amîndouă aceste provincii, care nu erau fără legături cu Marea, cuprindeau o populație în mare parte de sînge trac.

Astfel, prin insuficiențe și discordii, se făcea loc Romei.

Între anul care se admitea pentru întemeierea Romei, 754, și între veacul al III-lea, se întinde o perioadă de patru sute de ani din care ar trebui să se facă totdeauna un capitol deosebit, și anume capitolul principal dacă ar fi vorba de însăși viața romană, iar, dacă ar fi vorba de viața romană întinzându-se asupra lumii, de tendința imperialistă romană, și pe vremea Republicei, și pe vremea Împărăției, numai un capitol de introducere. Fiindcă de fapt în viața romană există două epoce, dar aceste două epoce nu se împart cum se face împărțirea de obicei: de o parte Republica, de altă parte Imperiul. Republica și Imperiul nu se contrazic, ci se succed, cel din urmă nefiind decât dezvoltarea după nevoile cele noi a unor elemente ce făceau parte din concepția celei d'întăi, Imperiul roman nefiind decât altă formă a Republicei, o formă mai practică și mai durabilă, în sfârșit mai potrivită cu timpul. Republica rămase întreagă; numai cît o magistratură ajunsese permanentă, zădărniciind însemnătatea reală a magistraturilor celorlalte. Nu se inova nimic, ci se schimbase numai proporțiile între o autoritate și celelalte. Este însă o deosebire esențială între vremea cînd lumea romană aparține cetății care a creat-o și între aceia în care cetatea ideală romană dispare, făcînd loc unui organism nou, sprijinit pe echilibrul, pe schimbul de influențe dintre teritoriile anexate, a căror paritate constituțională e în sfârșit recunoscută. Nu e o regalitate de ordine divină, ci o alcătuire particulară, ieșită din jocul de forțe al realității și represintînd în fiecare moment, exact, rezultatul lui. Tradiția romană a dispărut acum cu totul: zeii unei provincii sînt și zeii Imperiului, locuitorii fiecărei provincii sînt în același timp *cives romani* pentru Imperiul întreg. Privilegiile speciale de naștere ale poporului roman din cele d'întăi timpuri nu mai există, nici ca drept, nici ca putere.

Întăia fasă pe noi nu ne interesează, și venim dar la începutul celeilalte, în care elementul politic nou al Romanilor fără teritoriu apare ca domnitor în toată Marea Mediterană.

Cele d'întăiū cinci secole sînt ocupate de lupta între elementul latin aborigen din Italia și între alte elemente aborigene, dintre care unele sînt și ele latine: Roma, cetate latină, biruiește și înghite celelalte cetăți din Lațiu și, în același timp, se poartă lupta dintre această Romă și alte elemente aborigene, care nu aparțin latinității, precum a fost rasa umbrică. Prin conflictele acestea necesare, Romanii și-au asigurat stăpînirea asupra Lațului întreg, și, în același timp, ei au înlăturat primejdia năvălirilor prădalnice din partea păstorilor războinici ai muntelui, Samniții, gata să tulbure civilizația politică nouă ce se formase. Și tot odată Romanii au de înlăturat două elemente eterogene, ajunse italice, dar în originea lor cu totul străine: Galii din Galia Cisalpină, cari păreaū chemați a uni Italia de Nord cu acea lume celtică ce mergea de la coasta de Apus a Irlandei până la Scordisci Dunării mijlocii, până la Singidunum și la Noviodunum, care în preajma noastră poartă nume celtice (cf. Lugdunum, Augustodunum, Noviodunum = Noyon; dun = engl.: town), ba chiar până în Asia Mică, unde numele de Galatia cuprinde o întreagă provincie, și apoi Etruscii, despre cari s'a vorbit mai sus. Aceasta fără a pomeni vestigiile ilirice de dincolo de Apenini.

Această operă italică trebuia să premergea expansiunii romane în Marea Mediterană. Ea nu era sfîrșită în vremea lui Alexandru-cel-Mare.

LECȚIA a V-a.

Romani și dominația Mediteraneei.

Cele d'întăiū acțiuni romane în afară de Italia nu sînt determinate cîtuși de puțin de dorința saū speranța Romanilor de a ajunge stăpîni la Marea Mediterană. În fasa inițială, care cuprinde rivalitatea firească între mici popoare agricole, nimic nu face să se prevadă că Romanii vor juca un rol în istoria universală, care nu se poate fără dominația asupra Mării. Se poate zice chiar că, dacă n'ar fi intervenit motive străine, lucruri în afară de organizația aceasta latină, romană primitivă, Roma ar fi rămas totdeauna în aceste împrejurări. Căci nu orîșicînd un popor e adus de o necesitate lăuntrică a lui să ia o misiune istorică, ci, precum se întîmplă că un popor care prin în-sușirile lui ar putea să îndeplinească lucruri mari, n'o face din cauza mediului care-l încunjură, se întîmplă tot așa ca pe un alt popor tocmai acest mediu să-l înnalțe mult mai mult decît puterile lui aparente. Cine ar fi crezut ca grupa turcească din Bitinia a șefului de bandă Osman să ajungă a reface Imperiul roman de Răsărit, păstrîndu-l cinci veacuri supt ordinele sale?

Numai cu vre-o două secole înnainte de era noastră, Roma s'a găsit îndemnată către o acțiune de istorie universală, care trebuia să cuprindă înnainte de toate basinul Mării Mediterane, prin decăderea celor două mari puteri cu tendințe universale care se găsiaū la hotarele sale.

Acestea erau : de o parte Statul macedonean și de alta Statul cartagines. În momentul cînd o rasă căpăta puteri pe care nu le avuse până atunci și nu crezuse poate că le va avea vre-odată, în momentul cînd rasa aceasta unia toate puterile națiunilor nouă din Italia, care nu fuseseră usate în viața istorică, în momentul acela, și la hotarul de Sud și la hotarul de Răsărit, două dominații universale pieriau, în același timp cu slăbirea rasei care le produsese și a raselor care le susțineau, ceea ce înseamnă decăderea definitivă, iremediabilă.

Fără a mai vorbi de rasa macedoneană, stoarsă prin însăși marea efortare ce făcuse, rasa grecească va trăi supt anume raporturi foarte multă vreme și după aceasta; ea-și va păstra însemnătatea în viața culturală a omenirii, dînd, prin Ptolemei, epoca alexandrină, o întreagă școală filologică și mistică, în legătură cu creștinismul, o mare înflorire a erudiției, o deosebită rafinare a formei poetice. Prin urmare supt raportul acesta rasa grecească trăia. În viața comercială a Imperiului roman, elementul grecesc va juca rolul de căpetenie. Viața de partid va fi încă un veac, două, foarte intensă în Hellada, dar ea nu e același lucru cu viața politică, partidele putînd să resume un popor care a pierdut simțul pentru o sănătoasă viață politică, și o viață politică foarte sănătoasă putînd exista fără partide organizate pentru anume scopuri de interese materiale. Liga Etoliană și Ahaiană sînt pentru ultimele timpuri ale Greciei ceea ce a fost pentru ultimul veac al Poloniei confederația de la Bar și acelea care i se opun.

Acum, cînd unui Stat i se oferă la hotare, puțința de expansiune, el trebuie să fie din cale afară de respectuos față de principiile superioare ale dreptului naționalităților, pentru ca să nu intervie cuceritor; și de multe ori el o face spre a-și asigura liniștea la hotare. Pentru Polonia din veacul al XVIII-lea poate că nu era tocmai așa, poate că ei ar fi putut trăi fără intrigile rusești care li-au grăbit sfîrșitul, dar e limpede că fără aceste dispoziții către luptele de partid și rivalitățile personale ale Polonilor Rusia, Austria și Prusia n'ar fi îndeplinit ceea ce a fost îndeplinit în curs de cîteva decenii, sfîrșind viața unui Stat

cu tradiții din cele mai glorioase. Cu Roma fu același lucru: era cu puțință ca, atunci cînd pe malul Mării Adriatice se afla o dominație care nu se putea menține, care constituia o continuă stare de nesiguranță și amenințare pentru vecini, era cu puțință ca Roma să nu intervie? Se poate zice că pentru dînsa, înainte de desființarea totală a vieții politice grecești, situația se presinta așa cum se presinta pentru Veneția din veacul al XIV-lea și al XV-lea situația pe malul balcanic al Mării Adriatice sau cum se presintă situația aceluiași mal balcanic pentru Italia din zilele noastre, fenomenele istorice repetîndu-se, supt influența configurației geografice și a legilor morale.

Lipsa inițiativei romane se mai explică și prin condițiile economice ale Italiei ajunse în stăpînirea Romei. Politica Statelor agrare, a popoarelor care se ocupă cu plugăria, e totdeauna foarte socotită, foarte prudentă, foarte modestă. Statele acestea n'au nevoie de a vinde mărfuri în toată lumea, ele nu dezvoltă o cultură care să se înprăstie pe pămîntul întreg; prin urmare ele sînt acelea care se mulțămesc cu mai puțin. Statul roman fiind însă un astfel de Stat, de sigur că el nu era să caute a interveni în viața grecească, ci această viață, prin caracterul ei de disoluție, de răpede peire, a silit pe Romani să intervie la Marea Adriatică.

Nici provocările nu lipsiau, pentru a provoca un răspuns ofensiv în Balcani. O dovadă despre aceasta o are cineva în acel incident de la început — îndată după Alexandru-cel-Mare — care e invazia lui Pir, Pyrrhus, regele Epirului, cum îl numesc izvoarele romane, care intervine, la 280-79, ca ajutător al Grecilor din Tarent, cu elefanții lui asiatici. Roma se clatină înaintea primejdiei reprezentate prin acest „rege“ epirot, pentru ca pe urmă el să fie învins la Benevent și să-și urmeze cariera în Pelopones, perind supt zidurile cetății Argos.

A fost asemănat adesea cu Scanderbeg, și în adevăr sînt puncte comune între aceste două cariere de condotieri cu bune înrudiri (Pir fiind ginerele unui Ptolemeu egiptean). El dispunea numai de o parte din Epiroti, de partea

de jos a Albaniei, locuită în timpul nostru de așa-numiții Tosci, și acuma aplecați către civilizația grecească și vorbind cei mai mulți și limba grecească, fiind chiar mai bucuroși de dominația greacă decît de autonomie sau independență. Reprezentant în timpuri așa de depărtate al ramurii tosce din poporul albanes, în legătură cu Grecia, în mai mare apropiere de Grecia și de regiunile macedonene, unde intervine de două ori, el își luase idealul politic din această vecinătate și, îndemnat de acest ideal politic, ar fi cucerit bucuros Italia. Era prea slab ca să o facă, dar oare care ar fi fost soarta lumii întregi dacă Alexandru Machedon, în loc să plece către Asia, ar fi urmărit, de o parte, idealul grecesc de stăpînire asupra Mării Mediterane și, de altă parte, idealul traco-iliric, de stăpînire asupra celor două peninsule din partea de Sud-Ost a Europei, Italia devenind macedonică pentru toate timpurile?

Această intervenție romană, pe care o cunoaștem acum în motivele ei, se prefăcu răpede în cucerire, partidele cerînd sprijinul Romei pe rînd și Roma înlăturîndu-le pe toate, pentru ca, de la o bucată de vreme, să stăpînească singură, în aplausele generale ale tuturor celor cari suferiseră de pe urma agitației politice superficiale ce era să fie acum distrusă de stăpînirea aspră, dar dreaptă și nepărtinitoare, a străinului.

A mai fost însă și un al doilea motiv pentru care Roma a devenit Stat mediteranean și a întrebuițat Marea Mediterană pentru scopurile unei dominații universale care nu stătea la început în tradițiile ei proprii. În Sudul Italiei erau două puteri: una venită de la Răsărit, cealaltă care se întinsese de la Sud. Sicilia greacă era de mult în mîinile tiranilor, ceea ce însemna numai: oameni cari distrugeau tradițiile vieții de cetate pentru a resuma toată puterea în persoana lor. Tiranii aceștia sînt mult mai numeroși și evoluează mult mai mult către adevărata monarhie în regiunile depărtate de Hellada propriu-zisă decît în această Helladă însăși. În felul acesta s'a ajuns ca Sicilia, care era cu totul grecească, să fie dominată de

anume tirani, deosebindu-se în felul acesta de „Grecia Mare“, de orașele de pe continent locuite de Greci: Tarentul, Neapolea și celelalte, în care viața cetăților se păstrează mult mai curată. Siracusa tiranilor se împotrivi atacului atenian din vremea războaielor medice, ea supraviețuise supremației cartagineze, atacului african supt Dionisie I-iu și, prin Agathokles, ea izbutise, la începutul veacului al IV-lea înainte de Hristos, să încalce teritoriul suzeranei de odinioară.

Acum, dacă orașele acestea, rămase libere, din Sudul Italiei erau amenințate de Romani, trebuia să ceară de undeva ajutor, și erau să-l ceară de la Sicilieni, și, dacă tiranii din Sicilia erau amenințați și ei la rîndul lor, orașele greco-italice aveau încă un sprijin, care era al Cartagineșilor. Sprijinul acesta samănă cu acela pe care l-a găsit în alte timpuri Sudul italian, resistînd cotropirii Nordului, din partea altor dominatori ai coastei septentrionale a Africei, Arabii, Saracini. Cartaginea pierdu însă ocașia și, după moartea lui Agatocle, Roma se făcu poftită la Messana de „Mamertini“, de mercenarii tiranului dispărut. Hiero, tiranul siracusan, i se supuse. Războiul d'întăiu punic (264-41), cu biruințele romane de la Mylae (260) și Insulele Egate (241), dădu învingătorilor Sicilia întăiu și apoi chiar Sardinia și Corsica.

Al doilea război punic (218-201) fu adus de ocuparea Spaniei de către Hamilcar și de invazia lui Hannibal, fratele acestuia, în Italia, unde un șir de strălucite succese, la Ticin, Trebbia, Trasimen, Cannae, fură încheiate prin „odihna de la Capua“; Spania fu cîștigată de Romani după biruința de la Metaur, care costă viața pe Hasdrubal, iar Hannibal, rechemat acasă de debarcarea lui Scipio Africanus, pierde lupta de la Zama. Peste o jumătate de veac al doilea Scipio Africanus lua și distrugea cu totul, după sfatul lui Cato Censorius, bogata Metropolă semitică a Africei de Nord (146).

S'ar putea enunța un paradox aparent. S'ar putea spune că aceia ce a distrus pe Cartagineși n'a fost Scipione Africanul, nici înfrîngerea Cartagini la Zama și nici, în războiul următor, coborîrea Romanilor supt zidurile ei, și nici,

firește, acel aspru filosof politic roman care striga mereu „Coeterum censeo Carthaginem delendam esse“ („în sfârșit socotesc, părerea mea este că trebuie distrusă Cartaginea“). A distrus-o de fapt Hannibal, marele Hannibal. În adevăr, întâiul război punic a fost provocat de chestiunea Siciliei; cineva spunea că Sicilia este grânarul Italiei, dar Roma putea să găsească și alte grânare: în Peninsula Balcanică, în Galia. În orice cas, Sicilia era o necesitate absolută pentru Statul nou italian. Roma trebuia să întrebunțeze toată puterea sa pentru a împiedeca stabilirea Cartagineșilor în insulă. S'a înlăturat pentru moment primejdia unei Sicilii cartaginese, unei Sicilii punice, semitice, oprind în dezvoltarea ei Roma. După câțiva ani, Cartaginea a crezut — și aici era marea greșală — că poate lua, cu mercenari nesiguri și fără tradiții militare proprii, în țară străină, ofensiva. Dacă nu s'ar fi ivit în mintea conducătorilor ei această idee de revanșă, dacă ea n'ar fi luat apoi proporția acțiunii lui Hannibal și Hasdrubal, cu siguranță putem spune că altfel s'ar fi înfățișat dezvoltarea Cartagini.

Succesele mari de la început erau înșelătoare. În cetatea feniciană de mult începuse o decadentă care era precipitată acum tocmai de această imensă efortare. Dintr'un Stat militar în unele împrejurări se poate face un Stat comercial, — dovadă Germanii, ale căror corăbii acopăr toate Mările și al căror bilanț comercial a ajuns pe al Angliei, dar dintr'un Stat comercial să se facă un Stat militar, e o minune ce nu s'a îndeplinit până acum. De obicei Statul comercial care dorește să păstreze o poziție domnitoare asupra unor teritorii străine, întrebunțează alte mijloace: de dibăcie politică, de penetrațiune lentă, cu lovituri rare, menite să fixeze rezultatele acestei penetrațiuni, — mijloacele pe care le întrebunțează Anglia în Indii de exemplu sau în Indochina. Cartaginesii n'au vrut așa. Ei au sperat să poată întemeia, pe *basa amintirilor lui Alexandru-cel-Mare, un mare Imperiu mediteranean* — posesiunile cartaginese erau vecine cu posesiunile Ptolemeilor din Egipt și Hannibal se vedea reluând rolul cuceritor al eroului de care-l despărția abia o sută de ani.

Pentru aceasta a trebuit să întrebuițeze mercenari. Însă o dominație mondială răzimată numai pe mercenari nu s'a văzut niciodată. Și, iarăși, niciodată o dominație universală nu se poate răzima pe oameni extraordinari ca Hannibal, și, cu cît un om extraordinar va întrebuița mai mult forțe militare străine plătite de indigeni, de rasa dominantă, el va isprăvi mai iute prin ruina acestei rase fundamentale. Expediția lui Hannibal și Hasdrubal nu fusese decît o provocare îndrăzneată la adresa Romei, și Roma era să răspundă cu oamenii ei obișnuiți și cu forța ei de acasă, de care poate să dispuiе totdeauna. Și biruința a rămas de partea acestora. Se poate zice chiar că o servise Cartaginea, întru cît, dominația cartaginesă cuprinzînd și Sicilia și Sardinia și Corsica și Nordul Africei și regiunea spaniolă de Apus a bazinei Mării Mediterane, Roma a moștenit *de-odată* tot acest patrimoniu al dușmanului, pe cînd, altfel, ar fi trebuit să-l cucerească în bucăți.

Și tot așa cum Romei i-a folosit, pentru întemeierea dominației sale universale, și în special a stăpînirii asupra Mării Mediterane, opera de concentrare imperială a Cartagini, tot așa i-a folosit și opera de concentrare imperialistă săvîrșită de colonizarea grecească și de puterea lui Alexandru-cel-Mare. Dacă n'ar fi fost Alexandru-cel-Mare, Roma, cuceritoarea Helladei, s'ar fi oprit poate acolo, dar se stabilise odată, prin Alexandru, legături strînse între rasa traco-ilirică și civilizația grecească, de o parte, și între tradiția imperială asiatică, în rîndul al doilea. Roma n'a putut să ia lucrurile acestea deosebit, ci, odată ce luase pe unul, trebuia să-și adauge și pe celelalte.

La Cinoscefale, în 197, Filip al V-lea al Macedoniei e învins; la 190 urmează înfrîngerea la Magnesia a lui Antioh al III-lea Sirianul; la 168 se decretează anexarea Macedoniei de Paul Emiliu, și după douăzeci de ani ultima răscoală macedoneană e zdrobită; în anul căderii Cartagini distrugerea Corintului înseamnă Grecia romană.

Și din stăpînirea asupra Greciei trebuia să rezulte întinderea asupra Traciei, înaintarea pînă la Țermul Du-

nării. Apoi, fiindcă același element național se găsea pe un mal și pe cellalt, se cerea pătrunderea în interiorul Daciei, amestecul în viața scită și sarmată. Iar, pe de altă parte, cea d'întăiu victorie în Asia Mică atrăgea după sine urmărirea operei de cucerire și în regiunile care erau pătrunse de același spirit politic și cultural, al Imperiului universal creat de Alexandru-cel-Mare.

Moștenitori pașnici ai lui Atal în 133, Romanii străbat, la 88, în Pont, și, după trei războaie (88-4, 83-1, 74-64), regatul lui Mitridate, cu toată rezistența puternică, a trebuit să cadă. Siria Seleucizilor, după biruința împotriva lui Antioh, fu cucerită și, după nimicirea acestui Stat al diadohilor, Roma trebuia să pătrundă și în Egipt, pe care a putut să-l distrugă, în urma triumfului lui Octavian împotriva lui Antoniu la 31, în apropierea erei creștine.

În felul acesta se poate spune că Roma, ca și Statul otoman de mai târziu, s'a supus unei fatalități pe care n'a creat-o, întemeind fulgerător un Imperiu al lumii pe basa unor fundațiuni politice anterioare, pe care le-a moștenit după întâia sa a doua biruință.

Împărăția imensă pe care soarta i-o dăduse era însă cu mult peste puterile de dominație ale rasei latine, care, — nemaî fiind vorba de teocrații regale asiatice — trebuia să și susție Statul din nou fundat.

LECȚIA a VI-a.

Imperiul roman și așezarea barbarilor în basinul apusean al Mării Mediterane.

Imperiul roman, ajuns simplă formă de grupare generală, supt scutul întâiului drept cetățenesc, a intereselor materiale ale lumii civilisate, avea prin distrugerea Cartagini coasta de Nord a Africei până la Cirenaica, prin înlăturarea resturilor de viață independentă macedoneană și grecească și a începuturilor de viață autonomă din Epir coasta răsăriteană a Mării Adriatice, a Mării Ionice și toate coastele eline și trace până la Bizanț, care Bizanț pe vremea aceia juca un rol cu totul secundar, oraș bogat la care veniau grânele regiunilor Mării Negre fără să se prevadă întru nimic importanța de mai târziu a cetății lui Constantin.

Și, odată ce avea strimtorile, trebuia să aibă și Marea interioară: Marea Neagră și Marea de Azov, care, firește, pentru Roma aveau o importanță numai secundară. În aceste părți ale Euxinului Romanii înlăturaseră întinderea celui Stat dacic, care pe vremea lui Boerebiste atinsese până la ultimele teritorii pe care le-am ocupat în cursul recente noastre acțiuni militare în părțile de la Sudul Dóbrogei; s'aù găsit în adevăr, pe lângă ruinele foarte frumoase din vremea Romanilor, la Dionysopolis, în regiunea Varnei, și o inscripție privitoare la Boerebiste. Prin urmare, nu numai în năvălirile lor, dar și prin influența asupra cetăților grecești de pe coasta

Daciei, înaintașii lui Decebal pătrunseseră în aceste regiuni. Și Roma se folosea de faptul că pe malul Mării Negre se găsea cetăți grecești, un șir întreg de cetăți grecești: Apollonia, Odessos, Kallatis, Tomis, până la aceia de la vărsarea Nistrului: Tyras, cu o întreagă rețea de organizație comercială veche. Și se folosea și de alt fapt: că aceste cetăți, prin desfășurarea regală a rasei tracice, ajunseseră să aibă legături cu lumea din interior, așa încît, precum cetățile din Grecia propriu zisă fuseseră deprinse cu dominația romană prin faptul că stătuseră supt cea macedoneană, străină de viața de cetate, cu spirit de dominație universală, tot așa cetățile de pe malul Pontului, care firește erau și ele la început foarte geloase de independența lor și considerați pe orice rege ca pe un tiran, apăsător și distrugător de libertăți publice, au fost pregătite pentru ideea de Stat romană prin faptul că stătuseră o bucată de vreme supt influența regilor daci, cari pătrund până la Olbia, de o parte, până la Dionysopolis, de alta, mai ales în zilele lui Boerebiste, mult mai însemnat ca rege dacic decît îndărătnicul apărător al poporului său, Decebal¹.

Cînd dispare și organizația regală din interiorul asiatic, sfărîmături ale Statului macedonic, odată cu supunerea Pontului, cu desființarea Statului sirian care se întindea și în Asia Mică, cetățile grecești de pe tot malul trecură și el în mîinile Romanilor. Și, la Sud de Siria, Egiptul, prin înlăturarea dinastiei Ptolomeilor, face parte din Imperiu. De oare ce în sfîrșit, pe alocurea, Statele acestea, formate din decăderea și fărîmîțarea regatului alexandrin, nu erau în stare să păstreze libertatea absolută a Mării și pirății puteau să umble liberi prin aceste regiuni, cum umblaseră odată pe Marea Adriatică, înainte de epoca romană, pirății iliri din zilele reginei Teuta și a lui Agron, Roma, prin Pompeiul însuși, intervine energic contra lor, prin campania din munții Ciliciei, în unghiul de Mare periculos ce se întinde între Asia Mică și Siria.

În același timp, natural că toate insulele ce se găsesc

¹ Regalitatea aceasta dacă e într-o parte după modelul lui Lisimah, deci al lui Alexandru-cel-Mare.

în Arhipelag și în colțul acesta răsăritean al Mării Mediterane intră și ele supt dominația romană, sprijinită acum pe Creta, pe Cipru, pe Rodos și celelalte popasuri. Roma devenise astfel inexpugnabilă în aceste regiuni.

De alminterea, cine o putea ataca? Situația ei dominantă pe Mare era determinată nu numai de faptul că avea toată coasta în aceste părți, dar și de acela că nimeni nu-i putea răsări ca dușman: toate rasele se is-toviseră în lupta pentru dominația universală, sprijinită înaintea de toate pe țărmurile Mării acesteia vii care era Marea Mediterană.

De Greci nu mai putea să fie vorba: elasticitatea lor politică se pierduse; chiar vigoarea lor comercială era în scădere în folosul raselor orientale, de la o bucată de vreme, cum se poate vedea și din frumoasa carte a d-lui V. Pirvan: „Despre naționalitatea negustorilor din Impe-riul roman“¹. În ceea ce privește rasele asiatice, afară de Partii, cari biruiesc și ucid pe Crassus (53), dar nu caută malul Mării, ele erau de multă vreme incapabile de a juca un mare rol istoric. Barbari, elementele nouă, proaspete, erau în Asia, dar departe, și ele vor apărea în istoria u-niversală numai într-o epocă mult mai apropiată de noi. Pe de altă parte, acești barbari, așezați în regiuni atât de depărtate, erau ocupați aiurea, cu un alt mare Imperiu, foarte întins, tot așa de bogat ca și Imperiul roman, dar mult mai puțin concentrat și cu hotarele într-o stare de apărare insuficientă, care era de natură să trezească toate poftetele. E vorba de Sfintul Imperiu al Mijlocului, de China, în care independența aproape deplină a provinciilor îngăduia atacuri din partea populațiilor nesupuse și inca-pabile de supunere, la hotare. Barbarii aceștia din cen-trul Asiei sînt foarte cunoscuți acolo, nu prin numele pe care li le-au dat Romani, nume pe care nu le-au avut niciodată, sau pe care le-au purtat numai o parte dintr'înși, ci supt acela ce li s'a dat de Chinesi: Hunii sînt Hiung-nu, precum Turcii apar ca Tu-chiü.

¹ *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Breslau 1909.

Și, cînd au apărut Tatarii în stepele Rusiei, Turcii în Peninsula Balcanică, iar, înainte de dînsa și de prădăciunile lor, Hunii, Avarii, Pecenegii, Cumanii, Cazarii, ei nu reprezintă idei politice împrumutate de la Roma sau capabile de a fi influențate de concepțiile politice romane, ci ideile politice ale Chinei, socotiți ca și dînșii în exactitatea, în punctualitatea și caracterul practic al cruzimilor lor, ca și în perfecta contabilitate a cuceririi,—oamenii și lucruri. În afară de aceasta, dacă totuși elementele acestea turaniene ar fi chinuite de un neastîmpăr, determinat, fie de nevoile lor economice,—căci nu pradă numai cine e prădalnic din fire, ci și cine e flămînd într'un anume moment,—ei au alt teritoriu, ce se oferă de-a dreptul acțiunii lor lacome: Iranul, care este după datină pămîntul deschis pentru invasiile lor, Iranul cel bogat, cu agricultorii harnici cînd țin în mînă plugul și lași cînd țin în mînă arma, acei plugari ai Persiei pe cari Turanienii i-au desprețuit totdeauna și cari li dau materialul omenesc de robii, de care au avut nevoie în cursul secolelor.

Acestea în *Orient*. Altfel se înfățișează însă problema — și venim acum la o nouă fasă a dominației romane asupra Mării Mediterane — în regiunile apusene ale ei. Ele fuseseră cîpătate în parte prin înlăturarea de pe coasta Mării Tirenene a dominației etrusce, și în parte prin aceea a dominației grecești din Grecia Mare, din Sicilia și insulele vecine. În sfera ei de influență căzuse, mai la Apus încă, Masilia, și prin ea toată influența pe care această colonie grecească o exercita asupra interiorului galic, în care încă pînă în zilele lui Cesar, după cucerirea de Romani a părții de Sud, după crearea și colonizarea Provinciei, rămase întrebuintarea alfabetului grecesc. Iar mai departe 'n același basîn vestic, în al doilea război punic, Roma avuse ca aliată vestita cetate Saguntul, al cărei nume a fost apropiat cu dreptate de al Zakyntului (Zante), și peirea ei, ca să scape de Hannibal, a fost una din cele mai tragice catastrofe ale lumii vechi, asemenea cu a fruntașilor poporului dac în munții Hațegului, cari n'au consimțit să trăiască după dispariția Statului lor, după suprimarea inde-

pendenței desăvârșite de care se bucuraseră. Aici la Numanția, la Cartaginea Nouă, însă, Roma a moștenit mai ales acea încercare de dominație imperialistă cartaginesă a cărei sfârșire am explicat-o mai sus.

Astfel ea a ajuns să domine până la strîmtorile unde se spunea că umblase Hercule, până la Gibraltarul de astăzi, unde apele mediterane se închid și pornește Oceanul Atlantic, imensa masă de apă necunoscută. O puternică flotă romană funcționase în cele d'întăiu timpuri pentru a menține această dominație. Știm, măcar pentru o vreme târzie, din „Notitia Dignitatum“, ce puteri se strîngeau supt autoritatea fiecărui demnitar, dar ceia ce ni-ar trebui, viața însăși a acestei flote, așa cum putem să ni înfățișăm pe a flotelor medievale și moderne, genovese, franceze, engleze, ni rămîne necunoscută. De la o vreme însă lipsa de dușmani a prefăcut flota romană într'un instrument de transport periodic al proviziilor pentru Italia stăpîină.

Stăpînirea aceasta romană în basinul apusean al Mării Mediterane era decîi completă și se asemănă întru toate cu stăpînirea romană în basinul răsăritean al Mării. Nu se asemănă însă din alt punct de vedere: aceasta din urmă era, am spus-o, inexpugnabilă. Ei bine, situația în basinul apusean nu era inexpugnabilă, sau a fost inexpugnabilă numai un moment: trecînd printr'o crisă, ajungînd la liniștea desăvîrșită, crisa apare din nou în veacul al IV-lea și al V-lea, strămutîndu-se din Orient în acest Occident, până atunci sigur. După ce se isprăvise cu Cartaginezii și cu Grecii, Romanii au trebuit să pătrundă în lumea barbară de la Nordul pozițiilor lor, să se infunde în *hinterlandul* galic și germanic.

S'a început, natural, prin regiunile galice, mai aproape de dînșii, mai bine fixate, mult mai civilizate și mai rentabile, dintr'un punct de vedere, și, dintr'alt punct de vedere, mult mai amenințătoare. Galii putuseră cîndva să primejduiască dominația romană în aceste regiuni maritime, sprijiniți pe Alpi, pe Rin, pe o parte din cursul Dunării, pe flota lor britanică. Venind din Mările de Apus, această rasă putea să pătrundă în Marea Mediterană și, pe de altă parte,

prin ȣermul de Mare al Spaniei și Galiei putea ameninȣa Italia, de unde se coborîră la 113 Cimbrii și Teutoni, abia învinși și înlăturați după un deceniu de grele sfortări. Atunci, după o jumătate de secol (58-51), a fost crisa cea mare galică, și a trebuit ca Galia să dispară ca viață politică separată: Cesar însuși a debarcat în Insulele Britanice, și sînt în *De bello gallico* capitole interesante cuprinzînd descrierea celor d'întăi clocniri dintre Romani și Celții aceștia, cari dispuneau de o flotă foarte importantă, iar, mai tîrziu, alte știri, complementare, apar în biografia consacrată de Tacit socrului său Agricola, comandant în aceste regiuni.

Pe urmă Romanii, pe vremea lui August, ca o continuare a invasiei peste Rin făcută de Cesar, pătrund în Germania: catastrofa lui Varus e urmată de campaniile lui Germanicus, de intervenția personală a Împăraților, de înfrîngerea lui Arminiu, pentru ca mai tîrziu să se ajungă la lupta împotriva Quazilor și Marcomanilor din cadrilaterul boem, supt Marcu-Aureliu. Chiar cucerirea Daciei de către Traian trebuie pusă în legătură, cum s'a arătat în cursul de acum doi ani (*Chestiunea Rinului*), tot cu necesitatea războiului germanic: străbunii noștri daci au fost cuceriti pentru ca prin regiunile acestea ale Dunării să se poată strînge la nevoie masa germanică spre a o înnăbuși între cele două forțe ale Romei, cea de Apus și cea de Răsărit, așa cum prin atacul la Dunărea de jos unit cu acela din stepă Dariu voise să înnăbușe puterea barbarilor săi, Sciti.

Cînd, în secolul al III-lea, după Suevi lui Arminiu, după Quazii și Marcomanii lui Marbod, vin la rînd Goții, cari biruiesc și omoară pe Împăratul Deciu și silesc pe Aurelian să părăsească regiunile dacice de pe malul stîng al Dunării, Germanii cei noi încep să fie turburători ai Mărilor răsăritene. Întocmai cum au făcut mai tîrziu Cazacii, ei se concentrează pe coasta septentrională a Mării Negre, întrebuintează riurile ce se varsă în această Mare, dîndu-li mijlocul de a se ascunde în ostroavele și pădurile lor de papură, ca la gura Niprului, și, plecînd de la aceste guri

ocrotitoare, Goții Tetraxiți pradă, în veacul al III-lea și al IV-lea, toate coastele Euxinului până la Constantinopol.

Atunci, de oare ce atacurile germanice erau mai puternice în aceste părți și în aceste provincii începea să se miște ceva care sămăna de departe cu trezirea la viață a raselor învinse, — luptele lui Alexandru Sever cu noua Persie a Sasanizilor (de pe la 220); — Roma a simțit nevoia să-și strămute centrul către Răsărit. Pericolul germanic trecuse aici, concentrarea defensivă romană se strămuta și ea în aceste părți. Dioclețian încă a căutat să îndrepte spre Orient Imperiul. Părerea că, atunci când au venit Germanii, în veacul al III-lea, în provinciile răsăritene, îngrozite, s'au împrăștiat locuitorii, fugind fiecare unde a putut, umplînd munții cu mulțimea lor, e greșită. Răsăritul avea atunci o puternică vitalitate, mai ales unele regiuni, și Tracii dădeau un Împărat ca Maximin „Tracul“, care putea fi foarte bine Dac; pe Galien, originar tot din aceste părți, pe Claudiu, din Dardania, pe Galeriu din Sardica (Sofia), pe Dioclețian, „din Diocleia“, pe Panonienii Deciu, Aurelian, Prob, Maximian, Valentinian.

Prin urmare, din toate aceste motive: atacurile pe Mare ale Goților, învierea conștiinței raselor din Orient, creșterea în importanță politică a Peninsulei Balcanice și a părții răsăritene în general a Imperiului roman, Roma se apleacă puțin către Răsărit. Aceasta înseamnă însă că barbarii o luară tot mai mult către Apus, căutînd locul de mai mică rezistență: Burgunzii și alte populațiuni se întîlnesc deci în Europa Centrală, spre Rin, la începutul veacului al V-lea. Provinciile Imperiului roman de Apus au fost pe rînd invadate. S'au ocupat de Franci, al căror nume nu înseamnă decît partea rămasă liberă dintre Germanii de la gura Rinului, cea mai mare parte din Galia; Burgunzii au luat cursul Rhônului și partea din spre Elveția, unde este Burgundia de astăzi; Visigoții s'au așezat în Sudul Galiei, trecînd apoi și în Spania; Vandalii au păstrat restul provinciei și, prin strîmtoarea de Gibraltar, ei s'au revărsat și în Africa, pe teritoriul care fusese odinioară al Cartagini.

În felul acesta, Imperiul roman întrebuințându-și toate puterile pentru a evita pericolul barbar în Mediterana răsăriteană, s'a trezit cu acest pericol fixat în Mediterana apuseană, în basinul occidental, de care înaintea de toate avea nevoie. Pe urmă, cu vremea, a ajuns Italia însăși să încapă în stăpînirea lui Odoacru, apoi în a lui Teodoric, care venise de la Dunărea-de-jos cu Ostrogoții lui, clienți ai Imperiului, în peninsula unde aveau să stăpînească și să piară.

Atunci Marea Mediterană a fost împărțită în două domenii: de o parte, domeniul roman de Răsărit, iar, de alta, la Apus, domeniul barbar, *anti-roman*, gata totdeauna de un atac împotriva Romanilor. Ceia ce a determinat în mare parte orientarea Romei către Grecia, către Asia, prefacerea Romei Nouă de limbă latină și de tradițiuni romane în Roma bizantină, de limbă grecească și de tradiții orientale, a fost nu numai faptul că barbarii erau acum și în Italia și în Spania și în Africa de Nord, dar condițiunile particulare în care se găseau aceștia în cele trei provincii. Cartaginea învia de fapt prin prezența Vandaliilor pe ruinele ei, și învia în forma piratilor de odinioară, cari domniau și asupra Spaniei, unde și-au lăsat până azi numele în al unei provincii: Andalusia. Și, în același timp, un popor aliat cu dînșii, Visigoții, cu cari veniseră împreună în Peninsula Iberică, avea în stăpînire și Sudul Galiei. Și ei erau frați buni cu Ostrogoții, nefiind deosebiri naționale, ci numai dinastice între dînșii, și regele visigot trăind chiar supt ocrotirea și din grația regelui ostrogot al Italiei. Așa că nu erau trei domnii barbare, ci o singură dominație barbară, care cuprindea tot basinul Mării Mediterane la Apus.

Și nu numai atît, dar regele acesta, Teodoric, — care avea un Guvern pentru Romani și alt Guvern pentru supușii săi germani, fiecare ducînd legea lui cu dînșul, — pune din ce în ce mai mult temelul de căpetenie al puterii sale, nu pe Germani, cari constituiau forța militară a regatului fără dominație teritorială, — căci el nu era rege al Italiei, ci *rex*, cum Alexandru Machedon fusese „basileus“ pe vremea lui —, ci pe Romani, și cine știe

unde s'ar fi ajuns dacă el n'ar fi adus cu sine creștinismul arian, iar nu creștinismul locuitorilor romani ai Italiei, cari aveau scîrbă de Goți din cauza caracterului lor eretic, și nu din cauza colorii lor naționale? Dacă n'ar fi fost această deosebire religioasă, se putea că Teodoric, iar nu Carol-cel-Mare, să fi întemeiat Imperiul roman de Apus în formă barbară.

Astfel, încă odată, pericolul cel mare stătea în aceste două fapte: în faptul că toată dominația barbară din basinul apusean al Mării Mediterane formă de fapt patrimoniul unei uniuni germanice perfecte, care se concentra în persoana regelui ostrogot, și în acela că regele ostrogot, un om mare, primia tot mai deplin formele de viață și cultură ale Imperiului, rezervîndu-și poate, într'o formă mai mult sau mai puțin clară, dreptul ca, în puterea stăpînirii pe care o avea, ca și în puterea tradițiunilor pe care și le asimilase, să reclame pentru el dreptul de a întemeia din nou, cu altă națiune — cum și visaseră regii visigoți din Italia, după mărturia lui Orosiu —, Imperiul.

Imperiul de Răsărit trebuia să răspundă, și acest răspuns a fost opera lui Iustinian.

LECȚIA a VII-a.

Iustinian și problema Mării Mediterane.

Roma răsăriteană, care din ce în ce mai mult se transforma dintr'un Imperiu roman nu numai cu numele, dar și în esență și în spiritul și limba sa, într'o lume mai mult greacă — Ostrogoții din Italia îi numiau și ei cu despreț: „Greci“, și nu li recunoșteau comunitatea romană —, Roma aceasta trebuia să-și întrebuințeze toate silințele pentru a înlătura primejdia care venia din stăpînirea basinului occidental al Mării Mediterane de către Germani.

Rivalitatea aceasta pentru Marea Mediterană a avut totdeauna un caracter foarte acut. Așa e alcătuită Marea Mediterană, încît e imposibil ca în basinul occidental să se alcătuiască o mare putere fără ca aceasta să nu constituie o primejdie pentru interesele de orice natură ale acelor cari au basinul occidental. Separația între lumea ostică și lumea vestică e greu de făcut, dar partea unde este mai greu decît oriunde, este partea maritimă. Peninsulele care se întind la Sudul Europei nu sînt atît de importante, încît să despartă această Mare în așa chip, că regiunea ostică să poată trăi de o parte viața sa particulară și regiunea vestică să poată rămînea de altă parte cu altă viață, și de aceia asistăm și astăzi, cum se va vedea, la fenomenele continue ale ciocnirii de interese.

Deci putea să se prevadă un răspuns din partea Romei răsăritene, pe care noi o numim de obicei Bizanț fără

să putem fixa momentul cînd încetează romanitatea pură ca să înceapă întronarea limbii grecești fără întronarea spiritului grecesc însă. Să notăm însă: epoca lui Iustinian nu este Roma bizantină, ci Roma în curs de bizantinizare.

Am discutat aiurea ¹ dacă politica lui Iustinian, politica Romei orientale a fost determinată de o concepție vastă, de un plan înalt, de o ambiție superioară, de o înțelegere a necesității restabilirii Romei unitare, a lui Constantin și a vechiului August, întinzînd dominația ei, fără întrerupere, de la coastele Oceanului sălbatec de Apus până la ținutul plin de orașe al basinului mediteranean în Orient. Noi, cari trăim într-o epocă de ambițiuni, cari pornim dintr-o viață publică cu un caracter mult mai intens și mai răspîndit decît pe vremuri, în care ideile politice domină mai mult faptele decît în timpurile mai vechi, și în care chiar și cel mai practic bărbat de Stat, cel mai rutinar, are încă în mintea sa, pe lângă viziunea directă a lucrurilor, pe lângă simțul neted al nevoilor unei țări și unei societăți, și elemente împrumutate din cărți, noi sîntem dispuși să atribuim și oamenilor din alte timpuri, și conducătorilor umanității în epoce foarte depărtate, concepții din domeniul modern. Și atunci zicem: da, o ambiție mare, un plan superior, o concepție vastă, acestea au hotărît acțiunea lui Iustinian, care, natural, în felul acesta, se ridică foarte sus prin interpretarea noastră. El, care a dat o codificare nouă legilor Imperiului roman, el în jurul căruia s'a țesut o legendă anecdotică pe care toată lumea o cunoaște, el ar fi fost și restauratorul Romei de odinioară, neîncăpînd în marginile restrînse ale acestui Orient.

Între condițiile care trebuie pentru ca un asemenea ideal să apară, este de sigur și aceea a unei absolute stabilități interioare, a existenței în fiecare moment a unei disponibilități militare și financiare: înălțimea și îndrăzneala unei politici sînt determinate, la oamenii chibzuiți și de *elementele materiale*, pe care să se poată răzima. Dar oricine străbate izvoarele epocii lui Iustinian, se convinge foarte răpede că această epocă a fost foarte puțin așezată în in-

¹ *Chestia Dunării*, p. 62 și urm.

terior: erau zile cînd Împăratul părea chiar gata să fugă înaintea tulburărilor produse de partidele de circ, care ajunseseră să fie și partide politice de clasă, de tradiții și de ambițiuni personale. Și în locul arătat mai sus, am deslușit de ce natură erau și mijloacele militare și cele financiare ale lui Iustinian: războaiele pe care le-a purtat el, n'aũ fost războaie de Stat, sau, chiar dacă erau considerate ca atare, ele n'aũ fost sprijinite cu mijloace de Stat, aparținînd direct Împăratului; erau războaie date în antreprisă, ca ale Genovesilor cari în veacul al XIV-lea alcătuiau „mahone“, societăți pe acțiuni, pentru cucerirea și exploatarea Ciprului, ca acea Companie care a dat Englesilor, în veacul al XVIII-lea, Industanul. Iar antreprenorii, cari cîștigaũ, natural, foarte mult din aceste războaie, cum era un Belisariu, își aveau clientela lor politică, clientela lor socială pentru folosul lor propriu.

Și, în sfîrșit, Împăratul era solicitat totdeauna de o primejdie permanentă în alte regiuni, socotite de Imperiul roman de Răsărit cu mult mai folositoare decît Apusul acesta germanic: la Eufrat se purta lupta împotriva Perșilor an de an, și, cînd slăbirea defensivei romane la acest hotar ar fi adus invadarea Asiei Mică, a Siriei, a provinciilor pe care se sprijinia mult mai mult decît pe provinciile europene Împărăția, ni putem închipui că planul cel mare al lui Iustinian era imposibil. Toate puterile militare de care dispune, toate mijloacele bănești, toată inițiativa sa politică, toată atenția sa se cer în rîndul întăiũ la granița ostică.

Nu numai atîta: dacă este o presiune la granița Eufratului din partea Perșilor, este alta la granița Dunării din partea noilor elemente barbare apărute în stepele răsăritene ale Europei, din partea Avarilor, revărsați în șuvoaie nimicitoare, dar, evident trecători, și mai ales din partea Slavilor. Veacul al VI-lea este tocmai acel veac cînd Slavii apasă la Dunăre înaintea de a se strecura, mai ales Slavii din Panonia, pe lîngă Marea Adriatică și a desnaționalisa provinciile, de mult romanisate, din aceste părți. Imperiul a avut multă vreme iluzia, cum o avuse și față de Germani, și cum era dator să o aibă, că poate

să împiedece această înnecare a provinciilor sale de către Slavii; el a crezut că Slavii pot fi colonisați în mase mici, că pot fi reduși la situația politică mai convenabilă pentru el a unor „federati“, că acești barbari pot fi cantonați durabil în anume regiuni de hotare. În orice cas și orice părere și-ar fi făcut în ceia ce privește viitorul Slavilor, prezența lor în aceste părți solicita iarăși atenția Imperiului în regiunile dunărene. Și, cum s'a arătat în „Chestiunea Dunării“, aici, la Dunăre, Iustinian a îndeplinit o operă militară de cel mai mare interes. El a construit, ca și Traian odinioară, și cum făcuse și Constantin mai de curind, pentru a apăra Moesia, fără de care nu se putea păstra nici Tracia și linia Constantinopolei, întărituri pe linia dunăreană; el a restabilit vechile capete de pod — „Brückenköpfe“ — pe malul stîng; a zidit de la Severin până la Sulina acele castele bizantine care se recunosc și astăzi foarte bine după felul lor de construcție, inferior aceluia al epocii clasice romane. Ni putem închipui iarăși cîți bani și cîtă muncă a costat o astfel de operă și, de altă parte, cite forțe militare erau imobilizate în acest chip. Și să adăugim neconținută necesitate de a concentra forțe militare care să asigure la Constantinopol persoana însăși a Împăratului, Curtea, cîrmuirea, și vom vedea foarte limpede că acel care trăiește în astfel de împrejurări nu poate să facă aceia ce a făcut un Alexandru-cel-Mare, căruia-i stăteau nesfîrșite mijloace militare la dispoziție absolută și care nu trebuia să se gîndească la ceia ce se petrece acasă, orî ceia ce a făcut Carol-cel-Mare, răzimat pe deplina credință a legăturilor personale din lumea germanică.

Dar se întîmplă de obicei că, atunci cînd cineva face un război de oportunism defensiv, dacă ajunge la un capăt, dacă rezultatul e strălucitor, amestecîndu-se ambiția și vanitatea omenească, se afirmă că acest rezultat se datorește unui mare plan îndeplinit cu pricepere și stăruință. Același lucru și cu Iustinian: se crede de panegiriști lui că el a avut un gînd mare, și nu că o direcție politică s'a impus într'un anume moment din cauza împrejurărilor.

Dacă se înfățișa o problemă, apoi aceia nu era problema cea vastă a integrității și unității Imperiului roman, ci o problemă cu mult mai restrînsă: a dominației în Marea Mediterană. O înțelegem astfel ca o acțiune mărgenită la întregul cuprins de țărmuri al Mării Mediterane, acțiune destinată a prefăce din nou această Mare, cum se spune în general, și cum spuneam și noi, într'un lac roman.

Și de ce simția Împăratul nevoia ca această Mare să redevie romană în întregimea ei? O parte din răspuns s'a dat încă de la început, cînd s'a spus că Imperiul roman de Răsărit nu putea să sufere o provocătoare concentrare barbară, germanică, în basinul occidental al Mării sale. Dar aceasta nu ajunge.

A fost o vreme cînd Imperiul roman cel vechi, cu inima în Roma, avea nevoie de o Mare Mediterană absolut liniștită, cu totul la dispoziția sa, nu numai din punctul de vedere militar, — căci, am spus-o, ofensivă dușmană nu mai putea exista după ce dominația străină de pe coasta Africei și de pe coasta Spaniei fuseseră înlăturate, după ce rasa celtică fusese anexată, după ce pirății din Cilicia fuseseră distruși, după ce un Egipt deosebit de organizația romană nu mai exista, dar și pentru că Italia de la o bucată de vreme se hrănia, nu cu produsele solului italic, ci cu mărfuri și grîne care veniau din deosebite provincii ale Imperiului: grînele din Sicilia, din Africa, vitele din regiunile care sînt astăzi dalmatine și epirote. Și, pe lângă aceasta, luxul roman, care ajunsese o necesitate de viață pentru clasa conducătoare, se ținea în mare parte cu obiecte din Orient. Prin urmare și din punctul de vedere al hranei poporului și din punctul de vedere al luxului clasei dominante, era nevoie de o neconținută circulație maritimă care se mărgenia numai la Marea Mediterană, Oceanul apusean neavînd nicio importanță pentru Roma.

Lucrul nu s'a schimbat cînd centrul de greutate al lumii romane s'a mutat la Constantinopol. De ce s'a ales orașul acesta în locul altuia? Fuseseră alte încercări de strămutare spre Ost a centrului roman. Încercarea lui Dioclețian, originar din părțile Dalmației, care a voit să-l

fixeze la Salona, plină și astăzi de ruine splendide. Apoi încercarea de a se alege Capitala la Nicomedia, în Asia Mică, și mai în apropiere de Răsăritul către care gravita tot mai mult Imperiul roman, pentru că primejdia din partea barbarilor făcea tot mai mare necesitatea de a concentra puteri la Dunăre și Euftrat. Dar de ce s'a ales Constantinopolul? S'a ales pentru că e foarte ușor de apărat din partea uscatului; dovadă Ceatalgea: tunurile aliaților se auziau la Constantinopole și în oraș publicul era într-o relativă securitate, anume linii de coline puțin oferind un ultim mijloc de rezistență efectivă; și, în timpurile vechi, după Ceatalgea de astăzi, — un simplu castel de vânătoare pe vremea lui Soliman-cel-Măreț —, veniau zidurile bizantine, care constituiau o apărare foarte puternică a Capitalei Imperiului. Dar Bizanțul n'a fost ales numai pentru ușurința cu care putea fi apărat din partea uscatului, dar și pentru faptul că era așa de ușor ca, în timp de pace, să aibă legături cu toată lumea balcanică, iar, în timp de război, să se taie toate comunicațiile cu această lume balcanică devenită dușmană. Și aici în orice moment se puteau strânge provisiile care veniau din două regiuni deosebite ale lumii răsăritene, din Nord-Ost și din Sud-Ost. Căci Nordul cu Sudul, Vestul cu Ostul se întîlnesc la Constantinopol și până în timpul nostru.

Constantinopolul fiind Capitala noului Imperiu roman, acest Imperiu strîngîndu-se tot mai mult la Constantinopol, trăind prin Constantinopol, de la o bucată de vreme pentru Constantinopol — de aceia i se și zice Imperiul bizantin, adecă el Imperiul Capitalei sale, iar nu Constantinopolul Capitala unui Imperiu, — odată ce de aici el putea să se refacă întreg, cum s'a întîmplat de atîtea ori, ni putem închipui importanța extraordinară a păstrării Constantinopolului. Dar, pentru aceasta, trebuia neapărat dominația în Marea Mediterană.

Precum Italia de odinioară se hrănia, în rîndul întăi, prin transporturile siciliene sau africane, tot așa Bizanțul se hrănia prin flota egipteană, prin a insulelor și prin transporturile pe Marea Neagră. Pe vremea turcească, aceasta o vedem în fiecare moment: Stambulul osman

avea nevoie de trei curenți de alimentare, și nu puteau să înceteze toate trele deodată: curentul Mării Negre, care aducea grânele stepei rusești și ale regiunilor dunărene, curentul insulelor, care aducea toată producția Arhipelagului, dar mai ales curentul Egiptului, care avea pentru aprovizionarea Constantinopolului importanța decisivă, fiind cel mai bogat și cel mai ușor de pus în siguranță. Atunci, de oare ce Egiptul era o provincie vecină cu Vandali și Vandali aveau tendința firească de a se întinde din Cartagina lor, care corespunde cu Tunisul de astăzi, asupra regiunilor tripolitane și egiptene, Imperiul bizantin nu era împiedecat numai în dominația Mării, dar era amenințat în același timp și în stăpânirea sa asupra Egiptului. El era amenințat în felul acesta cu foametea de Vandali piraiți cari nu puteau trăi decât prin piraterie, cari n'aveau un *hinterland* capabil de cultură și, de alminterea, nici nu erau pregătiți pentru o activitate agricolă, întocmai precum Arabii, mai târziu deii de Algeria, Tunis și Tripolis, în veacul al XVI-lea, al XVII-lea și o parte din veacul al XVIII-lea, nu se puteau hrăni decât prin tulburarea, cum vom vedea, a legăturilor de comerț în Marea Mediterană.

Trebuia să se intervină contra Vandalilor. Atunci se organizează o flotă bizantină, în pripă. O flotă vandală exista, dar nu de corăbii mari, de galere, cum s'a zis mai târziu, ci o flotă ușoară, ce-și avea locurile de adăpost în Sardinia, în Corsica, în Insulele Baleare. A intervenit deci Iustinian împotriva Vandalilor, și s'a amestecat în lucrurile din Sicilia. S'a reușit: Gelimer, regele detronat, a plins pe ruinele Cartagini (533).

De la acțiunea contra Vandalilor, care era o simplă acțiune în contra pirateriei, pentru asigurarea transporturilor de hrană ale Constantinopolului, s'a trecut însă în chip firesc, prin legătura pe care Sicilia o stabilește între regiunea cartaginesă și Italia, la un atac împotriva Ostrogoților. S'a trecut cu atît mai ușor la această acțiune, cu cît Ostrogoții se înfățișau de sine la un atac din două puncte de vedere. Întăi, oricît ar fi fost de uniți barbarii între

dinșii, natural că rivalității trebuiau să existe. Existau nu numai rivalități determinate de ambiția oamenilor și de deosebirea popoarelor, dar existau rivalități determinate de rațiuni profunde teritoriale. Cum odinioară Italia romană nu se putuse înțelege cu Africa veche cartaginesă din cauza Siciliei, tot așa, cu toate legăturile politice și cu toate legăturile de familie, Italia ostrogotă nu s'a putut înțelege niciodată perfect cu Cartaginea vandală,—și Roma lui Iustinian s'a folosit de aceste rivalități.

Dar nu numai atât: regalitatea barbară se deosebește, oricât ar fi fost ea influențată de ideile romane, chiar când ea e mai înălțată și e mai coborât Imperiul. Acesta era un Stat de legi, de disciplină rațională, pe când regalitatea barbară era o stăpânire personală, procedînd din cucerire, producînd o proprietate capabilă de împărțire ca un lucru privat, ca o *res privata*, pentru moștenire. Roma era garantată de acele turburări, de acele sfășieri care la barbari reieșiau neapărat din principiile chiar ale organizației lor politice. După Teodoric, dominația ostrogotă din Italia a căzut la un adevărat haos: moștenitoarea a fost o fată, Amalasunta, bărbatul ce și l-a luat i-a fost un rival de putere, și s'a produs astfel ridicarea altor elemente, care pretindeau la tron pentru vitejia lor personală; s'a ajuns la înlăturarea moștenitorului într'o vîrstă fragedă, la lupta între acești deosebiți șefi, până la distrugerea regatului ostrogot însuși.

După ce, într'o luptă îndelungată, nu numai împotriva barbarilor, dar și împotriva Romanilor din Italia cari țineau cu barbarii și găseau dominația nouă a acestora mai comodă și mai plină de garanții, mai apropiată de dinșii, Italia a fost desăvîrșit supusă, coasta răsăriteană a Spaniei a trecut și ea, de la sine, în stăpînirea lui Iustinian, ca și insulele care se găsesc în în această parte a Mării.

Lacul roman se asigurase din nou, dominația era exercitată în numele Împăratului de așa-numitul „exarh“ pentru toată Italia — „exarh“ înseamnă: delegat; fiindcă nu se crease un Împărat nou, periculos, autoritatea împără-

tească trecu asupra unui vicar permanent, ca vice-regele englez din India, delegat permanent al Împărătesei.

Dar în a doua jumătate a secolului al VI-lea, după trecerea numai de câțiva ani de la cuceririle lui Iustinian, se coboară în Italia Longobarzii, cari fuseseră întâiu prin regiunile panonice și sirmice, situate la mijloc între lumea răsăriteană și cea apuseană. Supt Alboin, ei ieau în stăpânire Italia întreagă, învingînd trupele lui Narses eunucul, care succedase lui Belisariu ca exarh. Dar totuși au rămas părți supt dominația bizantină până foarte târziu, mult mai târziu de cum se crede de oameni neinițiați deplin în aceste lucruri. Veneția a rămas provincie bizantină până adînc în evul mediu, și în toată viața Veneției, până chiar și în timpurile de față, se simte această influență bizantină; dogele venetian, al cărui titlu înseamnă: duce, nu e decît ducele bizantin; titlurile pe care le poartă dogii Veneției la început sînt întipărite de eticheta și formularul bizantin; biserica Sfîntului Marcu e o biserică bizantină, ceremoniile ducale sînt ceremonii din Bizanț. Tot așa a fost și cu Genova pe vremuri, și mai ales cu tot Sudul Italiei, fără a pomeni de Ravenă, Capitala exarhatului, acea Ravenă plină și acum de splendide monumente, de unde luăm chipul lui Iustinian, al Teodorei și amintirea Curții Împăraților din veacul al VI-lea. Neapole și Sicilia au rămas multă vreme bizantine, și aceasta nu numai din motive politice, și nu numai pentru vitejia personală a unora și altora dintre apărătorii stăpînirii bizantine în Italia, dar și din alt motiv.

Sudul Italiei și Siciliei, pe vremea cînd Roma începea să se întindă în aceste regiuni, fuseseră grecești. Nu vedem acum, la trecere de cîteva secole, repetîndu-se aceleași fenomene, determinate de fatalitățile geografice? În dezvoltarea problemei Mării Mediterane, vom constata totdeauna acest fapt: că, într'un timp, Răsăritul caută să-și anexeze Sudul Italiei și Sicilia cu partea corespunzătoare a Africei, iar, în alt timp, cînd Răsăritul slăbește, se ridică Apusul, încercînd, de la Sudul Italiei, din Sicilia, a-și anexa coasta de Nord a Africei, a-și întinde stăpînirea asupra coastei

orientale a Mării Adriatice și Mării Ionice, a-și deschide un drum de cucerire către Constantinopol. E politica șefilor normanzi ai Italiei sudice, politica regilor celor Două Sicilii, a Angevinilor franceși, a vice-regilor spanioli din Neapole, a Italiei unite de azi.

LECȚIA a VIII-a.

Arabii : rivalitatea lor cu Bizantinii pentru Marea Mediterană

Abia se stabilise stăpînirea Bizantinilor peste basinul răsăritean al Mediteranei, și ei sînt amenințați aici de primejdia persană, care trecu ușor, după marile biruințe ale lui Heracliu, Eraclie (610-41), pentru ca apoi să urmeze înlocuirea de către Arabi, cari încă din întăia jumătate a secolului al XVII-lea ajunseră să fie concurenți de temut ai Imperiului în ceia ce privește stăpînirea asupra acestor ape și dușmanii temuți pentru existența însăși a Bizanțului, alcătuiind o formidabilă coalițiune orientală, care avea de scop să-l distrugă în folosul păgînilor celor noi, cari, la rîndul lor, tindeau să contrafacă Împărăția.

În *Chestiunea Dunării*, s'a vorbit mult mai pe larg de acțiunea Împăratului predecesor al lui Heracliu, Mauriciu, care a fost luptătorul pentru păstrarea graniței Dunării și pentru supunerea Slavilor din interior. Mauriciu e omorît de Phokas (602), și a urmat cîțiva ani de anarhie sîngeroasă în Bizanț. Atunci, împotriva regimului de teroare al Robespierre-ului bizantin din veacul al VII-lea, interveniră provinciile, și anume acea provincie care era mai mult ferită de orice atac dușman, provincia prosperă sup toate raporturile, dispunînd de o putere militară și navală proprie, a Egiptului.

Astfel Egiptul, folosindu-se—ceia ce ne interesează pe noi din punctul de vedere al problemei mediterane—, folosindu-se, zic, de legăturile continue cu Bizanțul la anume

termine, cunoscute de mai înainte, prin flota ce aducea griu Capitalei Imperiului bizantin, impune Bizanțului de-căzut, plebei corupte și clasei stăpînitoare criminale a Constantinopolului un nou Împărat: energia provincială egipteană înnoiește Imperiul bizantin la începutul veacului al VII-lea.

Natural, acum, că Împăratul stabilit prin intervenția flotei egiptene la 610 și care, timp de treizeci ani, aproape o jumătate de secol, conduce viața Bizanțului, a trebuit să represinte, înainte de toate, nu tendința, *europăeană*, de a apăra Dunărea, nici cea, *constantinopolitană*, de a exploata Imperiul întreg pentru binele Capitalei, ci interesul acestor provincii ale malului mediteranean, neeuropean, de a fi la adăpostul atacurilor care veniau de o bucată de vreme, după slăbirea ofensivei bizantine, reprezentată odată de Iustinian, din partea Perșilor.

Supt Iustinian încă, ocupat în mare parte contra Perșilor, Cosroe tindea să ajungă la Marea Mediterană, să facă din regatul iranien o putere mediteraneană, înnoindu-se astfel timpurile lui Dariuș și Xerxe după trecere de peste o mie de ani. Întinderea Perșilor către Apus e determinată de ocazia ce li se oferă prin nemulțămirile fiscale și sociale și prin punctul de vedere național, ce începe a se pronunța, al provinciilor din Asia Mică și Siria, și a celor de la mijloc, Armenia, Mesopotamia. Imperiul cerea mult, în bani și la termen fix, și el nu dădea în schimb acea pace romană, care, în vremuri mai vechi, răsplătia toate jertfele pe care le făceau provinciile. Și, populațiile acestea decăzînd neconținut supt raportul economic, gospodăria în natură se făcea din ce în ce mai comună; Imperiul însă era sprijinit pe gospodăria în bani. Și, Imperiul cerîndu-și banii, iar supușii nemaî producînd mărfuri de schimb, nemaî căpătînd decî aurul și argîntul, se ivi, natural, o crîsă analoagă cu aceea care a existat, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, în țările noastre, cînd Împărăția turcească cerea bir mare, răpînd, în același timp, principatelor Țerii-Românești și Moldovei porturile prin care se făcea drumul mărfurilor ce aduceau banii, tocmai atunci

cînd schimbul comercial dintre Apus și Răsărit, prin Sașii ardeleni, încetase: astfel s'a produs, în epoca lui Mihai Viteazul, acea teribilă crîsă agrară care a stabilit, în curs de vreo douăzeci de ani, marea proprietate pe ruinele vieții libere țărănești, vînzîndu-și cineva moșia pe cîtiva galbeni ca să aibă cu ce plăti birul, rămas în urmă, al Împăratului.

Era, în sfîrșit, o nemulțămire națională-religioasă: Imperiul bizantin fusese la început Imperiul roman unit, „ortodox“; apoi el lunecase în eresia ariană, pentru ca prin *Henotikon*, prin hotărîrile sinodului din Chalkedon (451), să se întoarcă la ortodoxie: soboarele împărătești fixează doctrina și nu permit nicio altă interpretare decît aceea dată de Sfinții Părinți controlați de o oficialitate interesată. Dar provinciile țineau la tradițiile lor locale, multe idei erau împrumutate din viața religioasă anterioară: ele erau deci în legătură strînsă cu dezvoltarea naționalității înseși. Astfel, Armenii aū și astăzi o confesiune deosebită, în legătură cu vechi tradiții naționale, și Georgienii înșii păstrează astfel de tradiții. Pe la 300 încă, Cesareia era centrul liturghiei grecești, dar Edesa păstra interpretarea siriană; un nou alfabet se adause, pe la 400, apoi adoptarea unei nouă ere, după un veac și jumătate (552), pentru a tăia un hotar între ce e Armean și ce e Grec: la 524-7 și 552 se rupea legătura și cu Chalcedonienii împărătești, de cari rămînea legată Iberia, apoi Georgia (de la 609) și cu Sirienii, dușmanii lor neîmpăcați; se opria, ca primejdioasă pentru suflete, până și călătoria la Locurile Sfinte¹. Siria și Mesopotamia erau deci străbătute de îndărătnice eresii: aici a fost terenul clasic al nestorianismului, al iacobitismului, legea „Sfîntului Iacob Apostolul“. Monofisiți, cari admiteau o singură fire în Hristos, ei desprețuiau, nu numai pe difisiți, cari admiteau o fire dumnezeiască și omenească în același timp, dar și pe *monoteliști* voinței *unice* în două firî, după formula de împăciuire a Împăratului. Asprimea ortodoxiei intransigente a Bizanțului se menținu, cu toată opoziția și primejdia unei bune jumătăți a su-

¹ V. memoriul meu despre Armeni, în „Analele Academiei Romîne“ pe 1913.

pușilor. Și Bizanțul trebuia să fie aspru în materie de ortodoxie, fiindcă aceasta formă chiagul, legătură provinciilor între dînsule. În sens despărțitor lucra însă și limba grecească, impusă acestora de la o bucată de vreme, fiindcă era limba Bisericii și trebuia să fie și a Statului, și fiindcă, pe de altă parte, Bizanțul era locuit în mare parte de Greci, și era așezat într-o regiune unde populația grecească predomină: nu s'a ales astfel limba grecească în contra limbii latine, ci aceia s'a *imus*, *ca limbă vulgară*, poporului în dauna limbii latine, *limbă de școală și tradiție*, așa cum la noi s'a impus limba românească în dauna limbii slavone, din cauza mediului național și a decăderii culturale. Dar Siria vorbea dialectul ei sirian, Armenii limba armeană, Georgia limba georgiană, și, dacă Roma veche, unică, era acceptabilă cu limba ei latină pentru toți și împotriva tuturor, deci și împotriva tradițiilor culturale grecești, nu era același lucru cu Roma nouă, cu limba și grecească tinzînd să suprimă limbile celorlalte națiuni.

Așa încît și din cauza aceasta, pe cînd Avarii strîngeau cu bandele lor de aproape Capitala însăși, Perșii s'a' p'utut întinde către Apus și Cosroe a ajuns să cucerească astfel Apameia, Edesa, Cesareia, Damascul, Ierusalimul, neliniștind până și Egiptul; o flotă persană a apărut înaintea Constantinopolului.

No să creadă nimeni că flota era alcătuită din Perși, cari locuiesc platoul superior al Iranului și n'a' legături cu Marea decît prin Golful Persic, care însemna, pe atunci, supt raportul comerțului, așa de puțin. Elementele așazise persane care ataca' Constantinopolul nu erau decît foștii supuși ai Imperiului bizantin, cari găsiau mai avantajos să trăiască supt stăpînirea aceasta persană, mai apropiată și mai cruțătoare, precum Armenii căzuți în partea persană, prin tratatul din 387 cu Sapor al II-lea, rămaseră, supt *marzpanii* lor, puși de „regele Asiei“, — și cu toată cucerirea de Mauriciu a cetăților de hotar, — mai bucuruși de *această* dominație.

Atunci a intervenit ofensiva lui Heracliu, care, cu un talent militar deosebit și o originalitate, o îndrăzneală de

concepție rară, atacă pe Persi pe unde nu fuseseră atacați niciodată.

Din punct de vedere militar, campaniile lui Heracliu sînt dintre cele mai importante. În loc să lovească pe dușman prin Mesopotamia, trecînd imediat în pustiul fără apă care făcea să piară iute trupele nedepinse, el se înfundă de două ori prin munții Armeniei, Albaniei și Mediei pentru a cădea de sus asupra dușmanilor din Mesopotamia, luîndu-li Amida. Altă dată, Împăratul pătrunse în țara Lazilor, pentru ca astfel, cu bani și titluri de *comes*, de strateg, să cîștige pe șefii triburilor semi-barbare, să întrebuinteze forțele acestor popoare pe care Persii le prigoniseră totdeauna, din ură îndătinată. Precum aceștia încercaseră o coaliție generală a tuturor dușmanilor Imperiului, unindu-se cu Avarii de la Dunăre, de o parte, și, de alta, cu Slavii, cari începeau să inunde Peninsula Balcanică, — la 626 Haganul însuși era supt zidurile bizantine și călăreții Asiei la Chalkedon —, Heracliu duce la bun capăt alianța bizantină cu popoarele acestea de la Nordul Mesopotamiei, până la Turcii Cazarî de la „Porțile de fier” ale Caspiceii și Caucasului, cărora li dă coroane și li promite soții din sfînta familie împărătească. Alianța aceasta a biruit. În anul următor, cetățile persane au fost cucerite pe rînd; iarna intrară Bizantinii în Ctesiphon și Seleucia; toată Siria fu liberată de dînșii, și Heracliu restabili în Ierusalim, la capătul biruințelor sale, ajutate și de înlăturarea prin revoltă a regelui, pe Patriarhul Zaharia (628). Atunci s'a stabilit pentru întăia oară serbătoarea, pe care o serbăm și astăzi, a Înălțării Crucii, *Exaltatio Crucis*, din Septembrie, care înseamnă momentul cînd Împăratul ocrotit de Dumnezeu, biruind pe Persii păgîni, a restabilit, așezînd la locul său lemnul răstignirii, pe pămîntul sfințit de Mormîntul Domnului, cultul creștin în toate drepturile sale. Noul monarh pers, Siroe, ridicat împotriva mamei sale vitrege și a fiului ei Cosroe, care fu aruncat în temniță, făcuse, prin ofertele-i de pace, tot ce trebuia pentru ca Imperiul bizantin să rămîie în stăpînirea Siriei și a Mesopotamiei.

Silînțele fuseseră însă așa de extraordinare, încît, a doua

zi după ce un car triumfal tras de elefanți purta pe Heracliu prin străzile pline de mulțime ale Bizanțului în serbătoare, cel d'întăiu atac neprevăzut, venit în aceleași condițiuni și întrebuintînd aceleași mijloace, era să sfărîme această nouă stăpînire bizantină. E același lucru care se întîmplă, la începutul veacului al XIX-lea, cu Napoleon I-iu: Revoluția, prin energia ei populară, și Napoleon, prin geniul lui personal, îndepliniseră un lucru extraordinar: suprimarea forțelor organizate ale tuturor monarhiilor vechiului regim; a fost de ajuns însă o mișcare populară în Germania, după o răscoală în Spania, pentru ca Împărăția universală să piară, nu din cauza puterii acestor curente populare numai, ci și din cauza stoarcerii forțelor militare și politice care isprăviseră cu vechiul regim european.

Ar fi o foarte mare greșeală dacă s'ar crede că *Arabii* reprezintă supt un raport oarecare o forță nouă. Aței cari ar voi să vadă la dînșii o formațiune culturală sau politică proprie, s'ar înșela foarte mult. Un popor trăind în împrejurări ca ale Arabilor: triburi ocupate cu jăfuirea caravanelor, orî cu conducerea lor pe plată și cu exploatarea cîtorva porturi sărăcăcioase, neavînd măcar atingerea directă cu vre una din națiunile cele mari din anticitate, cu Romanii, cu Grecii, cu Iranul, nu poate produce spontană o civilizație și îndeplini fulgerător o mare operă politică. Civilizația arabă trebuie înțeleasă în întregime, nu numai prin acțiunea morală a unor factori anteriori, dar și prin împrumutarea de forțe materiale de la civilizațiile anterioare. Arabii aû însemnat o ~~deslănțuire~~ nouă de puteri tinere, care aû accelerat viața altor națiuni, dînd în același timp, oarecum, o altă formă organizației politice și culturale mai vechi. Ei sînt o infuziune de energii —, și atît. Așa se explică răpeziciunea cu care se desfășură noua tragedie istorică: Arabi nemulțumiți, certuri de triburi între dînsele, partide care, la Meca și Medina, lucrează pentru a-și cîștiga teren, un conducător de caravane epileptic, crescut ca importanță prin zestrea unei femei mai bătrîne decît dînsul, Cadigia, și aderența cîtorva bieți credincioși, a căror inteligență nu era fără

îndoială superioară, — cine ar fi zis că de aici poate rezulta o monarhie universală?

— Aproape pe neprevăzute, Arabii au cucerit Siria: după ce au isprăvit cu lucrurile din interior, după ce au ajuns la unificarea politică a rasei și la întinderea noii religii — un împrumut nedibaci, barbar, din creștinism și iudaism, cu păstrarea unor tradiții arabe —, Gaza se ocupă, vechea cetate feniciană căzînd în mina bandelor pustiuului, pe care le cunoștea de mult, și a trebuit o singură luptă mare, cea de lângă riul Iarmuc, pentru ca provincia întreagă să ajungă, la 636, în stăpînirea arabă. Una după alta au fost luate Palestina, cu Ierusalimul, Damascul, cu oasa răsăriteană a Siriei, Antiohia, Edesa, Dara.

De almintîrî lupta de la Iarmuc însăși arată cît de slabe erau mijloacele pe care Bizanțul le putea opune. Erau două armate; și comandantul uneia, Asiaticul Baanes, se proclamă el Împărat, — Heracliu zdrobit de vîrstă și oboseală, zăcînd la Edesa —, cellalt, un funcționar, văzînd că n'are ajutor din partea colegului său, se retrage. Astfel întîlnirea hotărîtoare a însemnat mai mult constatarea neputinței bizantine decît un succes al Arabilor. Urmînd unei necesități geografice fatale, eterne, biruitorul înaintea apoi asupra Egiptului. Iar, cînd se stabilește noua dinastie de califi a Omeiazilor, după ce se mîntuie seria de cîrmuitori patriarhali cari vin imediat după Mohammed, noua dinastie alege ca basă Siria, dînd o atențiune foarte slabă lucrurilor din Mesopotamia și Persia, unde, iarăși, simpla apariție a călăreților deșertului ajunsese pentru a sfărma Statul Sasanizilor, punînd pe fugă pe ultimul represintant al dinastiei, Iezdegherd (luptele de la Nehavend și Cadesia, 632). De aici noua religie, dar nu și noua dominație, pătrunse în adîncul lumii turcomane.

Astfel Statul acesta arab este înainte de toate sirian; își zice: arab, dar toată cultura, toate tradițiile, toate mijloacele militare, nu sînt arabe, ci ale Sirienilor, cu tendință către Asia Mică.

Acum era natural ca acest Stat sirian să încerce împotriva Bizanțului exact același lucru care se încercase de

Persi. Moavia ajunge calif în Damasc,—contra Persiei, credincioasă lui Ali, robul Profetului, înlăturat de la moștenire,—la 661, și la 622, în anul următor chiar, Împăratul bizantin Constans al II-lea încearcă să schimbe toată orînduirea Imperiului bizantin în vederea apărării împotriva Arabilor. Ceva asămănător cu măsura pe care o luaseră Dioclețian și Constantin-cel-Mare în vederea apărării contra Germanilor în regiunile răsăritene, Imperiul roman schimbându-și centrul din motive militare potrivit cu locul de unde amenință primejdia de căpetenie. Deci, la cinsprezece ani după cele d'întăi atacuri ale Arabilor sau „Saracinilor“, cum li se zicea, — supt Constantin al IV-lea ei încearcă marele asediu al Capitalei—, Împăratul se așează în Sicilia, și aici stă el alți șese ani.

Evident ideie politică foarte fecundă: sprijinit pe Sicilia, avînd la dispoziție Italia, dominînd și Marea Ionică și Marea Tireniană și, pe de altă parte, putînd trimete orîcînd trupe în ajutorul Cirenaicei sau Egiptului, Constans al II-lea ar fi putut să oprească extensiunea arabă în Marea Mediterană. Numai că Sicilia nu-i voiă pe Bizantini, ea tindea neconținut către independență. Și Constans însuși a simțit această antipatie a Sicilienilor prin aceea că a murit ucis în baie din uneltirile Armeanului Mizizios—un pretendent—, la Siracusa vechilor „tirani“ elini, iar după dînsul Bizantinii se întorc la Constantinopol.

A trebuit să se producă atunci imediat o răpede expansiune nouă arabă. Și anume: la 698 e luată Africa; flota bizantină de supt Patriciul Ioan, care se găsea la Cartaginea, e înlăturată. Ca și Egiptul, Cirenaica și Cartaginea de odinioară sînt de acum provincii arabe; toată coasta de Nord a Berberiei se găsește în stăpînirea califilor omeiazî. Fiind însă aici, ei trebuiau să facă același lucru pe care-l făcuseră Vandali: să treacă și ei în Sicilia. Patruzeci ani după încercarea lui Constans, la 703, se începe atacul împotriva insulei¹.

¹ V articolul d-lui J. B. Bury, *The naval policy of the roman Empire in relation of the western provinces from the 7-th to the 9-th century*, în *Centenario della nascita di Michele Amari*, II, Palermo 1910, p. 21 și urm.

Acum, ce putea să facă Bizanțul ca să se apere de această primejdie? Răspunsul este: nimic. Din lecțiunile de anul trecut se vede cum toată atențiunea bizantină a fost ocupată, timp de două secole, de primejdia bulgară, adecă de organizarea slavă supt dinastia stăpînitoare a Bulgarilor, cari supt Crum, în formă barbară, supt Simion, în formă creștină imperială, amenință Constantinopolul. Prin urmare, de pe la 670 și până foarte tîrziu, pe la 900, Bulgarii sînt primejdia cea mare pentru Bizanț. Și atunci Marea Mediterană este părăsită, este uitată de Împărați. În Cipru, în Rodos sînt așezate acum cete arabe, pe care nimeni nu poate să încerce a le izgoni; de două ori încă Sicilia, Sardinia sînt atacate.

Evident că întinderea arabă s'ar fi făcut mai răpede și mai deplin dacă nu se întîmplău schimbări interioare la cuceritori: înlocuirea dinastiei Omeiazilor prin a Abasizilor (750). Dinastia aceasta strămută centrul Imperiului din Siria în Mesopotamia, din Damasc în Bagdad. De ce a făcut aceasta, se înțelege foarte ușor: Siria era epuizată, stoarsă, — aceasta o dovedise neizbînda ultimei încercări contra Bizanțului, pe care o răspinse, ajutat de viscoalele unei ierni grele, noul Împărat „Isaurianul“ Leon (de la 717) și zădărnicierea silințelor de a lua marea insulă Creta¹. Pe de altă parte, supt influența civilizației arabe, Mesopotamia, o regiune nouă, Ținuturile din Asia centrală înviau, și era natural ca Imperiul arab să se strămute în apropiere de regiunile de mai mare energie care apăreau la orizont.

Cu toate acestea, tocmai această usurpație a Abasizilor în dauna Omeiazilor pregătește o nouă pierdere pentru creștinătate și noi fundațiuni ale rasei arabe. Anume: un șef de bandă, Taric, trecuse Strîmtoarea lui Hercule de ordinioară, Gibraltarul din timpurile noastre, și, după înfrîngerea desăvîrșită a creștinilor din regatul Visigoților, la Xeres-la-Frontera, această peninsulă este luată în stăpînire, la 710. După căderea Omeiazilor, provincia spaniolă devine însă un califat separatist, un Stat independent, avîndu-și

¹ Legăturile bizantine cu Armenia se mai păstrează încă, de și pactul religios de la Erzerum, între Heracliu și Patriarhul Iezr, fusese răpede călcat.

Capitala în Cordova, Stat care va trăi secole după căderea dominației arabe în Asia însăși.

Așa încît, în momentul cînd Arabii din Africa mai continuau — și multă vreme încă — a ataca Sicilia, cu toate răspunsurile întîmplătoare ale Bizantinilor, în același timp Arabii din Spania ieau în stăpînire și insulele din basinul de Vest al Mării Mediterane: Balearele, Sardinia și Corsica sînt supuse invasiunii lor, Pirații pot să se coboare pe coasta Italiei, unde ieau Tarentul (839) și Bari (840), Brindisi, și a Dalmației și pot să ajungă, cu toată intervenția Venetiei, la începutul puterii sale, o primejdie pentru orice acțiune economică și militară a orașelor italiene. Prin expansiunea aceasta în basinul de Vest al Mării Mediterane, Arabii căpătaseră îndrăzneala trebuitoare pentru a debarca trupe în Creta, unde la 823 se cuceresc cele douăzeci de cetăți care erau atunci și se întemeiază cetatea nouă, arabă, a Canei, Chandax, cea ce în grecește înseamnă „șanț“. Și aceia cari au Creta pot pretinde a lua și Peloponesul, a încerca o debarcare în Salonic, cum s'a și făcut odată.

Mediterana putea să pară astfel, la jumătatea veacului al IX-lea, un „lac arab“. Bizanțul se încearcă să organizeze nouă *teme* defensive, la Durazzo și la Cefalonia, să formeze o flotă la Ragusa; el răspunde Arabilor prin prădarea Damietei în 853. Dar până la Împăratul Mihail al III-lea, care încearcă, avînd o puternică flotă, recuperarea Cretei (866), el totuși nu e în stare să se împotrivescă efectiv, preocupat cu desăvîrșire, cum era, de problema bulgărească, amintită mai sus. Imperiul părăsește deci Marea Mediterană celor două mari puteri arabe care concurează între dinsele: Africa și Spania.

Căci vechiul punct de plecare al atacurilor: Siria, Asia Mică, nu mai există; atacurile împotriva Constantinoplei nu se mai fac; Bagdadul are alte sarcini și griji, chiar supt un Harun-al-Rașid, contemporanul lui Carol-cel-Mare; pretendenți, ca Toma din 829, pot să ceară încoronarea de la Patriarhul din Antiohia și să lupte cu forțe asiatice pentru posesiunea Capitalei; Împăratul Teofil poate să izgonească pe prădătorii arabi din văile Anatoliei, să dis-

trugă în Siria Sozopetra, locul de obârșie al califului, să lupte împotriva emirului din Mesopotamia. Dar, în schimb, viața arabă, supt raportul politic și militar, se concentrează astfel în Africa, pe locul vechii Cartagine, și în Spania, pe al vechii posesiuni a lui Hasdrubal. Isprăvile, arătate mai sus, ale Arabilor, pornesc din aceste puncte mai de curînd cîștigate. Atacurile continue durează până aproape de anul 870, prin urmare până la suirea pe tron a împăratului reformatör Vasile I-iu, cînd ofensiva bizantină reiea Ciprul, pradă din nou posesiunile siriene ale dinastiei arabe, dar nu poate împiedeca activitatea de pirăți a Arabilor din Tarsus, din porturile Feniciei, că și din Africa, din Creta și Spania, pe Marea Mediterană. Ei apar la Negroponte, la Modon, la Patras, în Insulele Ionice, la Bari, la Siracusa. Mai tărziu, și la Samos și Lemnos, în Atica, la Salonic, cucerită trecător, de un Tripolitan, la 904.

Deci, chiar atunci cînd Arabii nu represintă o putere unitară stăpînitore, ei puteau și trebuiau să însemneze o putere tulburătoare. Numai în veacul al X-lea Bizanțul va relua ofensiva. Această ofensivă bizantină se datorește de alminteri unui element în legătură strînsă cu Asia, așa încît, de fapt, nu era Europa bizantină în luptă cu Asia arabă, ci Bizanțul el însuși, asiatisat și răzimîndu-se pe Asia Mică, va porni atunci lupta împotriva Arabilor.

Sînt doi împărații bizantini cari îndeplinesc această mare operă de concentrare militară, de recucerire bizantină, care-și are influența asupra Mării Mediterane: unul e Nichifor Phokas, al doilea Ioan Tzimiskes, „Ian“, un mic Armean brun cu ochi albaștri. Ei represintă fără îndoială mult mai mult părțile vii și energice din Asia decît tradițiile europene și romane ale lui Iustinian.

Phokas, care se luptase ca general al lui Roman al II-lea, mai mult timp, cu Arabii din Creta și fusese proclamat în Asia Mică, la Cesareia, iea, după recunoașterea lui în Capitală, în Cilicia, Mopsuestion, apoi Tarsos, și astfel rupe nodul de legătură între Asia Mică și Siria. Pe cînd o expediție în Sicilia recucerise Siracusa și Taormina,

Nichifor însuși apare din nou în Siria, ca să iea Edesa și să asedieze Antiohia, care cade în curînd. La 969, după moartea lui, Tzimiskes reia cruciata lui Heracliu. La trecere de trei sute de ani, Armeanul îndeplinește împotriva Arabilor ceea ce îndeplinise acela împotriva Persilor. Iea Emesa, Apameia, Damascul, micile porturi feniciene (și străvechea Byblos), atacă Tripolisul (974-5). Împăratul Ioan restauratorul intră în Ierusalim și bate bani cu chipul lui Hristos. Încercările de recuperare arabă după moartea lui Tzimiskes, în epoca anarhiei, rămîn zadarnice. În curînd Armenia Bagratizilor, cu frumoasa cetate Ani, era să ajungă o provincie a Împeriului (1022-1045).

Vasile al II-lea, care este acel ce a distrus Statul bulgăresc din Apus, din Macedonia, după ce Tzimiskes distrușese Statul bulgăresc din Preslav lângă Marea Neagră, e Împăratul care pregătește anexiunea definitivă a Armeniei. Roman al III-lea (1028-34) atacă Alepul și anexează Tripoli, el pradă Alexandria. Numai în Ierusalim se așezaseră din nou Egiptenii.

Imperiul bizantin, în stăpînirea liniei danărene și a coastei Adriatice, recapătă astfel în același timp, pe la 1050, posesiunile sale siriene și, în cea mai mare parte, dominația asupra Mării Mediterane.

Dar, precum a doua zi după sfortarea colosală care izgonise pe Persi din Siria apăruseră Arabii, tot așa, a doua zi după succesul deplin al cruciatei lui Tzimiskes și organizarea rezultatului acestei cruciate de Vasile al II-lea și urmașii săi imediați, apare o nouă forță asiatică: Turcii Selgiucizi. Ei acopăr cu cetele lor prădălnice Vaspuracanal, Armenia persană, Iberia, distrug bisericile vestite ale Bagratizilor la Ani, se coboară în Mesopotamia și, trecînd în Siria, iea Cezareia, pătrunzînd pînă la Antiohia, reședința ducelui bizantin de hotar.

Domenia bizantină asupra Mării era, însă, deocamdată, chiar după aceste succese nouă ale Turanului musulman, o puternică realitate. Dar ea nu va dură multă vreme.

LECTIA a IX-a.

Germanii de Nord ca factor mediteranean.

Încă din al V-lea veac apare un factor nou în viața Mării Mediterane și, în general, în viața maritimă a popoarelor mediteraniene: Normanzii, cum li se zice mai târziu, după ce se așează în provincia din Nordul Franciei care poartă azi numele de Normandia, unde vor juca un rol agricultorilor liniștiți, cu totul deosebit de acela pe care-l jucaseră la început. Dar, în întâia fasă în care se prezintă această parte a rasei germane în istorie, ea poartă numele de Nortmanii, „Oamenii de Nord“, și rostul pe care-l au ei în Mările de Nord și Vest ale Europei, în Marea Nordului și Oceanul Atlantic, întinzându-se apoi și în Mediterana, e foarte important, tulburând regalitatea francă și noul Imperiu de Apus pe care aceia îl întemeiază, stînd în calea Arabilor, formînd un ajutor ca și o piedecă pentru Imperiul bizantin.

Ni închipuim prea ușor că într'o bună dimineată o parte din rasa germană a simțit nevoia de a prăda pe Mare, că niciun teritoriu n'a rămas scutit de dinșii, că ei au răspîndit pretutindenți groaza, au prădat averi imense, au distrus așezări, au asediat orașe, până ce apoi au colonizat și au fundat și State. Dar nu se pune întrebarea de ce o parte din rasa germană, într'un anume moment, care se poate fixa bine, la jumătatea veacului al V-lea, cam pe la 450 d. Hr., a început să turbure Mările nordice și

apusene, improvisându-se popor maritim din națiunea de-
 prinsă a trăi cu păstoria și cu agricultura, ce fusese până
 atunci, făcând numai expediții pe uscat, la anume timpuri
 din an, ca să hrănească pe acei cari se consacrau acestui
 sport foarte lucrativ. Dar noi știm cării ramuri din popo-
 rul german îi aparțineau locuitorii aceștia ai Nordului, cari
 au prădat și coastele Insulelor Britanice, și ale Galiei, și
 au cuprins toată lumea apuseană și sudică în cercul ră-
 tăcirilor lor prădătoare. Erau Goții. O parte din Peninsula
 Scandinavă, din regatul Suediei de astăzi, se chiamă până
 astăzi Gotia; o insulă așezată între coasta Finlandei și
 coasta Suediei poartă numele de Gothland; între coroanele
 pe care le-au purtat suveranii Suediei în evul mediu erau
 și aceia a Gotiei, „reges Suecorum, Gothorum et Vanda-
 lorum”. Pe Goți: îi cunoaștem de aiurea: Goți de Răsărit
 și Goți de Apus, Ostrogotii și Visigotii, cari la o anumită
 epocă se întâlnesc lângă Nipru și Nistru, se coboară lângă
 Dunăre, locuiesc o mulțime de vreme prin țerile noastre,
 având Visigotii în fruntea lor pe vestitul „jude” Atanaric.
 Amestecați cu elemente ostrogote, aceștia trec în Penin-
 sula Balcanică, prădând-o până la capul Matapan, pe când
 masa ostrogotă rămâne lângă Marea Neagră și Marea de
 Azov, plecând de la gura Niprului și din alte părți înve-
 cinate, de atâtea ori, ca să prade orașele așezate pe coasta
 asiatică ca și pe coasta tracică a Euxinului. Vandalii erau
 vecinii lor, cum erau și Burgunzii, în regiunile panonice.
 Pe urmă s'a desemnat acea mișcare de împrăștiere a ra-
 seii gotice, care a trimis pe unii în Balcani și în Pind,
 unde s'au pierdut pe încetul, iar pe alții în Europa cen-
 trală, în Italia, în Galia de Sud și în partea nordică a
 Peninsulei Iberice. Deci cu vre-o sută de ani înainte
 de apariția Normanzilor pe coastele Britaniei Mari s'a
 produs, în dauna elementului gotic, pentru împrăștierea
 fărâmițarea, distrugerea parțială a acestui element, o mare
 mișcare în regiunile acestea ale Niprului, Nistrului și Du-
 nării—, a Hunilor. Ei bine, înainte de mișcarea aceasta,
 în Nordul Europei era oare un pământ gotic? O întrebare
 foarte importantă.

Credem că înainte de lovitura hunică Nordul Eu-

ropei nu era atît de gotic cum îl întîlnim un veac mai tîrziu.

Cunoaştem bine partea din Goţi care a plecat cître Sud şi cître Vest, fiindcă s'aû lovit de Imperiul roman de Orient, iar ceilalţi de provinciile Imperiului roman de Occident, dar partea ce plecase spre Nord, lovindu-se numai de lumea barbară, de oameni cari n'aveaû viaţă de Stat, cari nu obişnuiaû să scrie ceea ce făceaû, orî suferiaû, rămîne în întunec. Am putea gîci doar ceva studiind viaţa populară în toate manifestările ei materiale, adecă: felul de a-şi clădi locuinţile, de a lucra pămîntul, de a pregăti şi întrebuinţa unelte, felul de a tăia şi colora vestmintele, şi sufleteşti: arta populară, de la cele mai umile elemente ale ei pînă la formele ei cele mai înalte: credinţe populare, superstiţii, poezie, musică, dansuri. Dacă se face însă o cercetare comparativă între ţerile noastre şi, dacă vrem să fim mai largi, toate regiunile dunărene şi balcanice, de o parte, şi, de altă parte, între viaţa popoarelor din Nordul Europei, cred că s'ar găsi asămănări de cea mai mare însemnătate. Costumul popular al femeilor este în Scandinavia întru totul corespunzător cu costumul populaţiei de la noi: fote cu dungî orizontale, colorate cam în acelaşi fel, aşezate în aceiaşi rînduială. Trebuie să existe o explicaţie pentru aceasta, şi ea nu poate să fie decît aceea că elementele ce locuiaû aceste regiuni europene încă din jumătatea veacului al V-lea fuseseră cîndva în legătură cu acea civilisaţie primitivă traco-ilirică de la care am păstrat şi noi în viaţa poporului nostru elementele cele mai însemnate şi mai caracteristice.

Şi atunci numai ni mai explicăm un lucru: de ce locuitorii acestor regiuni, care nu erau un sălaş al pirateriei înainte de 450, încep o asemenea activitate de la această dată înainte. Goţii, cîtă vreme fuseseră în regiunile răsăritene ale Europei, se găsiseră, cum am văzut, în împrejurări de acelea care-i îndemnaû a prăda pe Mare: tot secolul al III-lea e plin de astfel de isprăvi ale lor, şi le întîlnim, de şi în măsură mai scăzută, din cauza Hunilor, şi în veacul al IV-lea. Prin urmare, dacă între elementele

care au fost aruncate către Nord erau și de acestea, care, de mai multe generații, erau deprinse să-și caute câștigul prin pradă de Mare, avem ce ni trebuie ca să explicăm de ce pornesc atacurile jăfuitoare, la jumătatea veacului al V-lea, de pe coasta Norvegiei întâiu, apoi de pe ale Danemarcei și ale Ținuturilor vecine. E o ipotesă, care explică începuturile vieții de piraterie a Normanzilor.

O altă întrebare: au fost într'adevăr Normanzii, așa cum se înfățișează de obicei, un popor menit unor veșnice năvăliri prădalnice? În afară de aceste prădăciuni din fiecare primăvară, nu se mai ocupa ei cu nimic altceva? Erau, adevă, așa cum întâlnim pe Arabi în timpuri mai apropiate de noi, un popor care nici nu ară, nici nu samănă, nici nu culege, și al cărui întreg câștig vine din pîndirea străinului ce trece prin pustiū și din însușirea unei părți din mărfurile sale date ca vamă, sau a întregimii acestora? Cine cercetează mai adînc viața țerănească, populară din regiunile acestea nordice ale Europei, capătă impresia că viața acestor țeranî nu e de o formațiune socială recentă. Acolo nu numai că este o țerănime liberă, foarte interesantă, dar se vede, din tot ce se poate afla prin izvoarele istorice, că *aceasta* este viața cea străveche, cea fundamentală. Dacă o parte dintre Arabi s'ar fi așezat într'o regiune oarecare a Siriei și ar fi colonizat-o, — și de fapt există asemenea colonii la hotar între pustiū și Ținuturile cultivate, lîngă mănăstiri și orașe —, n'am avea decît să cercetăm viața acestor Arabi în timpurile noastre ca să descoperim foarte lesne că ea vine de ieri de alaltăieri. Acei ce-și închipuie că întregul Nord pleca la prădat pe Mare se înșeală foarte mult. De sigur că o mare parte din populația gotică, cum fusese, de alminteri, și în patria veche, în regiunile de Răsărit ale Europei, unde ei avuseră o civilizație foarte înaintată (dovadă juviera de aur, rămas la noi, al „Cloștii cu pu“), erau un popor sedentar, cu sate mari, cu plugărie și oarecare industrie. Decî, ca și în patria veche, și în regiunile acestea nordice erau așezări foarte temeinice, unde se făcea agricultură, unde era o industrie casnică destul de dezvoltată, unde pătrundea de sigur negustorul roman: banii ce se întîlnesc

aici n'au fost aduși numai de piraiți. Și, dacă totuși anume elemente se desfăceau într'o pornire îndrăzneată, desprețuitoare de moarte până la nebunie, în legendele nordice despre Vikingi, pe cojile lor de nucă, înfruntînd deslănțuirea Oceanului și, ca prin farmec, întorcîndu-se înapoi sănătoși, n'avem decît să ne gîndim că Germanii de pe continent, cei așezați în centrul european aveau datina cunoscută a „primăverii sfinte” (*ver sacrum*), după care se alegea un număr de tineri, cari porniau în lume, aceasta fiind o datorie de onoare pentru ei, ca pentru Turcomanii din stepă *baranta*. Astfel expedițiile Vikingilor sînt fenomene sociale, determinate de motive tradiționale, sufletești, în legătură cu ambiția, cu onoarea, cu gloria, cu tendința de a se distinge, și cu anume necesități ale unei societăți, care, de și face agricultură, însă o face în mijlocul pădurilor și mlaștinilor, ca la Germanii continentali, sau, din cauza Mării vecine, într'un Ținut sărac și nesigur, cum e Norvegia și Danemarca, unde nu sînt cîmpii întinse și unde nu se poate găsi hrana întreagă pentru toată lumea în condițiunile pașnice dorite.

Să mai înlăturăm în sfîrșit o ultimă prejudecată. Expedițiile acestea nu sînt făcute la întîmplare. Desordinea aceasta cutezătoare e numai aparentă. În fond e o ordine desăvîrșită, pe base fixate de multă vreme și pe care nu e în stare nimeni să le schimbe. Nu merge oricine în orice direcție și nu întrebuițează un timp care să fie la dispoziția lui, pe care și l-ar putea alege el pentru expediție, ci fiecare se duce într'o anume direcție, întrebuițează un anume timp și e dator la întoarcere cu o anume socoteală. Nu dintr'o regiune pleacău Nortmanii cari prădau în Franța, și nu din aceeași cei cari se coborau pe coastele Angliei. Drumurile de Mare erau tot așa de clasic stabilite și de strict observate ca drumurile transhumantei păstorești. Ba Nortmanii aveau, ca și păstorii, cu sălașurile lor de iarnă și de vară, pe malul Meusei, Loirei, Senei — pentru că ei numai pe anume riuri veniau, până la anume adîncimi, de care nu treceau mai departe, — așezări, unde-și depuneau prada, o vindeau, o prefăceau în bani dacă li se oferia ocazia, — și tot așa și cu robii, — și casa

lor din patrie. Numai așa putem să mai înțelegem un lucru: de ce Nortmanii caută să colonizeze. Tendința aceasta de colonizare a rasei germane supt forma nortmană este în adevăr vizibilă pretutindeni și are cea mai mare importanță pentru viața generală politică a lumii, precum și în special pentru problema mediterană.

Căci așezările acestea ale lor se îndreaptă încetul cu încetul și către Marea Mediterană, și a fost o vreme în care Europa părea că trebuie să fie cuprinsă într-o rețea de așezări normande. În veacul al IX-lea pun piciorul în Rusia, cu cei trei frați descălecători: Ruric, Ascold și Dir, nume absolut varege, scandinave. Purtarea lor la început e tot așa de caracteristic scandinavă. Cele d'întăiu relațiuni cu Bizanțul (de la 907) sînt în stilul vechi nortman, nedeosebindu-se întru nimic de relațiile pe care alți Nortmani le-au avut în celelalte Mări, ale Apusului, cu alte țeri. Pe urma acestor Ruși — *Rus* nu înseamnă altceva decît Normand, și în Bizanț până foarte târziu acesta este sensul cuvîntului —, Nortmanii cari vin din țara lor depărtată de se așează în Bizanț, Norvegienii, cu prinți în frunte une ori, poartă numele de Ruși ca și acei cari s'au stabilit la Chiev. De alminterea nici nu e altceva Chievul decît o așezare pe riș, ca a Nortmanilor din Franța pe Sena, pe Loira, și e o întîmplare — ca în Normandia — că el devine apoi Capitala definitivă a unei contrafaceri politice după Bizanț.

Alții, așezați la 911, prin tratatul de la Ste-Clair-sur-Epte, cu concesiunea specială a regelui frances, Carol-cel-Simplu, în regiunea însemnată și azi prin numele lor, joacă pe lîngă cellalt Imperiu roman, întemeiat pe basă germanică de Carol-cel-Mare, rolul ostașilor lui Ascold pe lîngă Roma bizantină, împrumutînd de la dînsa, între prădăciuni și lupte, religia creștină și nouă datine politice.

Un al treilea grup, fixat, în calitatea de Anglo-Saxonii, în Britania-Mare și Irlanda (de la 450), — cele opt, apoi șapte regate: Sussex, Essex, Wessex și Kent, ale Saxonilor, și ale Anglilor: Estanglia, Mercia și Deira cu Bernicia — se înnoiește, peste patru veacuri, cu noii Nortmani, Danesii,

din veacul al IX-lea, de pe vremea regelui Alfred, cu cari vechiul element domnitor împarte țara. Va veni apoi un al treilea val de coloni, pe care-l aduce Gulielm, ducele Normandiei, în urma biruinții de la Hastings, întemeind dinastia regilor normanzi (1066).

Începută mai curînd, această operă normandă se mîntuie mai tîrziu decît celelalte două. Și în Englesul de astăzi nu trăiește fantasia Celtului de pe vremuri, nici așa de mult normalitatea practică, organisarea logică, pe care aū adus-o Romanii, pe cît acel îndrăzneț spirit de inițiativă al vechilor Nortmani, de pe vremea întreitei colonisări fecunde. Și, în Apus, ei se întindeaū până în Islanda, ocupînd și puncte din Groenlanda, fixînd ei cei d'întăiū puncte de plecare pentru civilizație în marele Ocean necunoscut.

Urmă, în sfîrșit așezarea în Italia-de-Sud: o mină de Normanzi francesi, rudele ostașilor lui Gulielm Cuceritorul, se amestecă pe la 1050 în certurile Papei cu comandantii bizantini din peninsula și rebelii, pe vremea cînd Papa Grigore al VII-lea înțelegea să fie represintantul unic și exclusiv al divinității pe pămînt, sabia principelui nefiind decît aceia pe care i-a încredințat-o urmașul Sfintului Petru pentru a face voia lui Dumnezeu așa cum el i-o tîlmăcește însuși și Sfintul Imperiu roman de nație germanică al lui Carolcel-Mare pornind de la actul lui de înfeudare. Și, pentru a impune această concepție, el înțelegea să se sprijine pe Italia, pe care să o administreze direct, întinzîndu-și de aici autoritatea asupra întregii lumi creștine, pe cînd Împăratul ar fi rămas o fantomă pe care s'o poată suprima cînd voiește. Iar Împărații bizantini, cari țineau să mai aibă în veacul al XI-lea legături în Italia, cari aveau nevoie de Italia ca să se apere de Arabi, cari nu s'ar fi apărat bine de dînșii fără Italia, nu puteau ceda terenul, nu se puteau lăsa expulsați. Chemați în aceste lupte tocmai cum aū fost chemați Turcii în veacul al XIV-lea ca ajutători ai Bizantinilor cari se luptau între sine și cu Sîrbiū, cu Bulgariū, — Normanzii lui Robert Guiscard rămîn ca și acești Turci, se impun ca organism deosebit, cuceresc și domină, ca și aceștia. E unul din cele mai importante evenimente din toată istoria evului mediu, și el a avut o mare

influență asupra timpurilor moderne. Acest grup de ostași fără frică, cu organizația lor de fier, cu tradițiile lor militare incomparabile, cu o pricepere politică extraordinară, au putut să întemeieze peste câteva decenii un regat și să schimbe, nu odată, ci de trei ori, întregul rost al Mării Mediterane în profitul lor.

Deocamdată Nortmanii caută, pe Nipru, să ajungă la Dunăre, să-î iea gurile, să se așeze în Bulgaria decăzută, s'o întinerească prin energia lor nouă,— până ce, bătut la Silistra, Sviatoslav a căutat, la sfîrșitul veacului al X-lea, printre dușmanî, drumul către casă ¹. Alții pregătesc terenul în Orient, infiltrîndu-se, ca mercenari, în Imperiul bizantin, confiscîndu-l aproape pentru dinșii, dîndu-î armata pentru paza Împăraților și avangarda în lupta împotriva Turcilor din Asia Mică, ocupîndu-și castelele de veghe și pregătire în Nord-Ostul anatic, la hotar. Și se puteau întîlni acești Normanzi veniți de pe coasta de Nord a Franciei cu ceilalți, cu Normanzii din Chiev, cu Varegii, cari, pătrunzînd în Europa orientală pe altă cale, se îndreptaseră și ei neconținut, în deosebite forme, către Constantinopol.

Se părea, prin urmare, că, pe un ținut și pe altul al Mării Negre, se completează lanțul de încunjurare țesut de puterea normandă. Marea Mediterană părea că trebuie să aparție acestei rase neodihnite, capabilă de cea mai înaltă inițiativă și de cea mai umilă răbdare.

¹ *Chestia Dunării*, p. 99 și urm.

LECTIA a X-a.

Normanzii, Bizantinii și Cruciații ca rivali în stăpînirea Mării Mediterane.

Rămăși în stăpînirea asigurată a Italiei de Sud și a Siciliei, din care amîndouă era să se formeze mai tîrziu, la 1130, regatul lui Roger al II-lea — al Celor Două Sicilii —, dispunînd de mijloace militare mult. superioare acelorora ale Imperiului bizantin, care pe vremea aceea avea saŭ soldați cu plată saŭ locuitori ai unor anume teritorii date în schimbul serviciului militar, cum aŭ fost spahii turci, imitație a „stratiotilor“ bizantini — dar sistemul era în decadență, — saŭ bandele pecenege, de multe ori mai periculoase decît folositoare Împărăției, Normanzii se credeau în stare să-și supuie Peninsula Balcanică, să facă din Marea Mediterană o stăpînire a lor. Dacă, în Chiev, după înfrîngerea definitivă, după izgonirea și moartea, în lupta cu barbarii stepei dintre Nistru și Nipru, a lui Sviatoslav, ultimul Vareg autentic în această colonie orientală a rasei, puterile rusești fură ocupate mai multe decenii la distrugerea cetelor de Pecenegi și la îndeplinirea marii opere de creștinare, supt Vladimir-cel-Sfînt și supt Iaroslav-cel-Mare (972-1054) — cea ce impuse legături de familie cu Bizanțul — dacă, apoi, teritoriul chievian se împărți între șezeci și patru de formațiuni politice rivale, frații din Italia de Sud se gătiau de un mare atac.

Aceasta s'a văzut pe vremea lui Alexie Comnenul, noul Împărat bizantin (1081-1118), care înseamnă întărirea, re-

facerea Imperiului bizantin. Până atunci suveranii se luaă cum se întâmpla, în urma conspirațiilor și intrigilor, pe cînd acum marea aristocrație teritorială, alcătuită solid de la o bucată de vreme, izbuteste să pună represintantul unei familii principale în fruntea Statului.

Era și necesar, căci pe la jumătatea veacului al XI-lea Imperiul are în față pe Turcii selgiucizi, creatorii marelui Stat care, plecînd din regiunile iranienne, se întinde și asupra Asiei Mici și asupra Siriei, formînd o nouă putere cu pretenții de stăpînire asupra Mării Mediterane. Din punctul nostru de vedere, un fapt de o foarte mare însemnătate: cea ce făcuseră odinioară Asirienii, mai tîrziu Scitii, Perșii, cea ce făcuseră, dintre urmașii lui Alexandru-cel-Mare, Seleucizii, apoi noii Perși ai lui Cosroe și Arabii, adică încercarea de a pleca din regiunile mesopotamiene sau iranienne, ori de pe platourile de-asupra Tigrului și Eufratului pentru a-și întinde dominația către țărmul Mării Mediterane, această încercare de monarhie asiatică se repetă, în veacul al XI-lea, prin Turcii selgiucizi, al căror ideal e însă — nu trebuie s'o uităm — marea Împărăție din Extremul Orient, China.

Togrul, Sultan pers, ocrotitor și tiran al Califului din Bagdad, e cuceritorul Vaspuracanelui caucasian, al Armeniei persane, al Iberiei. Cetele lui pătrund peste puțin până la Cesareia și Antiohia. Împăratul roman Digenes încearcă în zădar să-i oprească: trădat la Mantzikert (1071), el are soarta lui Valerian, prins odată de Perși în lupta pentru aceleași regiuni: orbit apoi de ai săi, el moare, și îndată „prietenii” săi turci apar până la Iconium și Niceia, ba până la Chrysopolis și Chalkedon, de unde ochii lor lacomi răscoliau nerăbdători cetatea împărătească însăși, căreia-i impuseră ca Împărat pe Nichifor Botaniatul, în 1078. Și teritoriul european era cercetat de călăreții lui Mansur și Soliman, cari, pentru bani, sprijiniau cauza oricărui pretendent. Pe cînd Soliman de Niceia și Tutuş, emirul Siriei, se luptau pentru stăpînirea acestei provincii, la Smirna se așezase aventurierul turc Tzachas.

Bizanțul se găsea deci la întronarea lui Alexie în pri-

mejdia de a fi saŭ selgiucid saŭ normand și, natural, ar fi fost mai bucuros să ajungă normand decît selgiucid. Împăratul Mihail Dukas (1071-8) negociase chiar o îndoită căsătorie cu acel Robert de Neapole, care era privit de Bizantinii ca ducele lor în „Longobardia“ sa.

Atunci a intervenit însă acea bruscare din partea lui Robert, care înțelegea să-și răzbune ruda în speranță împotriva „usurpatorului“ Comnen, să-i substituie un îndoielnic Dukas, oploșit la Curtea sa. El cuceri Avlona, Vallona de azi, și Canina vecină. Durazzo, un oraș mai mult venețian, primi între zidurile sale pe acești Latini veniți să stabilească într'o lume catolică, păstorită de episcopii Papei, o nouă dominație. Dalmatinii din Ragusa simpatisau cu ei. Șefii Sirbilor, cari începeau să aibă ambiții politice, erau bucuroși de acest nou suveran, — și pentru că stătea mai departe: ei trădară în lupta decisivă; o fată a lui Robert luase pe fiul jupanului Mihail, și Papa întitula pe Bodin, jupanul lor: „rege prea-glorios al Slavilor“. După rechemarea biruitorilor de un atac al Împăratului de Apus. Bohemund, fiul ducelui normand, revine, țintind, din posesiunea sa Durazzo, pe care o privia numai ca un punct de plecare, spre Salonic: Ohrida, Scopia, Meglenia, Castoria, Ianina fură năpădite și ocupate de cetele sale; ca toate forțele centrifugale din acest timp, Vlahii Tesaliei primesc bucuroși pe năvălitori în satele lor ca „Ezeban“, și ei îl urmează în Larisa, Tricala, Capitalele acestei Tesalii pe care izvoarele o numesc „Vlahie“; Albanesii, cari-și încep acum rolul lor istoric, se arată însuflețiți de aceleași sentimente.

Normandul era însă prea slab pentru a merge mai departe. Întors la Durazzo, el se sui pe corabia care trebuia să-l ducă înapoi, cu hotărîrea puternică de a mai cerceta aceste locuri unde întâlnise la Bizantinii numai decădere și numai avînt la noi dușmani și supuși revoltați.

Venețienii, cari voiau pentru dînșii și Durazzo și Dalmatia toată, îi stătură însă împotriva. Nu izbuti să-i bată, dar, cînd ocupă Cefalonia, Bohemund arată bine pe ce cale nouă voiește să lovească Imperiul și pe aliații lui: orî să ocupe Insulele Ionice și Moreia, orî măcar să taie

corăbiilor venețiene ieșirea din această Adriatică pe care încă n'o putuseră cucerii.

La această dată s'ar pune scrisoarea de josnică milo-geală pe care Alexie, care-și așeza rudele ca guvernatori în Durazzo recucerit, ar fi adresat-o Apusenilor, fără a excepta pe acești Normanzii, pentru a-i înduioșa asupra soartei sale și a Imperiului și a li cere un epitrop fără care Constantinopolul ar fi cucerit și profanat de Turci. Scrisoarea e vestită și a trezit discuții: sigur că într'însa se află lucruri absolut imposibile și pentru spiritul bizantin. A fost, ca multe altele, una din acele scrisori inventate, care se întrebuintău pentru a trezi sentimentul popular într'un sens sau într'altul. Ea ne interesează însă din punctul de vedere al problemei Mării Mediterane pentru că într'însa se oglindește tendința, care domina în vremea aceea, de a apropia, de frica amenințărilor din Răsărit, de a apropia Bizanțul de Apusenii, lucru care se întâmpla de alminteri și pe urmă, la întoarcerea Paleologilor din Asia sau la atacul Turcilor otomani în veacurile al XIV-lea și al XV-lea.

La acest apel, făcut — *dacă* a fost făcut — de sigur în altă formă, s'a răspuns prin cruciata întâiă, la 1095. Bohemund, care rămăsese, ca bastard, după moartea tatălui său, numai prinț de Tarent și avea cu atât mai mult nevoia să-și capete norocul într'o aventură, nu lipsia. Vărul său Tancred i se adause. Dar ducele cel nou, Roger, nu se mișca. El înțelesese piedeca ce va rezulta pentru el din opera începută. Căci, dacă Normanzii n'au izbutit în tentativa lor balcanică, aceasta nu se datorește atât rezistenței Bizanțului, ci faptului că acestei tendințe agresive, cuceritoare, colonisatoare normande i s'a opus cealaltă tendință, care venia din Apusul Europei odată cu cetele lui Petru Ermitul, cu oștile contelui Normandiei franceze, ale lui Ștefan de Blois, ale lui Raimund de Provence, ale lui Godofred de Bouillon. Și astfel cruciatele au avut pentru Imperiul bizantin un mare folos, căci faptul nou, neașteptat care împiedecă expansiunea normandă, a fost mișcarea cruciată. Și, dacă Normanzii italieni ar fi biruit, cu pu-

terea lor de stăpînire, cu admirabila lor organizare, cu valoarea lor militară, cu unitatea lor de acțiune, cu caracterul înaintea de toate politic și militar al fundațiunilor lor, Imperiul Bizantin ar fi trebuit să se retragă neconținut înaintea lor. Doar ei erau cunoscătorii locurilor și oamenilor, ca unii ce fuseseră în garda împăraților din Constantinopol, din timpuri imemorabile, ca unii ce intraseră de mult în provinciile Imperiului, stăpînindu-și castelele în Asia Mică, la granița Armeniei, deprinzînd lumea cu porunca și conducerea lor: un dușman care nu venia numai ca o armată, din Vest, ci pătrunsese individual în înseși centrele vieții bizantine. S'ar fi petrecut cu ei, din acest punct de vedere al prezenței lor ca membri ai gărzii împăraților bizantini, ca stăpînitori ai bulevardelor din Asia Mică, cea ce s'a petrecut cu Germanii în provinciile Imperiului roman de Apus, în zilele lui Odoacru, ori ce s'a petrecut cu Turcii Buizi, cari ca soldați din gardă căpătaseră la Bagdad o influență din ce în ce mai mare până ce întreaga putere rămase în minile lor, Califul fiind de aici înaintea numai represintantul solemn, dar zădarnic al ideii religioase. Cu cruciații însă era altfel: ei puteau fi mai măreți ca înfățișare, mai zgomotoși, puteau să se deosebească prin fapte de cavalerism mai bătătoare la ochi și mai provocante, mai impunătoare pentru spiritul popular, ei puteau să cutremure toată Europa prin alcătuirea și trecerea armatelor ce erau să ajungă, după înfrîngerea lui Chiligi-Arslan, Sultanul selgiucid, la Niceia, după luarea cetății, după biruința nouă de la Dorylaion (1097), după ocuparea fortărețelor Asiei Mici, Ciliciei, Siriei, la Ierusalim, — dar cruciații presintău pentru Bizanț mari foloase. Întăiu nu exista la dînșii unitatea de acțiune. Și al doilea: tendința elementară la cruciați nu e tendința militară și politică, ci tendința cavalească ori tendința comercială.

Normanzii au vrut, ce e drept, să facă înțelegere la început, mergînd până la prestarea omagiului către Alexie, așa ca întreaga mișcare a cruciaților în ajutorul împăratului bizantin amenințat de Selgiucizi să nu fie decît o continuare a acțiunii lor, normande; ei au vrut să păstreze întăiul

loc, să dea direcția, să-și reserve profitul. De aceea Bohemund a luat Antiohia, din care a făcut *principatul lui*, de aceea Tancred a ajuns conte de Edesa. Aū fost împiedecați însă de la aceasta. Eraū în adevăr, alți factori, asupra cărora venim acum, cari, prin vechimea lor, prin titlurile mai mari pe cari le purtau, prin banii mai mulți de cari dispuneau, prin anume mijloace militare pe care Nortmanii le aveau în măsură mai mică, — doar corăbiile lor nu puteau sta alături de corăbiile venețiene și provențale — erau în stare să înfrîneze ambiția normandă, să o localizeze, să o fixeze în anume puncte, unde era să piară în Răsărit prestigiul rasei. Cînd cuceritorii Macedoniei, Tesaliei, Cefaloniei aū fost reduși, din toată prada cîștigată de cruciați, numai la Antiohia și Edesa, cu totul peste mîna și fără legături cu patria, cu basa de acțiune, putea să mai fie vorba de visul de odinioară? Pe cît de tare era Bohemund la Durazzo, pe cît de tare putea să fie la Salonic, în Insulele Ionice, în Arhipelag, pe atît de departe fără legături și condamnat la o isolare momentană și la pierrea definitivă era el în regiunile Siriei.

De această situație a căutat să scape. Dar acum nu mai era purtătorul unui vis de viitor, represintantul unei forțe în plină expansiune, ci numai el însuși, și încă în calitate de aventurier, de vasal bizantin revoltat, de trădător împotriva Împăratului său. Scos din Laodiceia, din Cilicia, — Armenia Nouă, plină de „seniori“ suiți pe vîrfuri de stîncă, — el apărui la Durazzo hotărît să învingă sau să moară: fu silit, în schimb, să încheie un nou tratat de vasalitate, să facă omagiu solemn „Grecului“, să puie pe umeri „caftanul“ de *sebastos*, să se coboare în situația unui Hervé, unui Crispin, unui Oursel de Bailleul, vechii ofițeri normanzi întrebuițați în Asia Mică de Imperiu.

Astfel cruciații — de și s'ar părea curios — aū salvat Imperiul bizantin. Nu numai că l-aū salvat, dar ei l-aū și *ajutat*, pentru că Statele celelalte, până la regatul de Ierusalim al lui Godefrid, nu erau nici ele destul de puternice ca să se mențină singure, și șefii lor nedisciplinați, neascultînd de regele ce-și dăduseră, în intrigile și luptele neconținute, de la

oraș la oraș și de la castel la castel, deschidea, în fiecare moment, largă poarta intervenției imperiale.

Împăratul bizantin, pe de altă parte, moștenise de la cruciați ambiția de a interveni împotriva Selgiucizilor, învinși de aceștia în Asia Mică și Siria, și de a restabili stăpânirea lui împărătească; și pentru aceasta el putea să utilizeze și anume elemente ale cruciaților, gata să i se ofere și să-i servească. După ce primise de la cuceritorii Niceia, după ce gonise pe Turci din Smirna, după ce anexase Cilicia, el supuse jurământului de credință pe Raimund, devenit conte de Tripolis, și pe urmașii lui Bohemund în Antiohia. Ba s'au văzut regi ai Latinilor din Siria ducînd de frîu calul Împăratului la întrarea solemnă în orașele pe care le cuceriseră tot ei, Latinii.

Cu vremea însă, alte elemente ajunseseră să domine pe cruciați, elemente foarte importante, nu numai din punctul de vedere al acelora, al legăturii lor cu Marea Mediterană, al contoarelor pe care le-au întemeiat pe toată coasta Asiei Mici, a Siriei, Egiptului și chiar a Africii de Nord, dar, măcar în parte, și pentru problema Mării Mediterane în genere, — chiar și în cea ce privește basculul occidental al Mării Mediterane.

Odată ce era vorba de o cruciată, de o mișcare generală creștină, cuprinzînd, va să zică, toate forțele credincioase din Europa întreagă, trebuia să se ridice două puteri ca să ceară pentru dinsele conducerea. Aceste puteri, în care se concentra viața generală a latinității din centrul și Apusul Europei, erau *Papa* și *Împăratul*. Într'adevăr, cruciații au pornit la început cu binecuvîntarea Papei Urban, care nu făcea decît să continue tradiția lui Grigore al VII-lea; dar tradiția lui Grigore al VII-lea era — am spus-o — stăpînirea lumii prin Papă, recunoașterea Împăratului numai ca un umil servitor politic și militar al acestuia. Unde se amesteca urmașul Sfîntului Petru, el nu putea fi numai auxiliarul, protectorul, preotul care binecuvîntează oștirea ce pleacă, ci el înțelegea să-și reserve drepturile asupra teritoriilor cucerite. De aceea Godefrid de Bouillon, cînd a cucerit Cetatea Sfîntă, n'a fost încoronat

la început ca rege al Ierusalimului, ci a luat titlul modest de *advocatus Sancti Sepulcri*, ceea ce nu însemna decât vechil laic al unei puteri bisericești, plenipotentul unei proprietăți eclesiastice pe care Papa el însuși, din cauza caracterului său bisericesc, nu era în stare s'o administreze și mai ales s'o apere, deci rezervarea drepturilor plenare ale Scaunului roman asupra teritoriilor cucerite.

Nu va trece multă vreme, și vom vedea și pe Împărat amestecându-se în mișcare: întâi pe Conrad (1147-9), simplu „rege german“, în situație de paritate față de tovarășul său, Ludovic al VII-lea, regele Franciei, apoi, la 1189, pe Frederic Barbă-Roșie, conducând singur oștile creștine. Ar fi fost de văzut ce rol ar fi jucat el, care împărția în cale prin Balcani coroane regale de „Împărați“ barbari ai Orientului—către dînsul se adresa și Vlahii răsculați și ceilalți doritori de recunoaștere în revoltă —, ar fi fost de văzut ce rol ar fi jucat el dacă n'ar fi murit în apele reci ale Selefului din Asia Mică. Acest rol trebuia să fie determinat de faptul că era biruitorul asupra Papei, acela care izbutise să arate că, dacă e vorba de o unitate politică în Europa apuseană, unitatea aceasta trebuie să fie reprezentată prin Cesar, iar nu prin Papă. Și mai pe urmă — peste proiectele de dominație universală ale lui Henric al VI-lea, fiul lui Frederic, care primia din Bizanț birul „alamanic“, de răscumpărare a cuceririi pe care poate numai moartea sa înainte de vreme a împiedecat-o,—un al treilea Împărat german va ajunge chiar la Ierusalim, Frederic al II-lea, care, cu toată anatema Papei, va exercita în Locurile Sfinte plenitudinea drepturilor imperiale (1228).

Normanzii nu mai puteau să reclame mai departe stăpînirea asupra acestor teritorii, odată ce mișcarea, în care se prindea pe rînd toată cavalerimea apuseană, doritoare de aventuri, avea caracterul general creștin și trebuia să ridice în frunte sa și pe Papă și pe Împărat.

Dar în cruciate din ce în ce mai mult rostul bănesc a ajuns cel hotărîtor, și prin el se ridicară mai presus de toți *Republicele italiene*. Ele se alcătuiesc pe baza orașelor autonome, încă de prin veacul al X-lea; prin urmare

în al XI-lea erau în deplină desvoltare. Organizarea republicană li permitea totuși să trimeată flote foarte însemnate, să strângă armate întregi, să ocupe teritorii și să le colonizeze. S'a început de la Sud, din părțile vecine cu Normanzi, pe vechea temelie. Apoi inițiativa s'a ridicat de la Amalfi la Pisa. Genova n'a întârziat să se amestece în comerțul Levantului, și amintiri bizantine trăiau și în acest colț de Ligurie. În sfârșit, Veneția despărțită mai târziu, și incomplet, de corpul Imperiului. Neputînd să pătrundă în interior, cu activitatea lor nouă, căci aici întâlneau coborîrea periodică a suveranilor germani veniți ca să se încoroneze regi ai Longobardiei și Împărați romani de Apus și să-și lese în urmă podestații, iar la mijloc era Papa, care căuta a lărgi basa materială a ambiției lui universale, Republicele acestea și-au îndreptat toate puterile, după vechi tradiții ce le legaū cu Levantul, către acele teritorii depărtate. Genova, care nu și-a putut asigura deplin Corsica și Sardinia, ea care n'avea teritoriu colonisabil în apropiere, a trebuit să caute tocmai în Africa de Nord, unde, în veacul al XII-lea, debarcară și Normanzi, teritoriul asupra căruia să-și exercite influența.

Veneția era cea mai bine așezată. Dar în Dalmația se exercita influența ungurească, trecută prin Croația. Numai cît centrul vieții ungurești nu era aici, și Ungurii aveau de luptat cu tendința de cotropire a Imperiului german, cu năvălirile pecenege și cumane; ei aveau de întărit prin colonizare granița lor răsăriteană, așa încît nu puteau să-și concentreze toată atenția asupra Mării Adriatice. Astfel s'au înlocuit, un veac întreg, Ungurii și Venețienii necontenit în stăpînirea Dalmației.

În același timp, cei din urmă, trecînd prin această Mare liberă, pe care Bizanțul nu era în stare să o reclame pentru dînsul, ajunseră ușor în regiunile Arhipelagului, în care, fiindcă Arabii fuseseră zdrobiți pe vremuri, fiindcă Selgiucizii niciodată nu-și putuseră întinde acțiunea decît asupra insulelor mai apropiate de Asia Mică, era locul gol pe care-l luară, printr'o lentă infiltrație, ca și prin lupte cu Imperiul, urmate de împăcările din 1082 și 1108, Venețienii.

De aceia, de cum a pornit mișcarea cruciată, ei s'au

înfățișat cu banii și corăbiile lor, precum, fără mari pretenții, Veneția stabilise contoarele sale în Imperiul Bizantin, în schimbul acelei alianțe, aceluși sprijin perpetuu în regiunile acestea, de care a fost vorba. Tripolis, Alexandria, erau tot așa de mult colonisate de Venețieni, erau tot așa de bine icoana Veneției, cum era Durazzo în Peninsula Balcanică, cum era Galata în fața Constantinoplei.

Se începea astfel crearea marelui Imperiu maritim al Venețienilor în evul mediu.

LECTIA a XI-a.

Încercarea lui Manuil Comnenul de a reface Mediterana bizantină.

Socoteala Venețienilor de a se *furișa* ca stăpîni în Marea Mediterană nu putea izbuti însă atîta vreme cît exista un Imperiu bizantin, restaurat, întărit de o nouă conștiință, mîndru și sigur de scopurile sale.

Am văzut cum Alexie Comnenul însuși se folosise de pe urma luptelor cruciaților, cum succesorul său, Ioan, a putut să apară în regiunile din Asia Mică, Cilicia și în unele puncte ale Siriei ca un Cesar biruitor, servit de vasalii săi „barbari”. El încercase a face pentru fratele său un ducat de Antiohia, Atalia și Cipru, care ar fi apărat la Sud, de latinismul neastîmpărat, Imperiul. Restabilit în Asia Mică, Bizanțul, dacă nu are în stăpînirea sa și Siria, a găsit măcar mijlocul de a face autoritatea lui respectată și acolo.

Și anume iată cum. În Orient nu era o lume socială și politică asemănătoare cu lumea cruciaților, răzîmată pe legătura dintre stăpînitorul unui pămînt și cellalt, ci era, ca pe vremea romană, autoritatea centrală, a Împăratului, care se exercita asupra tuturor punctelor teritoriului imperial. Oricît s'ar fi adaus lucruri noi vechii stări de lucruri, ele nu erau atît de importante, încît să o fi schimbat cu totul pe aceasta; în Apus însă, autoritatea centrală dispăruse cu desăvîrșire și, în locul ei, era, de mult, ordinea feudală: totul trecea de la un vasal la suzeranul său, de la acel suzeran la altul mai vechiu, decî mai

¹ Din *Chestia Mării Mediterane*, lecții ținute la Școala de Război (supt presă)

mare, și așa mai departe, așa încît suveranul, stăpînitorul terii, era numai omul care se găsea în vîrfurile piramidei feudale.

Cu toate că Imperiul bizantin, rămas roman, are însă înfățișarea de organism politic și social intolerant, care nu admite lucruri deosebite de dînsul, totuși el era destul de cuminte — și cumintie a avut multă totdeauna — pentru a întrebuița toate lucrurile care i se ofereau în decursul timpului. Orice forță nouă apărea, fie forță națională, fie socială, fie militară, fie politică, el știa să și-o atragă, și în felul acesta numai a putut trăi o mie de ani mai mult decît Imperiul de Apus.

Întrînd în contact cu lumea apuseană, cu organizația feudală a cruciaților, Imperiul de Orient a știut de la început să tragă învățătura că această lume apuseană, așa grozavă cum părea, *se poate întrebuița*. Din marii mîncăciosi, marii bețivi, marii gilcevitori, de cari se speria poporul, s'au făcut cu vremea, pe nesimțite, buni vasali, buni generali, bune rude împărătești, ca din atîtea alte rînduri de „barbari“ ce se petrecuseră prin Bizanț. S'a înțeles că organizația occidentală, așa de deosebită de a Orientalilor, are însă și anume elemente de viață foarte folositoare, care trebuie prinse. Ioan Comnenul și, mai ales, în timp de aproape patruzeci de ani, fiul său Manuil (1143-80), de sigur unul din cei mai însemnați Împărați bizantini, poate cel mai însemnat de la Iustinian încoace, a săvîrșit această minune: de a occidentaliza Imperiul, nu în furia unei mode, ci cu chibzuială, cît *trebuia*. Fiul a principesei ungurești, însoțit de două ori cu principese de sînge latin, el admise la Curtea lui modele occidentale, fiind însuși un strașnic cavaler, obișnuit să se lupte la un loc cu soldații, cum luptau cavalerii din Italia și Franța contemporană, adevărată icoană a cavalerismului latin, cum am spus-o și aiurea¹.

Nu numai atît: Manuil Comnenul, ca și tatăl lui, a admis ordinea feudală în Siria, cu o condiție însă: această ordine să i se supuie lui. Prin urmare, el, Împăratul bi-

¹ Chestia Dunării, pp. 115-6.

zantin, nu mai avea nevoie acolo, nici de soldați, nici de administrație, ci soldații și administrația i-o dădeau feudalii aceștia, cari nu erau destul de puternici ca să i se opue lui și, pe de altă parte, nu erau așa de slabi încât el să-i poată înlocui. Ca regi din Apus, el a primit rostul acesta de „vîrf al piramidei“, de căpetenie supremă a ordinii feudale, domn deplin, superior, de și mai mult în sens ideal decît real.

Iată deci că prin sistemul acesta Imperiul bizantin a ajuns în stăpînirea Asiei Mici, a Siriei, a scos pe Turci din toate insulele vecine, a hotărît iarăși în basinul răsăritean al Mării Mediterane.

Și, pe cînd lupta pentru Serbia, Dalmatia, Croația, Ungaria, pe cînd străbătea—cel d'întăiu după generalii lui Mauriciu—regiunile de pe malul stîng al Dunării, Manuil Comnenul și-a pus în minte să restabilească vechiul Imperiu roman de Răsărit și în basinul occidental a Mediterane. Credea că va putea să stăpînească toată coasta Adriaticei, izbutind să înlătore pe Venețieni ca și pe Unguri, cum bunicul său înlăturase pe Normanzi. Astfel dominația lui asupra Peninsulei Balcanice ar fi ajuns să fie întreagă, perfectă. Și apoi ar fi mers mai departe, supuind Ungaria smulsă Occidentului, legată de Imperiul său prin aceieași nexuri feudale ca și seniorii latini ai Siriei. El s'a jucat cu pretendenții maghiari și a reușit să și impue pe Ladislaū al II-lea și pe Ștefan al IV-lea, pregăti apoi pentru tronul ungar pe acel Bela-Alexie (1173-96), din care făcuse ginerele său. Și el își putea aduce aminte de rădăcinile vechi bizantine ale creștinismului unguresc și putea să încerce a învia ceia ce mai rămăsese dintr'însul pentru a face un sprijin al politicei sale agresive.

Supt Ioan Comnenul chestia normandă reapăruse din nou. Papa făcuse pe Roger de Sicilia rege, și acest nou rege credea că poate cere pentru fiul său pe fiica unui Împărat. Neizbutind în cererea pe care o făcu lui Ioan Comnenul, el înnoi visul lui Bohemund și, adăugind Cefaloniei insula Corfū, el luă, fără opunere a Veneției, Corintul, se coborî în Moreia pîna la Monembasia, atinse la

Răsărit Teba, debarcă trupe în Eubeia. Corăbiile lui apărură înaintea Constantinopolei. Manuil trebui să-î reia Corfă, dar el nu căută revanşa groaznicelor prădăciuni normande. Normanzii i-au fost prieteni: Roger de Capua îi era doar cumnat, şi i se atribuie proiectul de a fi voit să fie el Împăratul la moartea lui Ioan, cu ajutorul elementelor latine din armată, ca acel conte Alexandru de Gravina care îndeplini însărcinări diplomatice în Apus. Fiica lui Manuil, logodită cu prinţul ungur, era să fie regina Siciliei, ca soţie a regelui Gulielm, urmaşul celui Roger care luase la 1130 coroana, pentru ducatul său nepoletan ca şi pentru comitatul Siciliei.

În sfârşit, după un conflict cu Veneţienii, cari fură goşi din Constantinopol, după atacul acestora contra insulelor Rodos şi Lesbos, o pace definitivă-i restitui în toate vechile lor privilegii, până ce o nouă prigonire aduse nouă prădăciuni.

Pe vremea aceea însă în Apus se deslănţuie lupta dintre Papă şi Împărat, regele german Frederic Barbă-Roşie face vestitele lui campanii în Italia, prin care oraşele italiene cîştigă o atît de mare importanţă şi aproape independenţa lor cu ajutorul Papei Alexandru al III-lea care sprijină Liga Lombardă, a defensivei teritoriale italiene (înfîngerea lui Frederic la Legnano în 1176). N'a fost o întîmplare că Veneţia, mijlocitoarea cu Levantul, aliata permanentă a Bizanţului, mijloci pacea între cele două Puteri universale, la 1177, până ce pacea din Constanţa puse, la 26 Iunie 1183, capăt acestui capitol al „luptei pentru investiţii“.

Manuil Comnenul s'a gîndit atunci la un lucru: dar dacă între aceşti doi factori ar interveni, nu numai comunele italiene, care folosiseră atît de mult de pe urma acestei interveniri, ci el, Împăratul, care se credea mai adevărat Împărat decît acel rege al Germaniei, acel Νέμειος, acel „Longobard“ său cum îi zicea el, oficial, ῥῆς Ἀλαμανίας? Atunci a ocupat Ancona, a avut legături cu papalitatea, cu cardinalii, cu toţi aceia cari se ridicau împotriva Împăratului. El voia decî să aibă un punct de sprijin şi pe cellalt mal al Mării Adriatice. Împărăţia lui Iustinian părea că e pe cale de a se reface.

Era să rămîie însă numai o provocare. Răspunsul celui-lalt Imperiu avea să sosească mai curînd de cum se credea în Bizanț, și aliații Imperialilor Occidentului trebuiau să fie înșiși Normanzii. Manuil Comnenul, de și la capătul unei Domnii lungi, a murit înaintea de vreme, lăsînd un fiu nevrîstnic, supt tutela unei femei străine, de altă nație, de altă lege la început, foarte puțin iubită în Constantinopl, Împărăteasa Xenia. Intervin intrigile prinților din familia imperială, și atunci e adus la tron, din provincia sa de la Sudul Mării Negre, din Sinope, acel ticălos care a fost Andronic Comnenul, fiul lui Isaac și nepotul de frate al lui Manuil,—un adevărat monstru. Ucigaș al tînărului Împărat Alexie și al mamei acestuia, în toată Domnia lui scurtă el a omorît în dreapta și în stînga ca să moară și el, purtat, în cel mai crud chip, pe străzile Constantinopolului, mutilat, batjocurit pînă la moarte.

Garda de Paflagonieni care-i dăduse puterea se unise însă cu populația, în multe feluri jignită, a Constantinopolei pentru a săvîrși un măcel în masă al negustorilor latini din Capitală. Pentru a pedepsi aceste crime răsăriră Normanzii.

Se repetară lucrurile petrecute cu un veac înainte. Iarăși un pretendent, de o dubioasă autenticitate, iarăși o debarcare la Durazzo, care cade, iarăși străbaterea de călăreții normanzi a văilor macedonene, iarăși tendința de a se fixa în Salonic. David Comnenul nu fu în stare să apere marele oraș, care fu prădat sălbatec de cuceritori. Flota plecă spre Constantinopol, pe cînd puterile de uscat ajungeau la Mosynopolis. Era vorba de proclamarea ca Împărat a regelui normand Gulielm.

Înfrîngerea Normanzilor de generalul Branas, căderea lui Andronic, ridicarea unuia din cei pe cari el îi prigonise, Isaac Anghelul, opriră numai îndeplinirea marelui și vechiului vis normand de a lua pentru sine basinul răsăritean al Mării Mediterane (1185).

În mijlocul tumulturilor, la usurpațiilor (Teodor Mangaphas în Asia), a revoltelor în provincii, a schimbărilor criminale în conducerea Statului (în curînd Alexie Angelos

va răsturna și orbi pe fratele său), se petrecu trecerea—nu ca oaspete, ci ca Domn temut—a lui Frederic Barbă-Roșie, în veșmînt de cruciat, pornit, ca și regele Franciei, Filip-August, și al Angliei, Ricard Inimă-de-leu, pentru a smulge Ierusalimul de sub jugul Egipteanului Saladin. Nu erau relații de la egal la egal, ci acelea dintre cine poruncește și cine trebuie să sufere. Era vorba în popor de Împăratul latin care va intra în Bizanț și va face ca lumea toată să fie „o turmă și un păstor”. Cum am văzut, îl aștepta o moarte năprasnică.

Fiul său, Henric al VI-lea, reiea rolul pe care a voit să-l joace Frederic. Și el vrea toată Marea Mediterană, tot Orientul, reconstituirea Imperiului roman sub un singur cap, dar baza pe care pornește este mult mai largă. Încă din 1184, principele Henric luase, la Augsburg, pe Constanța, fiica lui Roger și moștenitoarea regelui normand cu care trebuia să se stingă dinastia siciliană, și peste cîteva luni atacul contra lui Andronic părea că trebuie să pregătească tinerei părechii coroane imperiale și în Orient. Prin urmare, în Răsărit, Henric nu reprezintă numai tendința Imperiului de Apus, biruitoare asupra Papilor, de a cuprinde toată lumea romană sub sceptrul său, ci, în același timp, și vechea ambițiune normandă, manifestată prin Robert, Boemund, Tancred, Roger și Gulielm. Să nu uităm că ale Normanzilor, ale cuceritorului, amiralul Margaritone, și ale ginerelui său, un Orsini, erau Insulele Ionice, afară de Corfu, în care se așezase de curînd un pirat genoves, Vetrano¹.

Evident că Bizanțul n'ar fi putut rezista acestui atac, dar Henric al VI-lea moare înainte de vreme (1197), și atunci problema care se deschisese de dînsul rămîne să o urmărească alții. Nu se pornește în zădar o lume întreagă spre o faptă pentru că mișcarea să înceteze după moartea omului care era chemat s'o conducă: ea continuă prin forțele sale proprii. Pornirea pe care o provocase atacul lui Manuil Comnenul contra Apusenilor, replica aceasta va fi cîrmuită de alte forțe, și ele vor da Imperiul latin de Constantinopol.

¹ William Miller, *The Latins in the Levant*, Londra 1908, p. 2.

LECTIA a XII-a

Încercarea de stăpînire a Veneției în Mediterana și Imperiul latin de Constantinopol.

Astfel, la sfîrșitul veacului al XII-lea se dărimă o dominație maritimă, aceia pe care încercaseră să o stabilească asupra Mării Mediterane Bizantinii. Visul cel mare al lui Manuil Comnenul, vis conștient, și nu, ca în cazul lui Iustinian, impunere venită din împrejurările timpului, visul de a stăpîni în același timp tot basinul de Răsărit al Mării Mediterane prin ocuparea Asiei Mică, prin amestecul în afacerile siriene, și de a domina și în partea apuseană a acestei Mări, folosindu-se de lupta dintre Papă, Împărat și orașele italiene a dispărut odată cu Manuil Comnenul, cum, de alminterea, și dominația lui Iustinian dispăruse aproape odată cu Împăratul care o întemeiase.

De o parte, Imperiul de Răsărit, căzut în putreziciune după moartea lui Manuil Comnenul, de altă parte Imperiul de Apus, care, cu toată căsătoria lui Henric al VI-lea cu moștenitoarea regilor normanzi din Sudul Italiei, nu e în stare să iea moștenirea, — și atunci a fost o vreme în care Marea Mediterană a fost aproape în prada anarhiei. În diferite locuri se instalează piraiți, cari stăpînesc ca adevărați principii, ca suverani autentici. De exemplu în Insulele Ionice un Vetrano, de origine genoves, ocupă Cefalonia și Zante. Și, mai multă vreme, nu numai în aceste Insule, dar și în Arhipelag, pirateria era în floare.

Deci bietul Împărat bizantin Alexie al III-lea Angelos, neputînd să stăpînească singur și neputînd lăsa ca altă putere organizată să stăpînească, dă Marea în puterea piratilor, cari devin un fel de comanditari ai Împăraților, recunoscînd autoritatea lor. O stare de lucruri asămănătoare cu aceea care exista în Marea Mediterană, în apropiere de coastele Africei mai ales, pe vremea lui Soliman-cel-Mareș (1520-1566), cînd Împărăția turcească însăși nu putea să aibă o flotă în regiunea apropiată de acest continent, dar o mulțime de pirai trecuți la Islam, de și erau de naționalități foarte deosebite, se pune în serviciul Sultanului, întemeind, la Alger, Tunis, Tripolis, feude otomane cu o viață absolut autonomă, mai ales prin silințele militare și talentul politic al întemeietorului, vestitul Cairedin Barbarosa.

Dar, în această stare anarhică, Veneția putea ea să rămînă indiferentă? Orașele italiene, în general, și, în rîndul întăi, Veneția? Căci pentru Împăratul de Răsărit era, la urma urmei, numai o chestie politică liniștea în Marea Mediterană: el avea nevoie de dînsa numai supt un singur raport, al proviziunilor care se aduceau din Insulele Arhipelagului și din Egipt, cum s'a arătat mai sus. Dar aprovizionarea aceasta se mai putea face, și se făcea, și de pe coasta de Sud a Mării Negre, de pe coasta Anatoției, care, pe atunci, la începutul veacului al XIII-lea, era în deplină înflorire: Andronic Comnenul, înainte de a ocupa tronul, fusese guvernator în părțile acestea. Pe urmă, de cînd dispăruse Statul bulgăresc, și cel de la Marea Neagră și cel, de imitație, din părțile Macedoniei, drumurile erau libere în Peninsula Balcanică, și au rămas libere pînă la răscoala lui Petru și Asan (1185), pînă la acea răscoală a păstorilor Pindului care a întemeiat pe urmă așa-numitul — și fără dreptate — „Imperiu romîno-bulgar“, Stat de tradiții politice bulgărești, cu orașe bulgărești, dar cu o dinastie „vlahă“, care a rămas românească măcar în cursul a două generații, pentru ca să se bulgarizeze apoi, pierzînd orice amintire despre originea sa. Numai atunci, răscoala plecînd de la Vlahi, de la păstori, ea s'a întins firește, nu asupra unei singure provincii, ci asupra *drumu-*

rilor, pline îndată de cetele prădătorilor, și Imperiul s'a găsit deci cu mîinile legate, pe cînd pînă atunci hrănirea Capitalei se putea face și pe uscat. În ce privește Imperiul de Apus, dominația în această regiune putea fi pentru el ceva de ordin sentimental: ambiția de a porunci și în regiunile răsăritene, impulsul catolicismului de a suprima saŭ de a domina ortodoxia în regiunile bizantine. Nu era o chestie de viață pentru Împăratul care avea temeiul puterii sale în Germania și se întindea mai ales asupra Italiei. Pentru Veneția, însă *era* o chestiune de viață.

Veneția nu trăia din orașul de unde-i pleca puterea și unde se concentra bogăția, se desvolta arta, se manifesta prestigiul, ci Veneția, care n'avea în Italia aproape de loc *hinterland*, teritoriu continental pe care să se sprijine, — pămîntul venețian, în timpul cel mai bun, n'a mers mai departe decît Padova, Verona, Vicența, cuprinzînd și unele părți din Friul —, cerea o altă basă teritorială, potrivită cu însemnătatea sa, decît aceasta, — căci nu poate să existe o dominație maritimă fără basă teritorială corespunzătoare, pe care o capătă cîte odată, ca în cazul Angliei, stăpîna pe Indiî și pe teritorii oceaniene, la distanțe enorme.

Basa aceasta teritorială și-o căutase Veneția întâi, cum era și natural, în regiunea Istriei și Dalmației. Dar în Istria se găsia un principe german care-și întinsese de curînd autoritatea asupra unei mari părți din această regiune: Istria făcea parte din provinciile supuse, prin ducele de Austria, Sfîntului Imperiu roman de nație germanică, iar, în Dalmația, se instalaseră Ungurii, cari moșteniseră pe Croați: Zara era, la începutul veacului al XIII-lea, un oraș unguresc, și astfel inima Dalmației aparținea altei puteri. Jos, la strîmtoarea de Otranto, întîlniaŭ Venețienii pe Normanzi, cari li închideaŭ Marea Ionică și încercaŭ, cum am văzut, în atîtea rînduri, să iea în stăpînire și partea corespunzătoare a Peninsulei Balcanice, prin Durazzo spre Salonic. Și, pe lingă aceasta, crescînd Genova din ce în ce mai mult ca însemnătate, măcar supt forma neoficială a activității de pirați ajunsese și ea, cum am

spus chiar acum, în Insulele Ionice. Deci, dacă Marea Mediterană rămînea în starea ei de anarhie, dacă galerele venețiene nu puteau să-și găsească drum liber, Veneția flămînzia supt raportul economic și se distrugea supt raportul politic. Pentru cruciate Republica Sfîntului Marcu își oferise sprijinul pe bani, și în regiunile orientale cucerite ea avea acum cele mai înfloritoare dintre coloniile de pe coastele Feniciei de odinioară — acestea erau cele mai însemnate —, de pe ale Asiei Mici și Egiptului. Se poate zice chiar că Veneția cea adevărată, cea harnică, cea roditoare, se găsea aici, în Asia și Africa, iar Veneția cealaltă, din Europa, era numai capul cugetător, pe cînd mîna care lupta și care strîngea în același timp cîștigul, impulsul economic, care străbătea neconținut aceste regiuni, era flota, în veșnică mișcare spre acestelalte termuri.

Acum, Republica avea într'adevăr mai multe călătorii de corăbii, „viagia“ (viaggi), cum se zicea, care se făceau la o dată fixă, totdeauna în aceleași condițiuni, cu același număr de vase, cu același fel de marinari, în aceeași direcție și cu aceleași popasuri. Porniau și astfel de călătorii care se îndreptau spre Apus: era însă un singur mare drum oficial, care se făcea aici în fiecare an de negoțul venețian, drumul spre Aigues-Mortes, *Aquae Mortuae*, laguna galică, portul de la Sudul Provinciilor, care acum, cuprins de miluri, a pierdut cu totul însemnătatea sa, umbrită pe încetul de strălucirea mai tîrzie a Marsiliei și Toulonului.

Că se rătăciau Venețienii și în Londra și în orașele Hansei mai tîrziu, fără îndoială că da, ba unii luați drumul de uscat și se amestecau în regiunile renane, dar cu atîta nu se hrănea Veneția: drumurile acestea nu erau la îndemînă, nu erau supt ochii dogelui, pe cînd Răsăritul era în adevăr în raza vederii lui.

Pe de altă parte, coloniile venețiene în Orient nu se desfac de Metropolă ca acele grecești; ele rămîn totdeauna o parte integrantă din această Metropolă. Nici nu sînt, drept vorbind, colonii politice. Veneția n'a căpătat nici de la stăpînitorii musulmani, și nici de la cruciați, de la stăpînitorii „franci“ ai Siriei, posesiunea unei bucăți de pă-

mînt pe care să întemeieze orașe, nici n'a luat orașe gata făcute pe care să și le însușească supt toate raporturile. O colonie venețiană nu însemnează decît un contoar; e mai puțin decît chiar o colonie feniciană, care însemna încă un oraș, în proporții oricît de reduse. Veneția făcea altfel: ea găsia un oraș mare, un oraș vechi, înfloritor, cu populație grecească, armeană sau musulmană; în orașul acesta își alegea un cartier; căpăta privilegii pentru acel cartier, și acolo îngrămădia casele de comerț, magazinele, depozitele ei de produse europene, pe care le vindea în Răsărit, dar mai ales de lucruri din Răsărit, pe care le vindeau în Apus: în special mirodenii, piper, cuișoare, necesare bucătăriei, dar mai ales farmaciei timpului, bumbacuri, *gottoni*. În sfîrșit acolo era *loggia*, un spațiu neînchis, o balustradă în aer liber, unde stătea consulul și judeca înaintea tuturor pe acei cari se înfățișau, unde se adunau toți la „serbătorile naționale“, ca ziua Sfîntului Marc. Lîngă „loggia“ era totdeauna biserica, și o colonie importantă putea să aibă mai multe. Așa era la Alexandria, la Tripolis, la Smirna ori în micile centre vecine: Altologo, (Hagios Theologos) și Palacia, Παλάτις, „Palatele“, ruinele, Efesul și vechiul Milet.

Coloniile acestea, cu caracter special—, ca și ale Genovei și Pisei, de altminterea,— nu puteau trăi fără comunicație cu Metropola. Nici nu exista o populație specială pentru colonii, unde-și făcea stagiul fiecare Venețian; altfel nici nu putea să joace un rol însemnat în viața politică din „Capitală“. După ce dăduse dovada destoiniciei sale aici, după ce strînsese avere prin activitatea sa de negustor prin aceste părți, putea să se înnalțe cît de sus, ajungînd și doge acel ce fusese consul în cutare sau cutare port al Orientului, acel ce comandase flote de comerț, acel care, în țerile Levantului, vînduse piperul și bumbacul, acel care-și cîștigase larg statele de serviciu aici.

Așa fiind, Veneția nu putea să îndure o situație de anarhie perpetuă în această Mare. Dacă Imperiul bizantin era în stare să-i asigure comunicația liberă, comerțul făcut în tot răgazul și cu toată siguranța, cu atît mai bine! Veneția

nu era un Stat cuceritor, nu căuta întinderea politică; provinciile cîştigate îi cădeau greu; n'avea — cum am văzut — un sistem special de a-și administra coloniile. În afară de organizarea concretă a negoțului, ea nu știa nimic, nu era în stare să descopere ceva. Se lua la luptă cu Imperiul bizantin numai într'un singur cas, — cum a și avut ciocnirile din veacul al XII-lea: atunci cînd privilegiile comerciale-î erau călcate, cînd monopolurile pe care le avea în anume părți erau primejduite, cînd alți Italieni, mai intriganți și mai puțin periculoși, Pisani, de exemplu, sau Genovesii, dușmanii cei mari ai Venețienilor, căpătau concesiuni care puteau periclita comerțul venețian, sau cînd se ordona o expulsare în masă a Venețienilor din Imperiu. În adevăr, ei aveau și bănci, toată lumea împrumuta de la dînșii, dar venia o vreme cînd datoriile erau așa de crescute, încît nu se mai puteau plăti și, prin urmare, îi expulsați pe creditori, cum se ucidea, din motive de poliți acumulate, Evreii din Germania în evul mediu.

De alminterea, era ceva așa de monstruos să se închipuie că Imperiul bizantin se poate cuceri, era atîta faimă acumulată de secole, cu amintirea rezistenței împotriva Persilor, împotriva Arabilor, Slavilor, Turcilor, încît un simplu oraș, cum era Veneția, fără armată, fără administrație, fără spirit cavaleresc de aventuri, fără cete fanatice, cum erau ale cruciaților, cari porniau cu toată familia lor în cară către Locurile Sfinte, nu se putea încerca să-l înlocuiască! Și totuși Veneția a întemeiat Imperiul latin din Constantinopol, Veneția a distrus vechea Împărăție bizantină. Deși după șizeci de ani Bizantinii s'au întors înapoi, pe urma nesuccesului final al Venețienilor în silința de a domina în Marea de Răsărit, actul din 12 April 1204, înlăturarea stăpînitorilor bizantini — erau, în acel moment, mai mulți cari luptau între dînșii: un Împărat orbit, un fiu de Împărat, întors din exil, un Împărat fugăr, Împăratul mulțimii, Alexie Duca Murtzuphlos, și alți candidați ai răscoalei — și așezarea în Constantinopol a unui cavaler din Apus, Balduin de Flandra, ca Împărat, a unui cleric venețian ca Patriarh latin de Constantinopol, furișarea în Vest a unui senior din Italia de Nord, Bonifaciu de Montferrat, ca rege

al Salonicului, și, în sfârșit, împănarea deosebitelor provincii cu seniori din Franța, în rîndul întâi, dar și din alte părți ale Apusului, Italia, Germania,—aceasta a fost opera cea mare, înainte de toate, a Venețienilor.

Acum, ca să se întîmple aceste lucruri, după cucerirea, de alături ușoară, fără lupte mari, a Constantinopolului, mai mult ocuparea cetății de către Latini, au concurat și alții factori. Nu ne ocupăm de dinșii mai mult, pentru că pe noi ne preocupă problema Mării Mediterane, factorul care pleacă de la o necesitate mediterană, tinzînd să ajungă la dominația maritimă. Amintim numai împleticirea de interes general care s'a adaus la interesele esențiale ale Veneției, ca să se aibă cunoștința deplină a faptelor.

Isaac Angelos fusese înlăturat de fratele său Alexie. Dar era și alt Alexie, fiul lui Isaac, nepotul lui Alexie al III-lea, era moștenitorul tronului, care, natural, își rezervă drepturile. Se întîmplase însă că sora, lui, Irina, era măritată cu Filip de Suabia, candidat la coroana imperială din Apus. Alexie cel tînăr s'a adăpostit decî lângă cumnatul său, și acolo a încercat să puie în mișcare elementele cavaleresti disponibile ca să fie așezat din nou în Constantinopol. Se întîmplase că tocmai în vremea aceea, o mișcare populară, în sens de cruciată, izbucnind în Franța, un călugăr începe să predice lupta pentru Ierusalim: Fouques de Neuilly. Glasul lui ridică doi mari feudatari: unul frances: Thibaut de Champagne, care se îmbolnăvește și moare înainte de a pleca în expediție, lăsîndu-și contingentul disponibil, cellalt, la marginea Franciei, dincolo de Franța politică, represîntînd viața renană, oarecum autonomă, dintre Germani și Francesi, Balduin de Flandra.

Italia n'a dat la început un contingent pentru cruciata cea nouă; cînd însă cruciații s'au adresat Venețienilor pentru a căpăta corăbii, și seniori italieni s'au alipit mișcării,—decî ceva mai tîrziu, și cu un scop egoist. Nu era nici un romantic, nici un aventurier cel mai însemnat dintre dinșii, Borifaciu de Montferrat. El avea legături cu Constantinopolul, unde un frate al lui, Rainerio, fusese căsătorit cu o principesă din familia Comnenilor, ba chiar

se pretinde¹, — ceia ce n'aș admitea-o, un Împărat bizantin neavînd de ce să întemeieze o asemenea regalitate de concurență și dorința de a se crea un titlu pentru Bonifaciu fiind evidentă în această aserțiune, — că el ar fi căpătat titlul de rege al Salonicului.

Cînd Bonifaciu de Montferrat s'a înscris în cruciată, el nu rîvnia de loc coroana Salonicului, și nici prin cap nu i-ar fi trecut să domine acolo. El a căpătat la împărțirea prăzii bizantine partea lui în alte regiuni, în Tesalia și „Vallahia“ ei, cu Atena și Megara, în Creta, și, numai cînd a văzut că în peninsula s'aș așezat alții și că insula e prea departe, atunci și-a rezervat marea cetate din Apus.

S'a discutat foarte mult, și o să se mai discute, — e una din chestiunile care ar putea părea insolubile — întrebarea dacă de la început a fost hotărît ca expediția să nu meargă la Ierusalim, pentru a-l desrobi, ci la Constantinopol. Căci cruciata a deviat, și e de fixat: *ce* a făcut-o să devieze. Principele Alexie, care avea nevoie de sprijin? Dar nu era singur destul de puternic pentru aceasta. Nu trebuie să stăm la îndoială cîtuși de puțin a fixa rolul hotărîtor al Venetiei în această deviere. Chiar cuvîntul de „deviare“ nu l-aș primi; Venetia n'a făcut să meargă aiurea cruciata, ci i-a dat numai, din capul locului, o direcție contrară aceleia pe care o aveau în vedere predicatorii. Ea nu și-a închiriat, încă de la început, prin contract, corăbiile decît cu hotărîrea de a face să intervie cruciata aceasta în afacerile Răsăritului pentru a-i asigura predominanța comercială în aceste Mări.

Atunci, cum era tîrziu, în toamnă, nu s'a mers pînă la Constantinopol în anul întăi, ci cruciații s'aș oprit la Zara. Și-aș adus aminte că aici la Zara sînt Unguri și s'aș gîndit ce ar fi dacă ar lua Zara din minile regelui Ungariei și ar da-o Republicei. Natural că luptătorii cei sinceri aș fost indignați de o astfel de propunere. Papa prevăzuse, de altfel, așa ceva și nu permisese legatului său —

¹ Miller, *l. c.*, p. 28, nota 1.

orice cruciată trebuia să ducă un legat al Papei—să se urce pe corăbiile venețiene.

Dar Veneția știa drumul și fără binecuvîntarea Sfintului Părinte. Și, prin urmare, s'a luat Zara. Pe urmă, în primăvară, ostașii lui Hristos, dar mai ales ai Sfintului Marcu, au încunjurat cu flota Peninsula Balcanică, au ajuns la Constantinopol, au debarcat trupe și au intrat în negocieri cu partidul bizantin al lui Alexie cel tânăr. S'a întâmplat însă că nu Alexie cel tânăr a fost restabilit, ci tatăl său, de și orb, vedea în de ajuns cît e necesar să se vadă pentru a cîrmui o țară, și, de oare ce el nu făcuse niciun contract cu Venețienii, nu se credea îndatorit să li plătească acestora sau baronilor.

Baronii, după obiceiul lor, au făcut somația cavaleriește, provocînd pe debitor, așa infirm cum era, cerîndu-i să iasă la luptă cu acela pe care l-ar desemna ei dintre dînșii. Isaac nici n'a ieșit la luptă însă, nici n'a plătit. Și, de oare ce în Constantinopol începuse răscoala împotriva lui Isaac ca și împotriva fiului său, care adusese pacostea cruciaților pe capul cetății, se aclamă ca Împărat acel Alexie Duca Murtzuphlos, de care am pomenit. Împotriva acestuia înaintează acum cruciații și ocupă Capitala Imperiului bizantin, procedînd fără zăbavă la împărțirea lui.

În această împărțire, cine putea să aibă glasul hotărîtor: baronii sau Veneția? Chestiunea se pune de la început așa. Nu mai era alianța de până atunci, ci erau acum doi factori cu interese opuse, cari stăteau față în față. Veneția s'ar fi împăcat, la rigoare, să lase și stăpînirea bizantină, numai interesele ei pe Mare să nu fie periclitare. Pentru baroni, locul unde se așezau era un lucru cu totul indiferent; de ce limbă, de ce rasă era populația supusă, nu-i privia: numai să aibă în vîrf de stîncă un castel clădit frumos, de unde să se vadă departe, în jos, venind șerbii și vasalii, fiecare cu darurile lui; pe urmă văi deschise în toate părțile, permițînd lupta de la un castel la altul: tot ce putea fi mulțămitor pentru sufletul unui adevărat viteaz. De altfel nu știaū bine ce rost putea să aibă regiunea în care-i aruncase soarta, ca la distribuirea

între piraiți a încărcăturii unei corăbii prădate, hoțeste și negustorește.

Veneția și-a oprit „un sfert și jumătate“, nepreocupându-se de *teritorii*, căci pentru dînsa numai porturile, locurile de unde se putea cîștiga, aveau valoare; restul nici nu exista. Dogele bătrîn, care întovărășise expediția—ceia ce arată că știa pentru ce se face; pentru Ierusalim, nu s'ar fi pus moșneagul pe drum! —, lucrase avînd ca basă a pretențiilor sale portulanele, hărțile coastelor.

Feudalii aû fost apoi chemați să-și aleagă un Împărat. Veneției îi trebuia o *firmă*, și ea credea că, decît Bizantinii cei vechi, mai bine un cruciat fără legătură în noua lume unde fusese mutat și care se va hrăni numai prin corăbiile ei. Numai cît Veneția, mai tîrziu, a uitat să-l hrănească, așa încît Imperiul latin de Constantinopole a murit de inaniție. Cel din urmă biet Împărat nici nu stăpîniă decît asupra orașului, privind desnăjduit spre Marea de unde nu-i venia singurul ajutor posibil.

Împărat de Constantinopol ar fi putut să fie Bonifaciu de Montferrat. Dacă ar fi fost el, Imperiul ar fi avut mai multă trăinicie, căci Italianul ar fi avut oarecare legături acolo. Și, pe lîngă aceasta, el luase în căsătorie pe principesa ungară, văduva lui Isaac, el creștea pe fiul acestuia, Manuil, și, astfel, înrudit cu familia împărătească bizantină, el ar fi făcut altă figură ca Împărat latin. Însă a fost ales, fiindcă situația feudală-i era mai înaltă, dar și din punct de vedere venețian, *tocmai* fiindcă rosturile lui erau mai departe, Balduin de Flandra.

El s'a supus la toate ceremoniile Bizanțului, s'a îmbrăcat cu haina roșie, a făcut metaniile tradiționale la Sfînta Sofia, în sfîrșit a căutat să se presinte înaintea supușilor săi greci ca un Împărat oriental autentic. Cu deosebire că sacrificiul catolicismului său, în folosul ortodoxiei, nu l-a făcut, cum nu-l putea face nici fratele său Henric, nici Împărății de mai tîrziu, din Casa de Courtenay, nici regentul Jean de Brienne, nici acel ultim Balduin al catastrofei. Și atunci pentru Greci ei erau străini, dușmani, și ortodocșii ireconciliabili așteptau ceasul cînd străinul acesta, cu Patriarh cu tot, se va duce din Constantinopol.

Patriarhul mai ales era absolut antipatic, Venețianul care se instalase în rosturile arhierilor drept-credincioși de până atunci. Așa încît Veneția, supt toate raporturile, făcea numai rău Imperiului latin creat de ambiția ca și de nevoia ei economică și politică.

Republica fusese încredințată însă că din această cucerire va rezulta dominația ei statornică asupra Imperiului grecesc. S'a înșelat. Întăi a avut un puternic concurent în Papă. Papa nu binecuvîntase expediția, însă, după obiceiul Bisericii, trebuia să ieie partea lui fiindcă ieșise bine. Împăratul latin de Constantinopol era chemat să cîrmuiască în sens apostolic. Ni putem închipui pe acest nenorocit suveran împărțit între ura Grecilor, fanatici ortodocși, și între continuele insistențe ale Papei, care-l cerea să fie cît se poate mai catolic. Și, dacă ar fi cerut numai atîta, ar mai fi mers, dar bietul om, care nu izbutia să-și creeze venituri, fiindcă-i erau tăiate de toate părțile, trebuia să răspundă cererilor de venituri ale Sfîntului Scaun.

Am arătat, în *Chestia Dunării*, cum în Asia Mică se creaseră două State separatiste: unul, al Comnenilor, la Trapezunt, și altul, la Niceia, al lui Teodor Lascaris, care a trecut, și prin amestecul familiei Ducas-Batatzes (Vatațe), la dinastia Paleologilor, până ce, la 1261, ei s'au întors la Constantinopol, prin surprindere, pe cînd ultimul Împărat latin vină în împrejurimi, oprindu-i pentru totdeauna întoarcerea.

Prin urmare, cu toate silințele celui de-al doilea Împărat, Henric, cu toți feudalii cari se așează trecător în orașele din Asia Mică, ea rămîne fundamental grecească. Pe de altă parte, Statul Asăneștilor cucerește Adrianopolea și tinde către vechea Capitală a Orientului roman. Toată Tracia se desface statornic de Imperiul latin. Iar, în Vest, alt fugar din Constantinopol, Mihail Ducas, întemeiază despotatul de Epir, care cuprinde toată regiunea albanesă și vlahică: Epirul și Tesalia, pe cînd la Salonic Bonifaciu de Montferrat, cu Împărăteasa văduvă și fiul de Împărat, urmă o politică așa de dușmănoasă față de Balduin și Henric, încît a mers până la război. Iar, la moartea regelui din Salonic, coboară Despotul cel nou al Epirului, Teodor, și iea

el Salonicul, în 1222. În sfârșit Moreia și-o rezervaseră Venețienii, dar Francesii, Villehardouin și Champlitte, se așează pe ruinele feudei bizantine a lui Leon Sgueros și întemeiază principatul de Ahaia.

Unde mai era puterea împărătească a „Francilor“? Alături de Imperiul de pe uscat al feudalilor, s'a întâmplat însă și falimentul Imperiului pe Mare, al Venețienilor.

Veneția își rezervase anume locuri în Creta. Înainte de dînsa se așezaseră acolo Genovesii,—și un pirat, „conte“ de Malta —, și a trebuit atîta osteneală pînă să-i scoată. Își rezervase Insulele Ionice: acolo se instalase piratul genoves Vetrano. Era încredințată că interiorul peninsulei vestice o să fie al ei: acolo se așează cruciații francesi pe cari nu o să-i poată scoate niciodată. Coastele Asiei Mici, pe de altă parte, aveau în *hinterland* Împărăția de Niceia și cea de Trapezunt, adică formațiuni politice care, cu titlu imperial, se răzimau pe aceste Ținuturi și tindeau să iea Constantinopolul. Iar, în ce privește Arhipelagul, dacă acolo nu s'așezat alții, aventurieri, tot Italieni—ca Sanudo—, își împărțiră insulele în mai multe bucăți, fiecare cu sfertul, cu treimea lui, iar Veneției i s'a dat doar asigurarea că autoritatea superioară a dogelui va fi recunoscută de acești stăpînitori —, ceea ce însemna prea puțin lucru.

De fapt, Veneția s'a ales numai cu insula Creta, care i-a rămas în întregime: pretutindenți aiurea, a început haosul stăpînirii feudale. În ultima esență, Republica dobîndise sarcini și dușmăni, în loc de pozițiuni sigure și drumuri libere.

În sfârșit încercarea de dominație în Răsărit a căzut cu totul atunci cînd Genovesii, la rîndul lor, vin în aceste ape, dornici de a-și înlătura rivalii, și Manuil Paleologul, mulțămîtă alianței lor, ajunge să restabilească Imperiul grecesc de Constantinopol. Aliații puseseră o singură condiție: a li se ceda posesiunile Venețienilor din Constantinopol, Pera de astăzi, și cele în legătură cu dînsa.

La 1261 Veneția era de sigur într-o situație mai rea decît la 1204, cînd s'a început cruciata.

LECȚIA a XIII-a.

Concurență ai Veneției în dominația Mării Mediterane.

Deci tentativa venețiană de a întemeia o stăpînire maritimă, o dominație generală asupra Mării, dăduse faliment prin chiar biruința de la 1204, prin consecințele acestei biruințe. Singura putere, care, la începutul veacului al XIII-lea, putea să urmărească un astfel de scop, se dovedise inferioară țintei care stătea înaintea ambiției sale. Și nu era nici altcineva care să poată lua în vremea aceea locul Veneției în dominația asupra Mării Mediterane. Cine ar fi putut fi acela? Imperiul bizantin patrona pirăți, el ajunsese, prin urmare, în ceia ce privește înfrîurirea politică asupra Mării, în ultimul grad de decadentă.

Cît despre dominația musulmană, de o influență a ei asupra Mării nu poate fi vorba. Statele acestea sînt alcătuite din două grupe, și e bine să ne ocupăm și de dinsele, de și aū mai mult un rol receptiv, pasiv, decît un rol activ și plin de inițiativă în comerțul Mării Mediterane.

Încă din timpuri mai depărtate, din veacul al XII-lea, se făcuse reunirea a două teritorii vecine supt o dominație mohammedană. Două teritorii care nu acum pentru întăia oară se găseaū supt aceeași stăpînire: Egiptul și Siria. Pornind din provincia africană, Saladin izbutește să-și anexeze Siria, și, la 1187, în stăpînirea lui ajunge și Ierusalimul, ceia ce interesa mai mult pe Apusenii: locul pati-

milor Domnului, locul Mormîntului lui Hristos, întrînd în mîinile Necredincioşilor, trebuia să aducă din nou o mişcare cruciată. S'ar părea astfel că, la sfîrşitul secolului al XII-lea, pornind din părţile egiptene pentru a cuprinde Siria, s'ar formă un nou Imperiu musulman al Mării. Dar faptul nu se produce. Dacă el s'ar fi produs, ar fi trebuit ca aceştia Egipto-Sirieni să aibă în aceiaşi vreme şi stăpînirea asupra insulelor din aceste regiuni, ar fi trebuit —, cum se întîmplase înaintea, pe vremea marii expansiuni arabe, — ca insulele Cipru şi Creta să între şi ele în puterea lui Saladin şi a dinastiei lui. Dar aşa ceva nu se întîmplă.

Prin extensiunea lui în Siria, şeful egiptean putem zice că este mai slab de cum fusese înaintea, dispunînd de forţe atît de reduse, încît orice lovitură îndrăzneată îl putea primejdui.

Şi, la urma urmei, ce reprezintă Saladin? Venit dintre mercenarii Siriei, el pusese capăt califatului egiptean la 1171 şi apoi se substituise atabecului sirian, Nuredin, în serviciul căruia stătuse (1175); Mesopotamian de naştere, el poruncia, din Mosul, asupra Mesopotamiei. Dar adevărata lui putere o reprezintă aristocraţia militară condusă de dînsul şi, rîndurile ei fiind necontenit rărite — tocmai fiindcă era o aristocraţie militară şi mulţi muriau, cu tot sistemul poligamic musulman, înaintea de a lăsa urmaşi —, Arabii aceştia trebuiau să se reînnoiască, şi lucrul se face până la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, doar prin prinşi de război, prin robii. Aceştia sînt mamelucii, intraţi prin vînzare sau înfrîngere în rîndurile armatei egiptene şi putînd, fiecare dintre dînşii, să se ridice până la cele mai înalte ranguri militare şi politice, până la demnitatea supremă de Sudani — păstrez termenul de „Sudan“, în loc de Sultan, chiar cînd scriu într'altă limbă decît cea franceză, ca sa se facă uşor deosebirea de Sultanii ceilalţi. De aici continue intrigî personale, răsturnări, ucideri, o serie de aventuri tragice şi sîngeroase.

Cu astfel de oameni însă nu se poate exercita o stăpînire reală asupra unei provincii. Clasa dominantă fiind alcătuită din rămăşiţele Arabilor, necontenit contaminată, mai mult decît amestecată, cu represintanţi ai tuturor

raselor, cari începeau în situația umilită și corupătoare de sclavi—și cine cunoaște obiceiurile din Răsărit, își închipuie în ce anume putea sta această înjosire din tinereță a celor mai mulți din prinșii aceștia de război—, oameni cu ambiții superioare, cu spirit nobil, cu sentimente de ordine, nu se puteau ridica din această plebe a înfrîngerii și desfrînării de iatac oriental, din indivizi de speța unui Radu-cel-Frumos al nostru.

Casta putea fi destul de puternică pentru a rezista lui Ricard Inimă-de-Leu și lui Filip-August, la Ptolemais, lafa, Cesareia. Dacă e vorba de lupta cavalerilor din Apus cu bandele acestea egiptene, ele puteau să li țină piept, dar de la rezistența aceasta față de vitejii în căutarea aventurilor până la stăpînirea de fapt asupra unei regiuni, este o foarte mare deosebire. Și să nu uităm că în porturi erau Venețienii sau Genovesii, și, dacă ei nu s'ar fi mișcat pentru o expediție cruciată obișnuită, cînd ar fi fost vorba să fie scoși din contoarele lor, fără îndoială că s'ar fi strîns îndată forțe formidabile pentru a răspinge și pedepsi chiar pe acei cari i-ar fi atacat.

Și nu e vorba numai de o stăpînire politică în aceste porturi, ci de una care să dea o flotă, totdeauna la dispoziția acestor domnitori egipteni și sirieni, și nu numai supt raportul politic, ci supt toate raporturile, supt cel comercial în primul rînd. Însă, dacă, întîmplător, Venețienii și Genovesii ar fi putut fi scoși din rostul lor politic în aceste porturi, dacă poate consulii și-ar fi pierdut atribuțiunile sau ar fi fost desființați — și n'avea niciun interes să-i desființeze stăpînirea musulmană —, încă rolul lor economic ar fi rămas. Nu se face o flotă numai pentru rosturi imperialiste, și în veacul al XII-lea încă mai puțin decît în zilele noastre; flota aceasta se face înaintea de toate fiindcă este un produs de vîndut și, pe lîngă aceasta, fiindcă se găsește inițiativa trebuitoare și se descopăr mijloacele pentru a servi această inițiativă pe drumul Mărilor. Toate lucrurile acestea însă lipsiau absolut domnitorilor noi asupra Siriei. Așa încît nu e de mirare cîtuși de puțin că oameni cărora vitejia și anume împrejurări favorabile li dăduseră în stăpînire teritorii atît

de întinse și atît de natural legate între dinsele, putînd servi atît de bine ca basa unei dominații asupra basinului răsăritean al Mării Mediterane, n'aũ fost în stare niciodată să exercite, la cîtăva distanță de coasta lor, o influență asupra Mediteranei.

Dar mai era o dominație mohammedană în părțile acesta, dominație care, iarăși, părea, după intensitatea cu care plecase mișcarea ei de cucerire, după valoarea elementelor militare întrebuintate, că trebuia să ajungă la Mare, să o stăpînească, exercitînd influența ei asupra vieții comerciale generale a lumii, și care, cu toate acestea, n'a îndeplinit această misiune. E puterea *Selgiucizilor*.

S'a văzut cum nepotul lui Selgiuc întemeiază un nou Stat turanian încă din veacul al XI-lea, cum cetele turcești răsbat în regiunile armenesti și caucasene, aducînd ruina pentru toate timpurile, cum, apoi, din platourile înalte ale Armeniei, din văile Caucasului, ei roiesc în două direcții. O parte dintr'înșii, se așează în Mosul, ceilalți, cu Soliman, în Asia Mică, cu Tutuș în Siria. Ei sînt astfel predecesorii în Siria și Palestina ai lui Saladin. Deși aũ avut însă Asia Mică în întregime, deși aũ amenințat Constantinopolul, cam trei șferturi de veac înaintea lui Saladin, totuși acești begi selgiucizi n'aũ fost niciodată în stare să întemeieze o dominație maritimă. Pe la 1200 începe a se mișca însă în stepele răsăritene o altă masă turcească pornită spre cucerire, o altă mare grupă de elemente turanice doritoare de pradă. E mișcarea cea mare a lui *Ginghiz-Han*. Șef turanian, întocmai ca și Selgiuc, pornind din părțile de la hotarul Chinei, avînd ideile imperialiste chineze în mintea lui, și exercitînd un fel de contagiune în ceia ce privește alipirea de persoana sa, el stringe toate mulțimile Asiei centrale și le aruncă împotriva Statului întemeiat de Selgiucizi. S'a întîmplat totdeauna la popoarele acestea turanice că acei cari vin mai tîrziu bat pe cei cari se așezaseră mai înaintea, fiindcă tăria rasei stătea tocmai în antagonismul ei față de civilizația apuseană, sudică, din *Rum*, „țara romană“, cu viața de oraș molesitoare, cu sîngele amestecat și corupt.

Tot așa mai târziu Timur-cel-Șchiop, Timur-Lenc, va bate pe Baiezid Turcul și-l va prinde în lupta de la Angora, Turanianul nou pe Turanianul vechi din Rum.

Invasia lui Ginghiz-Han († 1227) putea să ieie două direcții: sau către Asia Mică sau, pe la Porțile-de-fier ale Caucasului, pe la Derbent-Capù, spre stepa rusească. Într-adevăr fiii lui pătrund în aceste regiuni; Rușii sînt total zdrobiți, vechea Rusie chieviană dispăre pentru toate timpurile: Rusia bizantină din părțile Niprului, în legătură cu Constantinopolul, și, cînd, pe urmă, după trecere de multă vreme, după două secole aproape, a înviat poporul rusec, el nu mai era aici, în lumea neo-bizantină, ci la Moscova, în regiunile răsăritene, ale formelor tatăre, îndreptat către Asia. Rusia cea veche însă a perit pentru toate timpurile. Noua Rusie se va îndrepta deci, în secolul al XVI-lea, după sfărîmarea Hanatului de Cazan, a Hordei de Aur întemeiată de Ginghiz, prin Cazacii ei, către Siberia, pentru ca mai târziu un nou curent să atace, prin Turchestan, centrul Asiei.

Apoi, valul tătăresc pătrunde, pe la 1241, în părțile noastre, distruge episcopia catolică de Milcov, întemeiată de Unguri pe teritoriul nostru, ca operă politică și religioasă în același timp. Episcopul de Milcov nu reprezintă numai un episcop, ci, după obiceiurile de colonizare ungurești, era și un șef militar, și un dominator de teritorii. Ei zdrobesc pe Regele Ungariei însuși, Bela al IV-lea, într-o catastrofă celebră și pradă părțile de lîngă Marea Adriatică. Până ce, la urma urmei, obosiți de aceste rătăcirii, se întorc în Rusia, unde rămîn¹.

Astfel Tatarii — căci Tatarii li se zicea, deși nu e altă rasă decît Turcii, alte elemente decît la Selgiucizi — au sfărîmat dominația turcească în Asia Mică, dar n'au înlocuit-o. Căci, dacă erau incapabili Selgiucizii de a da o flotă care să-și exercite dominația asupra Mării, apoi Tatarii, cari exercitau numai o hegemonie asupra ultimilor reprezentanți decăzuți, demoralizați fizicește și intelectual, ai Sul-

¹ Povestea că ar fi pătruns și în Oltenia, unde ar fi întîlnit pe un „Basarab-Ban“, n'are niciun sprijin real. Basarab apare mai târziu ca nume de om, și nu în Oltenia.

tanilor din neamul lui Togrul, erau încă mai puțin capabili de a impune o astfel de dominație.

Împrejurările erau deci așa, încît, dacă Imperiul bizantin cel nou ar fi avut o mai mare putere, poate că, sprijinit de Genovesi, ar fi putut el să joace un astfel de rol. Dar imperiul Paleologilor nu era el însuși decît un biet Stat asămănător cu formațiunile feudale întemeiate de cruciați prin Moreia și regiunile continentale ale Peninsulei Balcanice, și, dacă a ajuns să recucerească Constantinopolul, să reîntemeieze într'o formă mai caracteristic grecească, supt Mihaî Paleologul și urmașii lui, cei doi Andronic și, pe urmă, Ioan al V-lea, imperiul oriental, ortodox, aceasta se datorește mai mult unui capriciu al împrejurărilor. Imperiul de Niceia nu fusese indicat să cucerească Bizanțul.

Acum, e adevărat, că acolo, la Niceia, fugarii căpătaseră unele însușiri pe care nu le putuseră aduce din Constantinopol. De aici luaseră numai anume drepturi și, pe lângă aceasta, spiritul de intrigă, pornirile ambițioase, dar calități militare, energie politică, nu se puteau aduce din Capitala decăzută a lui Isaac Angelos și a lui Alexie. Aceste însușiri însă le-au dobîndit la Niceia. Aș stat la țară o bucată de vreme, aș stat în aierul liber și înviorător, între rasele noi, proaspete, din vecinătate, care î îndemnau în fiecare moment la luptă și care, pe de altă parte, erau ele însele prea slabe pentru a birui și a distruge acest „Imperiu“ de expectativă. Plecaseră ca niște curtesani izgoniți de străini pentru mișelia lor și s'au întors ca niște ostași deprinși pentru luptă: e o adevărată transformare morală a lumii bizantine, care poate da un războinic: pe un Alexie Strategopulos, care toată viața lui nu a făcut decît să se lupte până ce a avut onoarea neașteptată de a ocupa cetatea imperială.

Cu toate acestea Niceia nu era *predestinată* să îndeplinească această operă. Dacă ar fi întrebat cineva pe un om din 1240 al cui va fi Constantinopolul și stăpînirea asupra Peninsulei Balcanice după înlăturarea Latinilor, cari erau foarte slabi—fruct pe deplin copt, care în fiecare clipă putea să cadă de pe ramură—, el ar fi răspuns cu siguranță:

orî al Bulgarilor, orî—dacă e vorba de Greci— al Despotilor din Epir. Statul aceasta epirot era de fapt mult mai puternic decît se credea; era mai puternic dintr'o mulțime de motive care se vor arăta îndată¹.

E un Stat care se crează instantaneu. O creațiune de acest fel ar fi imposibilă aiurea decît în părțile apusene ale Peninsulei Balcanice. Niceia strînge forțe numai în vederea unei recuceriri a Capitalei celei adevărate, ea însăși fiind unul din punctele de unde se ține supt ochi Constantinopolul, — cum e cazul și pentru Trapezunt. Aceste State nu sînt puternice prin ceia ce aū, ci prin ceia ce urmăresc, prin ceia ce ar trebui să aibă. Dar în părțile acestea nu sînt elementele etnice și nici elementele geografice trebuitoare pentru a întemeia un Stat adevărat, pe cînd în Epir elementele acestea există. Epirul era un admirabil loc de pregătire a unui Stat nou. Bine înțeles că importanța crescîndă în aceste regiuni nu o are rasa grecească, în plină decadență, nu o aū orașe ca Durazzo, aproape venețiene și catolice, ci acele două rase tinere noi, în plină desvoltare, rasa albanesă și rasa românească a Vlahilor. Văile Macedoniei stăteau deschise pentru un atac al Despotului Apusului. Era apoi între Epir și Tesalia o legătură ca aceea dintre Egipt și Siria: Tesalia fiind locul „descălecărilor“ fundatoare din Epir, care nu poate să nu caute cîmpiile Tesaliei, rodnice în grîne. Două teritorii unite în chip firesc între dinsele: unul foarte greu de atacat, Epirul, servind ca basă celuiilalt, Tesalia, potrivit pentru a trimite produsele sale luptătorilor din munte.

Și nu numai atît, dar aproape e Grecia decăzută, care se putea stăpîni foarte ușor, și este și drumul către Salonic, pe unde călcaseră biruitori Normanzii.

Pe de altă parte, formațiunile latine din Moreia nu sînt State adevărate: ele se pot împărți și fără margini, oricît de mult, prin moștenire; și apoi feudalii nu s'aū așezat aici

¹ Despot era titlul general care se dădea la Constantinopol rudelor familiei imperiale, membrilor acestei familii: Dobrotici, din Dobrogea de mai tîrziu, se chema Despot fiindcă luase de nevastă o princesă bizantină, și se pare că Mircea al nostru a fost în veacul al XIV-lea Despot—are vulturul bizantin pe haina lui în portretul de la Cozia,—din cauza Doamnei Calinichia, care va fi venit de-a dreptul din Bizanț.

ca să trăiască în pace, ci ca să se lupte în fiecare moment între dinșii, cum erau deprinși. Și cel d'întăiu la care se adresă cîte unul dintre feudatarii francesi nemulțămîți din peninsula Moreii era Despotul Epirului: toate minile se întindeau pe rînd către puternicul stăpînitor al regiunilor nordice. Și, în sfîrșit, Epirul, cuprinzînd punctul de legătură între Marea Adriatică și Marea Ionică, era la o Mare extrem de vie în vremea aceasta, cînd în fundul Adriei vuia activitatea și strălucia lumina Veneției. Supt raportul comerțului, Epirul folosește astfel mult mai mult decît Niceia, cu totul departe de drumurile mari comerciale și care n'avea nici măcar coasta Mării Negre, stăpînită, afară de regiunea din fața Constantinopolului, saū de barbari, prin urmare de Turcii selgiucizi, saū de Împăratul de Trapezunt, care ură de moarte pe acești Niceieni, neexistînd măcar vre-o alianță de familie timp de șezeci de ani între cele două Case domnitoare (cea din Niceia se înrudește însă cu dinastia din Epir și cu cea din Tirnova).

Să ne mai gîndim la ceva: epoca de pe la 1260 este aceia în care nu există un avînt normand, o poftă normandă în regiunile de Sud ale Italiei. Fiul lui Frederic Barbă-Roșie, Henric al VI-lea, luase, cum s'a spus, pe Constanța, moștenitoarea regatului normand, și prin acest fapt trecuse regatul Celor Două Sicilii în patrimoniul Casei împărătești de Hohenstaufen. Din căsătoria aceasta se naște un fiu, care va fi Frederic al II-lea (1197-1250), și acesta, avînd de ales între sălbătăcia friguroasă a Germaniei sale și între cerul albastru și Marea lină între grădinile de portocal și palatele arabe din Sudul italian, cu amestecul acela interesant și fecund de cultură latină, de cultură grecească, de cultură arabă, a devenit înaintea de toate rege normand. Indiferent în ceia ce privește lucrurile religioase — afurisit de Papa, a doua zi el pleca în expediție cruciată, preferînd oamenilor sfințiți ai Romei pe oamenii blăstămați ai lumii musulmane, în mijlocul cărora se găsia foarte bine —, sprijinit pe garda de Saracini din castelul său de la Lucera, spre marele scandal al tuturor creștinilor supuși coroanei sale, el are mai mult carac-

terul oriental decît cel normand chiar. Ar fi vrut să și rămîie aici, dar Papa tocmai de aici voia să-l scoată, ca să aibă pentru dînsul peninsula Italiei întreagă. De aici lupta înviersunată între dînsul și între un Grigorie al IX-lea:

Resultatul acestei lupte, *care nu i-a îngăduit să privească și el, ca înaintașii după mamă, spre Orientul european al Bizantinilor*, a fost, nu numai usarea, dar distrugerea complectă a puterilor militare ale lui Frederic al II-lea și moștenirea cea grea pe care a lăsat-o urmașilor săi: Conrad, Manfred și Conradin. Ei aū să se lupte cu Biserica și, după moartea năprasnică a celui d'întăiū, în 1254, silințele celorlalți se zdrobesc de aliații pe cari Papa și-i aduce din Franța. Prin biruința de la Benevent (1266), Papa Urban al IV-lea stabilește contra Hohenstaufenilor în regatul din Sudul Italiei pe un Angevin, Carol de Anjou, *tocmai în clipa cînd cădea Constantinopolul supt Paleologi*. Se știe soarta lui Conradin, tînărul și frumosul fiū al Împăratului Conrad; prins în luptă la Tagliacozzo, e condamnat de Carol ca trădător și executat pe piața publică (1268). Se îndeplinise astfel ceia ce spusese Papa Grigorie la începutul veacului al XIII-lea: „sămînța aceasta de năpîrci fusese nimicită“.

Dispărînd Hohenstaufenii din moștenirea lui Robert Guiscard, ambiția normandă trece asupra altor oameni, *fixați* aici, neavînd alte legături decît cu Sudul peninsulei: astfel dinastia Angevinilor va lua rolul de represintantă a cauzei latine, apusene, în ceia ce privește stăpînirea asupra basinului de Răsărit al Mării Mediterane.

Dar, în tot timpul cît Papii se frămîntaseră cu Frederic al II-lea și cu urmașii săi, nu mai existase o ofensivă normandă care să amenințe celelalte coaste ale Peninsulei Balcanice. Prin urmare Epirul se putea organiza și desvolta pe deplin. De aceia mai ales supt Teodor (1214-30), succesorul celui d'întăiū stăpînitor în aceste regiuni, Mihail, despotatul crește foarte mult ca însemnătate. După prinderea în văile albanese a lui Petru de Courtenay, cumnatul și urmașul Împăratului latin Henric, el ajunge să cucerească, la 1222, Salonicul — în care

Ionită, Țarul valah al Bulgarilor, care peri supt zidurile cetății, nu putuse pătrunde după moartea în luptă a lui Bonifaciu de Montferrat, — și se încoronează Împărat¹.

Încoronat astfel Împărat al Răsăritului, Despotul de Epir putea să creadă că a rezolvit chestia Constantinopolului, care era, ca și astăzi, aproape numai a Constantinopolului. Supt puține raporturi Niceienii, cari nici flotă nu puteau să aibă, ar fi fost capabilă să stea înaintea Epirului. Ceia ce l-a distrus și a distrus, în același timp, și viitorul Imperiului grecesc, refăcut într-o formă imposibilă, prin acești Nicăeni, cari n'aveau puteri de viață, a fost *atacul bulgăresc*.

Pe la 1230-40 regiunile din centrul Peninsulei Balcanice se găsesc în mîna succesorului lui Ionită, un nepot al lui: Ioan Asan, cel mai puternic din noi stăpînitóri bulgari. De la Tîrnova, el are în stăpînirea sa drumurile ce duc la Constantinopol. Mare clăditor de palate, alcătuitor al unei Curți strălucite, îndemnător către literatură bisericească slavonă tradusă după cea bizantină, el se putea mîndri că-și exercită dominația până către ȣermul apusean al peninsulei. E adevăratul Împărat balcanic, și numai balcanic, căci, încă odată², el nu e și la noi, el n'are ce căuta la noi, la Cumanî— așa i se zicea ȣerii noastre pe atunci —, deși, ca și unchiul său, avea atîția călăreți cumani în rîndurile oștirii sale, și supt Cumanî, cari erau rasa dominantă, se înțelegeau și toți Romîniî din regiunile acestea dunărene. Dar ele nu-l puteau atrage prin nimic pe acest doritor de coroană și glorie bizantină, care a căzut totdeauna, cu toată masa greutatei sale, către Constantinopol, unde-și vedea misiunea istorică. Aceasta l-a înălțat, și aceasta l-a și distrus, pe el și Statul său, căzut îndată în marasmul din care-l scapă numai dinastii nouă, sîrbești (Constantin Tih) ori „cumane“ de la Vidin (Terterizii și Șişmanizii).

Într-o luptă hotărîitoare, la Clocotnița, izbutește Ioan Asan să biruiască pe Despotul Epirului, să-l prindă, să-l

¹ Cu văduva lui Isaac, Bonifaciu avuse un fiu, numit Dimitrie, după sfîntul tutelar al Salonicului. El apare cîțva timp, cu titlul regal, în calitate de pretendent.

² Cf. *Chestia Dunării*, p. 124 și urm.

orbească. De aici intervine în Epir o întreagă serie de schimbări: fiul Ioan, fratele Manuil, Teodor însuși, liberat din captivitatea bulgară și încuscrit, prin căsătoria fetei sale cu dinastia biruitorului. Dar se vede bine că sînt zbu-ciumările cele din urmă ale unui Stat care dispare. Se va menține Despotaatul Epirului întâi—deosebit de Salonicul lui Manuil († 1241)—, supt Mihail al II-lea, supt fiul său Nichifor, supt Casa Orsini, supt cel de-al doilea Nichifor (-1358), însă e vădit că va fi cu totul altceva decît cea ce fusese odinioară: o simplă formațiune locală, care se luptă pentru existență, pe cînd înaintea era o formațiune cu caracter general, care luptă pentru Constantinopol. Astfel lupta între Bulgari și Epiroți pentru stăpînirea Constantinopolului trebuie să ni-o represintăm ca încleștarea desperată între doi oameni cari-și exagerează forțele pentru a se distruge și dintre cari biruitorul este acela care trăiește doar atîta ca să vadă ultimele zvîrcoliri de moarte ale învinsului.

În acest timp Ioan Duca Vatațe (Batatzes), al doilea Împărat de Niceia, capătă insulele, Lampsacul, peninsula Galipoli și, după moartea lui Ioan Asan, cu care se făcuse cuscru, după dispariția răpede a fiului acestuia, el ocupă (1240) Seres, Salonicul, apoi, printr-o convenție de căsătorie, Albania însăși, silind pe Mihail al II-lea să fugă în Tesalia. Al treilea Împărat din Niceia, Teodor (de la 1254), apără de o întoarcere a Bulgarilor Tracia, care e posesiunea sa. Mihail Paleologul, urmașul său, înfrînge o revoltă epirotă sprijinită de *Manfred*, care luase pe fiica lui *Mihail Despotul* și ca zestre Corfû, și, la Pelagonia, prinde pe Gulielm, principele Ahaii, aliatul și ginerele rebelului (1259). Doi ani după aceasta el călca pragul Sfîntei Sofii, restituită ortodoxiei.

Cineva putea să răsbune însă pe toți aceia cari fuseseră păgubiți și înlăturați de Împărații veniți din Niceia.

Nu se poate zice că n'a încercat-o omul care ocupa locuri strategice în Epir, care moștenise pe Manfred în Corfû (1260), care avea la dispoziția sa pe Conte Palatin al Cefaloniei. Tratatul de la Viterbo îi dă în curînd și drep-

turile lui Balduin al II-lea, Latinul izgonit din Constantinopol, asupra Ahaii și Moreii, și o încuscrire îndoită pe cetelui în curînd învoiala. Un nou tratat, cu Împăratul titular Filip de Courtenay, intervine la 1281, nu fără sprijin venețian. Alte legături de familie întăriră și mai mult situația regelui angevin față de principatul latin al Ahaii. La 1278 moartea principelui Gulielm îi permise a-și trimete aici chiar vicariul, bailul.

Cît de sus și de departe privia Carol I-iu, se vede și din amestecul său în cruciatele din ultimul sfert al veacului al XIII-lea.

Ludovic al IX-lea, regele Franciei, Ludovic cel Sfint, fraatele lui Carol, se coborise în Egipt la 1248 și luptase împotriva Mamelucilor, cucerind orașele de pe mal, dar ajungînd la o mare neizbîndă finală (1250). Încunjurat de toate părțile, e prins, se răscumpără, se întoarce înapoi, după patru ani de petrecere prin Siria, în țara lui, și în urmă-i Mamelucii așează pe tron pe reprezentantul castei lor, Nuredin.

La capătul domniei sale, în 1270, Ludovic se îndreaptă acum iarăși spre Africa: el coboară la Tunis, unde-l aștepta moartea de ciumă, pe patul de cenușă al sfintei sale pocăinți.

Ce interes reprezintă însă Ludovic al IX-lea în aceste regiuni? Un interes frances poate? De sigur că nu, dar, dacă ne gîndim la Carol, am înțeles: el reprezintă acolo interese *normande*, interesele acestui frate al său, stăpînitorul regatului Celor Două Sicilii, rîvnitorul la dominația Mediteranei. Tunisul îi trebuia Siciliei, cum i-a trebuit Romei Cartaginea, cum Tripolisul i-a trebuit, ieri, Italiei. Atunci Paleologul din Constantinopole, îngrozit, înnebunit de frică, a fost silit el, care, în Bizanțul său, era reprezentantul ideii ortodoxe, să se adreseze Papei, la Conciliul din Lyon (1274), propunînd umil unirea celor două Biserici, de și tărăgănînd-o cît putea mai mult ca să scape de agentul înarmat al propagandei catolice în Orient care era regele napoletan.

De ce n'a izbutit Carol I-iu? Din cauza acelei lovituri a

„Vesperelor Siciliene“, a „vecerniei“ singeroase împotriva Francesilor, care, la 1282, tăie în două regatul Celor Două Sicilii, partea de Sud, insula, unindu-se dinastic cu Aragonia. Îndată Paleologii cer sprijinul lui Petru Aragonesul, în minile căruia se află cîtiva ani chiar moștenitorul, apoi și urmașul cu același nume al lui Carol, Carol al II-lea, represintantul lui în Orient. În zădar Filip de Tarent luă în căsătorie pe fiica lui Nichifor Despotul Epirului, și-și rezervă prin act scris, față de Casa de Courtenay, expectativa Bizanțului. De alminterea și Franța, după o nouă epocă de superbă expansiune spre Orient, intră într-una de prefaceri interioare, de lupte cu Sfîntul Scaun, și nu mai poate servi de sprijin ambiției Angevinilor strămutați în Italia. Și atunci veacul al XIII-lea se mîntuie cu constatarea unei imposibilități nouă, imposibilitatea Statului normand de a lua stăpînirea, pe care nu o putuseră lua alții, asupra basinelului răsăritean al Mării Mediterane.

LECTIA a XIV-a.

Statele france din Orient și legăturile lor cu Marea.

Paleologii n'au fost niciodată în stare să refacă Imperiul în anume regiuni. Astfel nu l-au putut reface niciodată — și vorbim întâi de părțile continentale —, în părțile tracice, luate în stăpânire de către Bulgari, de și Împărăția bulgărească era în deplină decădere pe acea vreme. E, în ade-văr, vremea schimbărilor de dinastie: cu Constantin Tih vine o dinastie de origine sirbească, pe urmă cele două di-nastii originare din părțile cumane, de către Vidin, a Ter-terizilor și a Șișmanizilor, care aveau și una și alta sînge românesc¹. Bulgarii erau pe acea vreme în neputință de a se opune pretențiilor de cotorpire maghiare, și regii Ungariei trimet Țări străini cari se instalează și în Țirnova. Împă-răția aceasta bulgărească era fără îndoială în stare de adîncă decadentă. Hotarele dintre posesiunile bizantine și pose-siunile Țarului slav rămîneau flotante: cînd ofensiva bulgă-rească cuprîndea teritorii bizantine, cînd revanșa bizantină rîspîndea puțin mai către Nord pe Bulgari. În regiunea Fili-popol-Adrianopol se poartă astfel o luptă continuă, care durează mai bine de un secol. Dacă acest Stat bizantin ar fi dispus de forțe mai mari, iar nu de o mîină de sol-dați aduși de la Niceia și de elementele, în mare parte cu-totul ticăloșite, pe care le întîlnise în Europa, dacă el ar fi fost vrednic de tradițiile pe care le represinta, nu era

¹ V. *Chestia Dunării*, p. 135 și urm.

nimic mai ușor decît să cucerească Tracia întreagă, nîmîcînd în felul acesta, cu mai bine de o sută de ani înainte, Statul bulgăresc. Căci știm în ce împrejurări miserabile s'a isprăvit Țaratul, sfărîmat în două bucăți: una la Vidin, cealaltă la Tîrnova — și împărțirea aceasta între Vidin și Tîrnova exista și mai înainte, iar regiunile de pe malul Mării, toată regiunea dobrogeană, unde sînt Turci astăzi, formă un Ținut, din punct de vedere religios și politic, bizantin. Acum, între situația din 1390, cînd rostul politic bulgăresc a dispărut, și cea din 1290 nu este o deosebire așa de mare, încît să zicem: la 1290 un Terterii era încă destul de puternic ca să se poată împotrivi unui atac sistematic organizat și energic al Bizanțului. Nu. În cazul cînd acesta ar fi avut o armată, ar fi cîpătat Tracia, dacă nu și malul Mării Negre.

Căci, în părțile acestea, chiar dacă Imperiul ar fi cucerit interiorul, încă țermul nu i-ar fi aparținut. Prin tratatul din Nymphaion, prin alianța cu Genovesii, acesta era teritoriul rezervat prietenilor italieni. Prin urmare Paleologii se condamnaseră de la început să nu aibă niciun fel de inițiativă, să nu întreție niciun fel de forțe militare: era o abdicare în ceia ce privește Marea Neagră. Pe lîngă aceasta: în ce regiune se putea forma și întreține o flotă bizantină? În Arhipelag? El aparținea acelor Italieni cari recunoșteau numai cu numele supremația Venetiei, formînd împreună așa-numitul ducat al Arhipelagului cu capitala Naxos, acel „Ducatus Egeopelagi“ care se întîlnește până târziu în veacul al XV-lea: ba urme ale acestei stăpîniri italiene din Egeia aū rămas până în veacul al XVI-lea, în epoca lui Soliman-cel-Măreț. Ori pe insulele cele mari? Unele din aceste insule, apropiate de coasta Asiei, și erau într'adevăr ale Imperiului Bizantin, acelea pe care le reclamă și acuma Turcii, cu ultimele lor puteri diplomatice și ultima amenințare a armatei lor, dar până la capăt nici ele nu rămîn toate în stăpînirea Bizantinilor. Erau, în sfîrșit, cele trei insule mari din Marea Mediterană: Creta, Rodos și Ciprul.

Dacă este o provincie din împărțirea Imperiului bizantin

al Comnenilor pe care Venetia să o fi păstrat și organizat în așa fel, încît dominația ei să dureze secole, dispunînd într'adevăr de toate mijloacele, aceasta este *Creta*. Aici, fiindcă era o regiune depărtată, cu o situație locală întru cîtva deosebită de a Venetiei, s'a introdus o nouă formă de stăpînire, și anume considerîndu-se ca un regat, ca un *regnum*, ceia ce era îndreptățit și prin faptul că anume претендінți bizantini de pe vremuri s'aŭ fost așezat în Creta. Republica venețiană a numit aici un duce, dogele Venetiei avînd în atîrnarea lui pe acest *duca*. Până la jumătatea veacului al XVII-lea, Venețienii aŭ fost—cum se va vedea—aici, în Creta. Pentru a se asigura deplin de această insulă locuită de Greci și Musulmani, — acei Musulmani cari scad în zilele noastre și aŭ pierdut de multă vreme importanța de odinioară,—pentru a se asigura de această populație fixată, care nu era catolică și nu era italiană, represintanții celor mai influente familii venețiene aŭ fost așezați durabil în Creta. Vedem astfel un nou sistem de colonizare, care înainte nu exista: niciodată nu s'aŭ întîlnit în Pera de lingă Constantinopol, în Alexandria, etc., patricieni cari să nu se mai întoarcă acasă. Cutare ramură stă în Venetia, iar ramura secundară locuiește permanent în Creta, formînd o nobilime așezată aici pentru toate timpurile și dînd o adevărată colonizare statornică insulei. Pe de altă parte, s'a introdus imediat clerul latin, cu întreaga organizare catolică, și clerul acesta a jucat un rol de căpetenie din punctul de vedere politic, al consolidării dominației venețiene. Într'un cuvînt, insula a fost refăcută supt toate raporturile ca feudă venețiană, și refacerea a fost așa de puternică, încît până azi se simte încă în populație această influență, —și nu numai în monumentele pe care le-a lăsat, din cele mai importante monumente arhitectonice latine, cu fortificații care aŭ putut rezista jumătate de veac Turcilor¹. Chiar aspectul fizic

¹ Acum în urmă, un învățat italian, Gerola, a înfățișat în trei volume rămășițele acestea monumentale, în parte bisericești, dar în cea mai mare parte fortificații (*Monumenti veneti nell' isola di Creta*, 3 vol., Venetia 1905—8). Din nenorocire Grecii, de cînd sint stăpîni pe acea insulă, chiar înainte de unirea ei cu Grecia, aŭ persecutat toate resturile italiene, și, cum antagonismul dintre Grecia și Italia crește tocmai din cauza Mării Mediterane, acest vandalism continuînd, va ajunge vremea cînd aproape în toate locurile urmele dominației venețiene vor fi dispărut.

al locuitorilor a rămas între urmele acestei stăpîniri; dovadă d. Venizelos însuși. Și d. Gerland tipăria acum cîțiva ani un studiu despre familiile acestea nobile venețiene din Creta¹, arătînd cum, în veacul al XVIII-lea, după decenii de stăpînire turcească, existaî încă oameni cari vorbeau grecește, cari erau ortodocși și cari, cu toate acestea, purtau numele marilor familii venețiene de pe vremuri și păstrau privilegii scrise din vremea Republicei.

Dar, în afară de insula Creta, Bizanțul ar fi putut să se razime pentru alcătuirea unei flote pe insula *Cipru*. O insulă admirabil de potrivită, mai bine chiar decît Creta, prin faptul că întrînsa se unesc, putem zice, trei curenți comerciale: curentul comercial care vine din Apus, mergînd către Asia Mică, curentul comercial care vine de pe coasta Traciei vrînd să atingă punctele siriene, curentul din Egipt, care de atîtea ori a încercat să iea în stăpînire și Ciprul și, în sfîrșit, cel care aduce viața economică a Asiei Mici spre colțul acela în fundul căruia se găsește Attalia de odinioară, Satalia din timpul nostru, și Alexandreta. Prin vîrfurile cu care se termină la Nord-Ost, insula este o continuă amenințare pentru această coastă, și Englezii cari s'aû așezat dăunază în Cipru știaî bine că este un admirabil punct de dominație. Cu Creta o Putere maritimă nu se poate lipsi de Cipru; cu Ciprul însă se poate lipsi, supt foarte multe raporturi, de Creta.

Și aici, în Cipru, se fixează, încă de la sfîrșitul veacului al XII-lea, feudalul care fusese până atunci, alături de Conrad de Montferrat, pretendent și la coroana Ierusalimului. Acest pretendent, Guy, era din Casa de Lusignan, o familie nobilă francesă, fără strămoși prea importanți, bieți stăpînitori de castele în Poitou, strămutați cu prilejul cruciatelor în Orient. Cînd, pe urmă, se iea Acon, dar totuși cruciata lui Ricard Inimă-de-Leu și Filip-August al Franciei nu izbutește să înlăture stăpînirea musulmană din regiunile Palestinei și Siriei, dinastia de Ierusalim, fără a-și părăsi drepturile, fără a-și sacrifica pretențiile, păstrînd

¹ *Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge*, Paris 1907 (tiraj a parte din „Revue de l'Orient latin“, X, XI).

înnaintea ochilor anume speranțe de viitor încă două veacuri, se retrage, — în clipa chiar cînd se fundează, în Cilicia, regatul Armeniei Mică, cu orientare apuseană, — aici, în Cipru, unde înlocuiește pe Bizantinul separatist, „Împăratul“ Isaac Comnenul, izgonit de regele Ricard. Astfel se adaugă la titlul de rege de Ierusalim și titlul, nou, de rege al Ciprului: la început regi de Ierusalim cari se mutaseră în Cipru, mai târziu, în rîndul întăiui regi ai Ciprului cari aveau doar anume tendințe asupra Ierusalimului, și pretențiunea lor se întindea, firește, asupra întregii coaste a Siriei, regatul lor ierosolimitan fiind astfel mai întins în expectativa sa decît regatul care fusese în realitate. Gîndul lor de întregire a moștenirii trebuia să se îndrepte întăiui, asupra Asiei Mică, și prin Asia Mică asupra Siriei. Încoronîndu-se cu coroana de Cipru și cu cea de Ierusalim, ei ajung la o însemnătate mare pe la jumătatea veacului al XIV-lea.

În insulă erau așezați o mulțime de nobili de origine occidentală: unii Italieni, cei mai mulți însă Francesi. Case franceze fără mare strălucire acasă izbutesc astfel să joace un mare rol în Cipru. Pe lîngă ei era o populație grecească, cu episcopii și Mitropolitul ei, ortodocși. Insula înfățișează până astăzi splendide rămășițe ale arhitecturii cruciatelor, ale arhitecturii france în Orient, monumente care au fost studiate de Enlart, precum monumentele siriene fuseseră obiectul studiilor lui Rey. S'au studiat și epitafurile regilor și nobililor, clericilor de odinoară, care au fost strînse de un Englez ciudat, d. Tankerville J. Chamberlain, acel ce publică, acum douăzeci de ani, frumoase inscripții din Nicosia, vechea Leucosie, Capitala Ciprului, supt titlul căutat de „*Lacrymae Nicossienses*“¹.

Cu o nobilime care și-a păstrat caracterul militar până la sfîrșit, care trăia numai pentru aventuri războinice și era însuflețită de spiritul cruciatelor, ce nu se putea stinge în Orient tocmai din cauza existenței acestui regat, Statul Lusignanilor, nu numai că nu putea fi anexat de slabul Imperiu nou al Bizantinilor, dar era chiar o amenințare

¹ V. pentru toate cartea mea *Philippe de Mézières et la croisade au XIV-e siècle*, Paris 1896.

pentru orice tentativă bizantină de a juca un rol mai mare pe coasta de Sud a Asiei Mică.

În Rodos s'au așezat Cavalerii Ospitalieri. Ei veniau din Ierusalim, unde pentru apărarea cetății sfinte și a regatului care se formase în jurul ei, pentru siguranța pelerinilor se alcătuiseră așa-numitele „miliții religioase“, ordine de cavaleri, ai căror membri erau în același timp și luptători și călugări, trăind toți laolaltă. Îndeplineau în rîndul întâi anumite servicii religioase, consacrîndu-se unei misiuni care nu era mai ales o misiune militară, îngrijindu-se de bolnavii cari veniau în spitalele lor—de aceia Ordinul Sf. Ioan se și numește: al Spitalului,—ocupîndu-se ca infirmieri ai pelerinilor, cari veniau la Sfîntul Mormînt și pe cari-l „ospitalisau“ acolo, la mănăstirea lor, a Sfîntului Ioan, de unde numele de Cavaleri Ioaniți.

Tovarășii Ioaniților și-au căutat, după căderea regatului de Ierusalim, rostul aiurea. Bogații Templieri periră în Franța din ordinul lui Filip-cel-Frumos, la începutul secolului al XIV-lea, lăsînd Parisului zidurile tragice ale Templului, dar Teutonii, chemați de regele Ungariei contra Cumanilor păgîni, ocupară și colonisară Țara Birsei, apoi, dincoace de munți, valea rîului Doamnei, clădind biserica veche a Cîmpulungului, până ce invidia regală-i făcu să plece în Prusia, care li datorește cultura ei de astăzi¹.

Veniți în Rodos fără greutate la 1310, pe vremea cînd Paleologii erau prinși în grea luptă cu Turcii și căutați ajutor mercenar în toată lumea, Ospitalierii au rămas vreme îndelungată, până în veacul al XVI-lea, adică până la cucerirea acestei insule de către Turci, cînd apoi au trecut la Malta. Insula Rodos păstrează și astăzi amintirea cavalerilor: este acolo un întreg cartier clădit occidental: Caracul cu strade înguste, case înalte, ferești mărunte, potrivite pentru luptă, cu biserici de pe vremuri².

¹ Mai târziu au venit în părțile noastre și Ioaniții, pe la jumătatea veacului al XIII-lea. Era vorba să se așeze în Severin, li se dăduse Oltenia toată, li se supuseseră cnezatele jiene și Voievodatul de Argeș chiar, pe la 1250, după năvălirea tătărească, dar, ori n'au venit, ori au stat foarte puțin, neavînd niciun fel de influență. Teutonii însă, cu Klaus de Redwitz, țineau, chemați de regele Sigismund, Severinul în vremea lui Vlad Dracul.

² Vederi, în noua publicație italiană (1913), *Le isole del Mar Egeo occupate dagli Italiani*.

Cavalerii Ospitalieri dispuneaŭ de o flotă. Ei erau stăpîni, în adevăr, nu numai pe Rodos, ci și pe Kos, Nisyros și o mulțime de alte mici insule, Dodecanesul ocupat acum de Italieni pînă la „executarea păcii de la Ouchy“.

Tot așa de deplin înlăturat era Imperiul bizantin și din alte părți, din insulele vecine cu Moreia, din marea insulă Negroponte, care mărgenește și stăpînește cu totul coasta Aticeî, insulă împărțită între mai mulți seniori feudali, cari luaseră fiecare „o treime“ dintr'însa. Interiorul, cum știm, aparținea unui număr oarecare de stăpînitori latini; în Atena era ducatul Atenei și dincolo de istm stăpînirea francesă din principatul de Ahaia. Stăpînirea aceasta nu dispăre odată cu Casele care o întemeiaseră, ci trece, cum s'a spus, prin moștenire în mîna Casei stăpînitoare în Sudul Italiei, o Casă capabilă de a relua marile planuri ale cruciaților de odinioară, marele gînd de dominație asupra Mării Mediterane, Angevinii din Neapole: și Carol I-iu și Carol al II-lea aŭ fost considerați astfel ca principii ai Ahaiei, precum erau și stăpînii Insulelor Ionice.

Și să mai adăugim un al treilea factor latin: *Genovesii* întâi, a căror intrare în Orient o cunoaștem, și Catalanii pe urmă. Genovesilor, prin tratatul de la Nymphaion, li se dăduse Pera, care fusese înaintea a Venețienilor, și dreptul de a se întinde în spre Marea Neagră. Ei erau în plină expansiune atunci, și aŭ și întrebuintat acest privilegiu, ajungînd la un rol foarte important din punct de vedere comercial, în cele d'întăi decenii, și cu toată căința Paleologilor, cu toate intrigile țesute de ei cu Veneția. În părțile acestea din Crimeia aflară dominația tătărească, a Hanilor și a șefilor în legătură cu ei, cari nu erau în stare să exploateze economic peninsula, și atunci Genovesii aŭ cumpărat de la Hanul tătăresc teritoriul pe care aŭ clădit vestitul lor oraș *Caffa*. Acest oraș a intrat imediat în concurență cu cetatea venețiană de lingă gura Donului, cu Tana, și în scurtă vreme Tana iese cu desăvîrșire învinsă din această concurență. Genovesii s'aŭ întins în urmă pe toată coasta Mării, la Cembalo, vechiul

Symbolon, la Soldaia, la Vosporo, la Sorgat, prin părțile unde este acum Sebastopol și alte fundații ale Ecaterinei a II-a, până chiar în regiunile caucasienne. Interiorul însuși atîrna în parte de Genova, așa-numita Gotie, care păstra încă la 1580 amintirea Goților tetraxiți din veacul al IV-lea (se mai vorbea la sfîrșitul secolului al XVI-lea, în munții de aici, limba gotică, extraordinară dovadă de putere de rezistență a unui popor uitat timp de 1200 de ani).

Genovesii s'aû întins și în regiunile de Apus ale Mării Negre: fără să admitem fabula, din veacul al XVII-lea, că la Suceava s'ar fi găsit urme de monumente genoveze, fără să admitem acea ridiculă și tot atît de îndărătnică teorie că Genovesii ar fi fost vre-odată la Giurgiu sau la Calafat—Giurgiu înseamnă satul întemeiat de un Giurgiu, fără să aibă a face cu Sfîntul Gheorghe, patronul Genovei, iar Calafat, dacă se leagă cu un cuvînt italian, acel cuvînt se găsește și la Greci, și nici linia de comerț, nici stațiunile ei nu mergeau în această parte —, în schimb ei s'aû așezat la Cetatea-Albă, unde a fost odinioară „Cetatea Neagră“, în vremea bizantină: Maurokastro, din care s'a făcut Mauocastro, Maocastro, Moncastro. Moncastro al lor a durat până cînd a trecut la Moldova, odată cu începutul veacului al XV-lea. Pe de altă parte, în brațul Chilie, unde este azi Chilia-Vechă, s'a întemeiat o cetate cu numele de Licostomo, după acel, grecesc, al guri, care înseamnă „Gura Lupului“. Licostomo a trecut și el, cam pe același timp, în stăpînirea Terii-Românești și a Moldovei, până s'a făcut în față noua Chilie. Toate porturile de pe malul vestic al Mării Negre sînt însemnate cu cea mai mare îngrijire în portulanele genoveze, ceea ce înseamnă că aceștia se coborau foarte des în apele Dobrogii viitoare. Nu trebuie să exagerăm însă nici aici: n'aû ținut consuli în aceste părți, dar e sigur că la Constanța, la Mangalia, pe vremuri, aû avut negustorii genovesi depozite de mărfuri.

Astfel ei creaseră o adevărată putere maritimă, un Imperiu mediteranean. Dacă se adaugă pe lîngă aceasta stăpînirea lor în Pera, care a fost trecut în 1261 de la Venețieni la dînșii, dacă se gîndește cineva la întinderea lor de mai târziu în

Lesbos, în cele două Focei, pe coastele Asiei Mici, în Chios, care ajunge să fie stăpînirea unor familii genoveze, începînd cu a lui Martino Zaccaria, recuceritorul ei în 1346, puțin înaintea de momentul cînd, supt Ioan al V-lea Paleologul, Lesbos ajunge al familiei Gattilusio și cînd, în pierderea de Imperiul bizantin a insulelor, se dădea (după 1370), între Genovesi și Venețieni, lupta pentru Tenedos, am crede că ne găsim în fața unui fenomen de domeniu maritim asemănător cu fenomenul care se întîlnise la Venețieni înaintea¹.

Ei bine, nu era așa. Genovesii au fost totdeauna mai negustori decît Venețienii: totdeauna la cei d'întăi case de comerț a jucat un rol mai mare față de magistratură decît în cealaltă republică. Familiile nobile genoveze au avut o acțiune separată pe care Veneția n'a cunoscut-o niciodată. Să se adauge încă un lucru: Veneția e oarecum la o parte de lumea italiană, de dominația pe care să o poată exercita asupra ei această lume, pe cînd Genova e supusă la două influențe care s'au exercitat pe rînd: influența Imperiului german, care a stăpînit în Genova, real, de-o mulțime de ori, prin podestații săi și, de altă parte, influența francesă, care se întinde pe partea Rivierei. Genova n'are unde să-și capete un domeniu interior; autoritatea ei asupra Sardiniei,—disputată Pisanilor în veacul al XII-lea, lui Frederic al II-lea, în al XIII-lea, pentru a cădea de la Pisa la Coroana Aragoniei în 1297, și a Corsicei, smulsă de la Pisani, cărora li-o redase Papa înaintea cruciatei, numai prin lupta de la Meloria, în 1284, a fost totdeauna foarte discutabilă; expansiunea ei în Africa a fost prea depărtată, și din ea orașul nu se putea hrăni. Astfel Genova nu-și găsește acea „asieta“ continentală care i-ar fi fost necesară pentru a se desvolta după dorință. Atunci, neavînd nici unitatea de acțiune a Venețienilor, nici independența lor de către vecini, nici baza teritorială necesară, natural că n'a putut păstra domenii iute cîștigate.

În ceea ce privește Aragonesii acuma, dinastia lor s'a întins, înaintea de a-și anexa Sardinia, asupra Siciliei, după Ves-

¹ V. memoriul meu *Veneția în Marea Neagră, I: Dobrotici*, în „Analele Academiei Romîne“, pe 1914.

perele Siciliene, dar, să treacă mai departe decît Sicilia, a fost incapabilă. Causa o poate afla ușor cine știe istoria Peninsulei Iberice în veacul al XIV-lea. Regatul Aragoniei ca și regatul Castiliei n'aveau atenția îndreptată în vremea aceia către Răsărit, ci erau amestecate, supt o mulțime de raporturi, în lumea de la Nordul Pirineilor, intervenind nu odată în războiul de O Sută de ani, cu pierderi mari pentru Castilia. Sicilia însăși îi căzuse în mînă Aragoniei fără să o fi urmărit: nu Aragonesii aū provocat răscoala din Sicilia, ci răscoala locală a chemat pe Aragonesi.

Acum, este adevărat că în Catalonia se făcea, din Barcelona mai ales, un comerț foarte important cu Orientul, că acest comerț a crescut din ce în ce mai mult în veacul al XIV-lea; e adevărat că de curînd posesiunile bizantine aveau și ele astfel de rezidenți, că erau consuli catalani pînă la Alexandria în Egipt, dar aceasta e o inițiativă locală, iar nu ofensiva regelui Aragoniei. *Catalanii* aū fost totdeauna o lume deosebită: și astăzi ei formează o regiune republicană, orășenească, pe cînd dincolo e cea aristocratică și țerănească a vechii feudalității. Ba chiar Catalanii nu se pot răzima pe Aragonesi în această operă de expansiune. Regele sicilian Frederic al II-lea, fratele regelui Aragoniei Iacob al II-lea, n'a avut nicio parte în fabuloasele expediții orientale ale Almogavarilor. Și, cînd Catalanii aū de pornit o acțiune militară, ea se face pe seama lor proprie, închiriindu-se ca luptători Imperiului Bizantin, care i-a întrebuintat contra Turcilor din Asia Mică. Ei formaū bande independente, lucrînd pe riscul lor, și unul din șefi, avînd noroc, a fost Mare-Duce și Cesar în Bizanț, Roger de Flor¹, soțul Paleologeî Maria, care a jucat un foarte interesant rol dramatic în istoria Imperiului bizantin la începutul veacului al XIV-lea. Mare-Duce e și aliatul său Berenguer d'Entença. Lagărul lor de la Galipoli, unde era și un bastard regal, ajunsese o primejdie pentru Imperiu: „Armata Francilor“ își avea Guvernul și pecetea ei și reclamă „regatul Macedoniei“, cu Salonicul; în Ramun Muntaner, ea găsi istoricul aventurilor sale. Turcii erau acum aliații lor, cari lucrau și împotriva Coroanei aragoneze. Călugării de la Athos fură jăfuiți și ei de banda lui Rocafort. La 1309 Ca-

¹ Alt Roger, de Loria, luptase, ca amiral napoletan, în Moreia.

talani năvăliseră în Tesalia, frământându-se cu Arominii noștri.

Astfel se alcătuiesc vestitele mari companii catalane, corespunzând cu „companiile cele mari” din războiul de O Sută de ani în Franța, care ajung să joace un rol de căpetenie și în Atica, în serviciul ducelui Atenei, Gautier de Brienne: în lupta de la Kephissos, în Beoția, ei cufundară în mlăștini întreaga oaste a Francilor Moreii, cu Gautier în frunte, care voiă să-i gonească. Această biruință li dădu Atena, ducele fiind între morți, și ei o închinară foștilor stăpîni din Casa Aragoniei: un vicariu-general aragones, numit apoi „president”, residă de acum înaintea în Teba, lângă un mareșal ales de acești Mameluci creștini și un „cancelar al companiei”. În desfacerea dominației Angelilor în Tesalia, ei intervin, creînd un ducat catalan de Neopatrai, cu Domokos și însăși Farsale. În Eubeia, apoi, ei aveau Karystos; Egina, Salamina li aparțineau, ca și Salona pe continent, un comitat. Regele Maiorcei, Iacob al II-lea, din Casa de Aragonia, un doritor de cruciate, se privia ca principe al Ahaii.

Peste puțin, într-o nouă fasă, după apariția Sîrbilor, a Grecilor și a familiei Acciajuoli (1373-88), *Compania Navaresă*, în legătură cu luptele lui Carol-cel-Rău în războiul de O Sută de ani, vine să ajute pe Jacques de Baux, pretendentul la Coroana latină a Constantinopolei. Șeful lor, Petru de San-Superano, fu puternic domn în aceste părți, și Navaresii păstrară Atena până ce Nero Acciajuoli li-o smulse, în Maiu 1388. În Salona și Egina rămaseră numai stăpîniri locale trecătoare. Dar San-Superano ajunse, la începutul veacului al XV-lea, și prinț al Ahaii.

Aragonia s'a trezit și ea mai târziu, în veacul al XV-lea, cînd și-a mai uitat de Franța, unde se întemeiază o monarhie absolută; s'a gîndit atunci la rolul ce-l poate juca în Orient, supt regele Alfons al V-lea, care avu legături cu Scanderbeg Albanesul. Numai cît atunci se întîmplase altceva: se făcuse unirea între Aragonia și Castilia, și unirea aceasta a silit pe Aragonesi să colaboreze la opera Castiliei: de cucerire a Grenadei, de înlăturare a Maurilor, și atunci rosturile italiene au căzut pe planul al doilea, iar inițiativa în Orient a dispărut cu desăvîrșire.

LECTIA a XV-a.

Turcii cei noi și luptele lor pentru stăpînirea țărmurilor Mediteranei.

Am ajuns, în dezvoltarea chestiunii Mării Mediterane, la momentul acela cînd noua putere turcească începe să se manifeste. Prin urmare elementul turcesc, care, în timpurile anterioare, fusese cu mult mai puternic decît cum era pe la 1300 —supt Selgiucizi el formă un singur Stat, o Împărăție care se întindea și asupra Asiei Mici și asupra Siriei, fără a fi în stare să aibă o flotă care să-și întindă dominația asupra basinului de Răsărit al Mării Mediterane, izbuteste a o face în această vreme de împărțire și decadență. Statul selgiucid de odinioară se sfarimă într'o mulțime de formațiuni separatiste, așa-numitele emirate. E bine să le cunoaștem ca să se vadă în ce chip unele din ele-și întind dominația asupra Mării.

În Asia Mică avem două mari emirate centrale în locul Statului unitar de odinioară, acelea care au căpătat o mai largă parte din moștenirea Sultanilor de la Conie sau Iconium: emiratul de Caraman și emiratul de Chermian. Unul are de Capitală Conie însăși: cellalt Chiutaie, cunoscută mai târziu ca loc de exil—și al familiei lui Constantin-Vodă Brîncoveanu. Ele n'au nicio legătură directă cu Marea; din părțile acestea nu poate veni decî nici o primejdie pentru slabul Imperiu bizantin al lui Ioan al V-lea Paleologul și al urmașilor lui. Cu totul altfel este în ceea ce privește emiratele ce se formează la țărm.

Pe lângă acelea care se află în jurul localităților Palacia și Altologo, Miletul și Efesul de odinioară, care se păstrează și astăzi, cu desăvîrșire decăzute, avem emiratul de Smirna sau de Aidin, aproape de aceeași mărime cu emiratul vecin de Sarucan, cu capitala Manisa, și mai mare decît emiratul lui Teche, Teche-ili, de la Satalia, ori cel, lician, de Menteșe, ori, în sfîrșit, emiratul de Alaia sau Candelor („ili“ însemnează „provincie“: „Rumelia“ de astăzi, „Rum-ili“, „provincia romană“).

Emiratul de Aidin era așezat în locul cel mai potrivit, și am văzut cum și în secole anterioare anume stăpînitori turci puseseră mîna pe aceste locuri pentru a exercita de acolo o dominațiune asupra părților de la Mare, vecine cu Smirna: așa a fost cazul lui Tzachas din epoca Selgiucizilor; prin urmare emirii cari la jumătatea veacului al XIV-lea, pe la 1330-40, se așează la Smirna, nu fac altceva decît să înnoiască lucruri care se petrecuseră și cu trei sute de ani înainte.

Deocamdată n'are nicio importanță, nici din punct de vedere maritim, micul emirat care se formează în jurul Brusei, Niceii și Nicomedei, orașe care vor fi cîștigate de altminterea mai pe urmă numai: se formează în regiunile interioare, în jurul unor castele de o importanță cu totul secundară, ca Sögud, emiratul lui Osman, care se desvoltă în spre Marea de Marmarâ și întrebuintează o mulțime de vreme ca să se întindă pînă la oarecare proporții. Nici vorbă nu e să se cunoască pe vremea aceia o Capitală a acestui emirat, care nu e decît un număr de forturi luate în stăpînire de o bandă de jăfuitori neobosiți, cari se hrănesc din prada caravanelor, și cari, ca să aibă locuri de adăpost, tainițe, cuceresc asemenea castele. Pe urmă, după înlăturarea bandelor catalane din Asia Mică, ajung Turcii aceștia osmanlii să fie (de la 1336) stăpînii celor trei orașe care duc în fața Mării. Deocamdată însă de ei abia se vorbește. Cronicile bizantine arată că toată atenția e concentrată asupra Turcilor din Smirna, din emiratul de Aidin.

Niciodată bandele acestea n'ar fi pătruns în Europa dacă

n'ar fi fost chemate. Imperiul bizantin avea neconținut nevoie de soldați pentru scopurile sale interne, pentru a servi deosebitele partide care se alcătuiesc în Capitală și care luptă pentru putere. Ioan al V-lea, Împăratul care va duce o viață foarte grea, trebuind să cerșească ajutoare în Europa și să propuie Papei unirea Bisericii de Răsărit cu Biserica de Apus, în schimbul unei sume de bani și unui ajutor de corăbii, acest Ioan al V-lea începe domnia lui în împrejurări de o greutate excepțională. Minor, îi mai trebuia un număr de ani până să ajungă la vrîsta de a putea domni. Atunci tutorul pe care i-l lăsase tatăl său Andronic-cel-tînăr, se ridică împotriva pupilului său. Acest tutor este Ioan Cantacuzino, care, o bucată de vreme, usurpă puterea, cu titlul imperial de Ioan al VI-lea. Așa încît, timp de zece ani (1341-54), se poartă o luptă înviersunată în Peninsula Balcanică între partisanii Împăratului legitim, care este copilul Ioan al V-lea, apărat de mama-sa, Ana de Savoia, și între Cantacuzino, usurpatorul.

Și nu numai atît: nu s'ar fi putut frămînta atîta vreme un partid bizantin și cellalt, dacă n'ar fi găsit sprijin în chiar Peninsula Balcanică. Și iată de unde putea veni acel sprijin. Statul bulgăresc avuse pe atunci, prin anii 1340-50, mai mult noroc decît Bizantinii. După lupta de la Velbujd sau Chiustendil, la care au luat parte trupele Domnului de Argeș, Basarab Voevod, în calitate de aliate ale Bulgarilor, spre a-i salva de o pătrundere sîrbească, izbutește a se impune și a se menține în Domnie contra protejatului sîrbesc Țarul Alexandru, nepotul lui Mihail și soțul Domniței din Argeș, asigurat, decî, prin legături de familie la Nordul Dunării. Alexandru, care va avea doar greutăți religioase, cu unele secte eretice, se poate gîndi la o ofensivă împotriva Bizanțului. Și natural că, atunci cînd partisanii Paleologului, legitimiștii, se luptă împotriva Cantacuziniștilor, Țarul Bulgariei, legat și familiar cu Bizanțul, profită de orice ocazie spre a-și întinde dominația spre Sud. El adaugă posesiunilor sale țermul, totdeauna disputat, al Mării Negre: Anchialos și Mesembria. Nu numai atît: cum s'a văzut în *Chestia Dunării*, tocmai în aceeași vreme Serbia, în stăpînirea vestitului Craiu Ștefan

Dușan, înaintea asupra Macedoniei, o cucerește foarte răpede, țintind către Salonic. Ștefan Dușan se încoronează Țar, cel d'întăiu dintre cei doi Țari adevărați ai Serbiei, — pentru că au fost mai mulți cari au luat titlul imperial fără ca puterea lor să corespundă cu această denumire. Domn asupra Macedoniei întregi până la Marea Adriatică — orașe cum e Cattaro bat monedele lor în vremea aceia cu chipul Țarului sîrbesc, „Imperator Stephanus“, — unit cu Venetia împotriva Ungariei, — căci continuă vechea luptă dintre Venetia și Ungaria pentru Dalmația, — el se coboară în Tesalia, unde va guverna mai târziu fratele său cu titlul de Împărat, Simion, apoi și fiul acestuia, Ioan. Astfel regiunile unde fusese odinoară leagănul Statului „bulgăresc“ al doilea, al lui Samuil, — Țaratul de Ohrida, — aparțin Serbiei, care nădăjduiește a cuceri și Constantinopolul, pentru că, neapărat, Ștefan Dușan nu se putea înțelege în adevăr Țar decît în reședința legitimă a Împăraților de Răsărit.

În frământările acestea teribile, la care se adaugă acelea, aproape indescifrabile, provocate de ultimii represintanți ai feudalității latine în Moreia, se cereau soldați din toate părțile. S'au utilizat întăiu diferite bande creștine din această peninsulă. Decî, precum, în aceiași epocă, în lupta dintre dinastia englesă și dinastia francesă pentru posesiunea regatului Franciei, în războiul de O Sută de ani, erau utilizate Marile Bande, „les grandes compagnies“, care cu multă greutate au putut fi distruse, același fenomen, foarte interesant și pentru istoria militară, se manifestă în cellalt capăt al Europei. Avem aici pe un Momcile, un Dobrotici: acela care căpătă ca răsplată Midia și alte castele de pe coasta Mării Negre, lîngă Mesembria, de la Bizantinî, împreună cu titlul de Despot, viind dintr'o înrudire cu familia Paleologilor, și care, trecînd spre Nord, ajunsese în regiunea Varnei, avîndu-și reședința în Kalliakra, ca întemeietor al Statului dobrogean, numit de Turci după dînsul.

Dar bandele acestea din interior nu ajung, și ele oferiau o mare greutate: plecau din serviciu numai cînd voiau ele, ca și bandele mari din Franța pe care Ludovic al

XI-lea a trebuit să le îndrepte împotriva Svițerilor ca să piară în lupta de la St.-Jakob. Era mult mai comod să aibă cineva soldați încă mai ieftini, lipsiți cu totul de orice fel de pretenții, foarte înspăimântați la ideea de a se înfățișa înaintea Maiestății imperiale, soldați veniți din țeri străine, cari, după ce-și îndepliniau slujba ce li se ceruse, puteau fi trimise înapoi acasă, și, pe de altă parte, soldați a căror religione și rasă îi făceau să nu fie bine primiți, dacă ar fi încercat să se așeze în mijlocul populației mai vechi din Peninsula, față de care ei înșiși, ca păgini, trebuiau să hrănească oarecare antipatie. Își închipuiau Bizantinii că aceștia nu sînt capabili să devină vre-odată usurpatori, cum încercaseră a fi Catalanii cu Roger de Flor, sau Momcilo sau Dobrotici, doritori de a-și crea State din regiunile imperiale. Aș prins să se adreseze decî Turcilor din Smirna, celor de supt stăpînirea vestitului Omar sau Umûr, cari, pentru bani și voie de pradă, dau tot concursul lor partidelor bizantine. Dar Umûr era unul singur, iar partidele două, și atunci trebuia ca partidul care nu putea dispune de ajutorul lui Umûr, să poată opune alte forțe, de aceeași natură, forțelor din Smirna. Astfel au început să se îndemne și Turcii otomani, pe vremea lui Urkan, fiul și succesorul celui d'întăi stăpînitor din acest emirat, care i-a dat și numele. Pe rînd Turcii aidinli și Turcii otomani invadează în bande Peninsula Balcanică, părăsind de obicei cîmpul de luptă unde fuseseră chemați, de îndată ce-și îndepliniseră misiunea.

Și de ce, din aceste două feluri de Turci, au rămas Otomanii, iar nu cei din Smirna? Ar fi fost mult mai natural să rămînă cei d'întăi, pentru că erau mai vechi decît ceilalți și, al doilea, pentru că emiratul de Smirna era un emirat maritim, așezat la o Mare liberă, pe cînd cellalt era o formațiune continentală care răsbatuse mai tîrziu la țerm,—și nu la o Mare deschisă, ci la Marea de Marmară. Și, chiar dacă ar fi ajuns la Marea Neagră, ce era să facă în aceste părți fără niciun fel de importanță? Apoi Smirna era unul din cele mai însemnate porturi răsăritene, fiind

plină de negustori apusenî, genovesi, venetieni, cari aduceau cu dînşii bogăţii, cultură, legături diplomatice. Umăr şi fratele lui, Chidr-beg sau „Hitirbequi“, cum îi ziceau Francesii, erau oameni despre cari se ştia în ţerile occidentale, fiind oarecum admişi în ordinea politică a timpului. Şi totuşi aceşti bandiţi mai simpatici au fost înlocuiţi de ceilalţi, *tocmai din cauza puterii lor*.

Împotriva Smirnei s'a organizat o acţiune militară de represiune din partea Apusenilor, la 1344 încă. O parte dintre negustorii franci nu vedeau cu ochi buni această creştere a Aidinului. În rîndul întâi, Genovesii, cari aveau legături cu Focea Nouă şi Veche, cu Chios, cu Lesbos—un Gattilusio de acolo va negocia în 1397 vînzarea Imperiului bizantin către regele Franciei, Carol al VI-lea, în schimbul unei rente şi unui castel de refugiu. Dacă, ceva mai târziu, ei au încheiat un tratat cu Sultanul Urcan, cel d'întăi tratat încheiat cu un Otoman de creştini, dacă, apoi, ei au fost consideraţi totdeauna ca prietenii cei mai buni ai Turcilor, şi după lupta din Angora, din 1402, şi în ajunul celei de la Varna—măsură de simplă oportunitate—, o expansiune turcească în aceste regiuni trebuia să-i jignească peste măsură.

La începutul veacului al XIV-lea, cel din urmă plan de Imperiu latin de Constantinopol, al lui Charles de Valois, soţul Ecaterinei de Courtenay (nepoata lui Balduin al II-lea), care, aceasta, şi petrece cîţva timp în Moreia, se evaporase. Se făcuseră pregătiri mari pentru moştenirea pretenţiilor ultimilor Împăraţi, se pregătise pentru a porni în Răsărit o flotă puternică, se spera recucerirea Constantinopolului de la Paleologi—o acţiune paralelă cu aceia pe care o îndeplinesc Angevinii din Neapole.

Toate însă fără folos. Doar Ciprioţii lui Henric al II-lea atacă localităţile Candelor şi Alexandreta, cu ajutorul Papei, pentru ca o flotă tunisiană să gonească apoi, în 1302, pe Ospitalieni din insula Ruad. Nicî Filip de Valois nu-şi ţinu făgăduiala de a pleca în Orient. Războiul de O Sută de ani opri în Apus pe doritorii de aventuri.

Însă cine şi-ar închipui că tendinţa creştinilor din Apus

și a represintanților și rudelor lor din Răsărit de a ataca lumea musulmană încetează cu această dispariție a vechiului ideal al cruciaților, se înșeală. O mișcare atât de puternică nu se poate potoli așa de lesne. Secole întregi, ea se manifestă în anume forme scăzute. Astfel întâlnim de mai multe ori alianțe făcute între Răsăriteni și cavalerii din Franța; unii din aceștia pleacă, vînzîndu-și Statele ereditare, ca Delfinul din Viennois, al cărui titlu a trecut apoi asupra fiului regelui Franciei (de atunci își zic „dauphin“, moștenitorii Coroanei franceze). Humbert, stăpînitorul regiunii din jurul orașului Vienne, lângă Rhône, își vinde moștenirea și pleacă, la 1345, contra Smirnei, rămîind doi ani într-o cruciată nenorocită.

În luptele acestea, astfel de elemente apusene puteau fi susținute de Genovesi și de Venețieni, dar, în rîndul întâi, de Rodos și Cipru. Se făcuse, încă din 1344, o mare expediție orientală în legătură cu ivirea în Orient a lui Humbert de Dauphiné. Ea aduse arderea flotei emirilor de Aidin și Sarucan în portul Smirnei, de unde lipsia Umûr, ba cucerirea orașului chiar, unde până la 1350 stătuseră Genovesii, dar numai pentru a se ajunge apoi la pierderi de oameni și la primejdii. Atunci Humbert reiea lupta. Ea se mîntuie, după întoarcerea Delfinului, cu peirea lui Umûr, și castelul Smirnei e păstrat de cruciați încă o bucată de vreme, pentru ca pe urmă să nu cadă decît peste o jumătate de veac, în minile lui Timurlenc.

Luptele acestea, oricîte pierderi ar fi adus creștinilor și oricît de puțin ar fi atins scopul pentru care fuseseră făcute, totuși au zguduit stăpînirea Turcilor din Smirna. Timp de zece ani ei trebuiseră să facă față forțelor coalitate ale cavalerilor din Apus și ale republicelor italiene și coloniilor franceze din Orient. Emiratul Smirnei, unit cu Altologo, nu cuprindea însă decît o mică bandă de pămînt la interior și era deci incapabil să reziste acestei usuri continue de forțe. Prin urmare acest emirat de căpetenie dispărea din planul întâi.

S'ar părea că Răsăritenii de lege catolică vor fi ei moștenitorii acestei puteri maritime. Într'adevăr s'a și

încercat această stăpînire: ofensiva a fost luată de Cipru. Decî, în momentul cînd, prin înlăturarea lui Ioan al VI-lea, Paleologul se așează din nou, statornic, la Constantinopol, unde va avea o lungă domnie, fiind în același timp și prieten destul de bun cu Turcii din vecinătate, în acel moment începe acțiunea Ciprului.

Am analizat-o, la 1896, în „Philippe de Mézières et la croisade au XIV-e siècle“. Supt regele Hugo al IV-lea, și mai ales supt fiul lui, Petru I-iu de Cipru, fără îndoială una din cele mai strălucite figuri cavalierești ale veacului al XIV-lea, om pornit, aproape nebun în pasiunea lui, dar neobosit în încercarea îndrăzneată pe care o face împotriva lumii musulmane, Ciprioții izbutesc să debarce într-o sumedenie de puncte ale Asiei Mici, ei atacă orașul Satalia, care domină golful de Alexandreta; o serie întreagă de localități din vecinătate sînt atacate, arse, nimicite; emirii de Alaia, de Monavgat se grăbesc să se închine regelui Petru, care părea menit să refacă Statul franc al Siriei, debarcînd în Tripoli, vechea stăpînire a Provençalilor în timpul cruciatei întăi. Într-o altă expediție, cea din 1365, floarea cavaleriei din Apus, Francezi, Englezi, Italieni, și până și unii Greci, cum a fost Laskaris Kalopheros, merg pe corăbii venețiene de cuceresc Alexandria din Egipt, unde staū cîteva zile. Dacă ar fi avut mai multe trupe, dacă acești cavaleri, grăbiți numai să prade, ar fi vrut să rămînă pentru asigurarea stăpînirii, cine știe ce s'ar fi întîmplat! Dar de la Satalia până la Alexandria tot termul de Mare este continuu neliniștit, timp de aproape douăzeci de ani, de Ciprioți. Dacă regele Petru n'ar fi fost omorît încă tînăr de baronii lui, cari înțelegeau ca, odată ce s'aū îmbogățit, să nu mai fie veșnic turburați în expediții de aventuri, de sigur că soarta Răsăritului Mării Mediterane ar fi fost într-o cîtva modificată. La 1369 însă, regele Petru de Cipru cade asasinat.

În momentul acesta, Turcii otomani se găseau de mai bine de zece ani așezați în anume puncte din Peninsula Balcanică. La 1354 a fost un mare cutremur. Cîtăva vreme

înnainte de aceasta, o bandă de Turci, chemată să susție pe Cantacuzin, se așezase la Tzympe, lângă Galipoli, supt conducerea lui Soliman, un fiu al lui Urcan, formînd o tabără cum sînt lăile țigănești: un număr de corturi, cîteva sute, poate cîteva mii de oameni, nu mulți în niciun cas. Imperiul bizantin însă n'avea trupe pe care să le poată opune acestor cetași. Ba Imperiul însuși îi îndemnase să rămîie acolo, ca să-i aibă la îndămină. Întocmai ca și soldații arabi pe cari i-am văzut lângă Împăratul Frederic al II-lea în regatul de Neapole, ca și soldații unguri pe cari-i întrețineau Domniî noștri, ca și, mai târziu, soldații ardeleni și cazaci pe vremea lui Mihai Viteazul, formînd garda obișnuită a Voevozilor noștri, tocmai fiindcă erau străini și n'aveau legături cu țara. Cutremurul dă jos zidurile tuturilor cetăților din părțile acestea, întocmai cum s'a întîmplat înnainte de deschiderea ultimului războiî între Turci și aliați. Căzînd zidurile Galipolei, Turcii au intrat în cetate, s'au instalat înnăuntru, și-au luat cartierele acolo.

Ei n'aveau niciun plan politic: nu li trecea măcar prin minte că ar putea să întemeieze Împărăția de mai târziu, mai mare în unele privințe decît Împărăția romană însăși, dacă nu mai glorioasă decît dînsa. Iată cu ce oameni lucrează une ori fatalitatea istorică: un popor mare, oameni de geniu, dispar fără să fi putut îndeplini nimic, și o ceată de nomazi, cum erau aceștia, fără idei politice, fără plan conducător, ajung, prin forța împrejurărilor, să joace un atît de mare rol. Dacă ar fi vrut, puteau să între atunci și în Constantinopol. Orașul era plin de fugări, cum, iarăși la 1913 s'a îngămădit toată populația din împrejurimi în Capitală.

Odată așezați în Galipoli, Osmanlii, ai căror șefi erau, prin două alianțe, înrudiți cu Împărății bizantini, au și început să înnainteze pe drumurile de comerț, căci specialitatea lor era aceasta: hoți de caravane. Decî, precum în Asia Mică ei prădaseră caravanele din Armenia, care mergeau către Marea de Marmarâ și Marea Neagră, tot așa, dincoace, ei prădară pe cele două drumuri care se deschid: unul spre Salonic, cellalt pe lângă riul Marița spre

Adrianopol, cucerit în 1360, spre Filipopol și așa mai departe.

Îndată după 1360, noi îi găsim stăpînitori în aceste părți, luptîndu-se cu Bulgarii —, ucid doi fii ai Țarului Alexandru, cei mai viteji —, așezîndu-se în castele. Dar nici prin gînd nu li venia că ar fi format un Stat nou, a cărui noțiune măcar n'o avea. Ocupaseră cîteva forturi aici, întocmai cum făcuseră în Asia Mică, numai ca să aibă punctul de plecare de unde bandele lor să se poată reface în anumite împrejurări. Dar ei nu guvernează. În toate părțile, dominațiunea turcească, timp de mai multe secole, s'a sprijinit pe acest mod, foarte ușor, de a stăpîni: păstrarea autonomiei comunale, cu „primați“, *protogerî*, răspunzători pentru plata *haraciului* de răscumpărare, pentru strîngerea copiilor din cari se hrănia corpul, vestit, al lenicilor, păstrarea organizațiilor creștine din interior, de o formă superioară, cum era organizația religioasă. Rasa turanică nu concepe Statul altfel de cum au făcut și Tatarii în Rusia. Otomanii stau într'un lagăr, care poate fi și Constantinopolul întreg, gata totdeauna de război, din primăvară până în toamnă: plecînd primăvara și întorcîndu-se toamna. Iar populația avea o singură datorie: să se răscumpere cu bani dați anual, sau să se turcească, scăpînd atunci de orice sarcină în afară de sarcina războiului.

De la început însă, pe Europeni nu-i înspăimîntase prezența Turcilor în Tracia: ar fi fost de sigur altfel dacă păgînii aceștia n'ar fi venit așa de des prin aceste locuri: să ne gîndim numai cîte dominații se succedaseră în Macedonia și Tracia în secolul al XIV-lea, și cine putea să garanteze că dominația aceasta va fi mai îndelungată decît celelalte? Un lucru era însă supărător: faptul că Imperiul bizantin era oarecum supt tutela năvălitorilor. Ei erau în Galipoli, și de altă parte, se așezaseră și în castelele de lingă coasta Mării Negre, până în părțile de către Varna, așa încît Împăratul bizantin era strivit oarecum între aceste două degete ale stăpînirii turcești începătoare.

Atunci iată că un Apusean ia asupra lui rolul de a

liberă pe Împăratul Ioan. E Amedeu de Savoia, rudă de aproape cu Împărăteasa, mama Paleologului. Astfel el mergea să scape din această primejdie turcească pe vărul său de pe tronul bizantin. Nenorocitul alergase tocmai la Buda pentru a cere ajutor regelui Ungariei. Când se întoarce înapoi, de oare ce Țarul Alexandru al Bulgariei murise și Statele lui fuseseră împărțite între Strașimir din Vidin și Sișman, fiul Evreiceii, a doua soție, care stăpîniă în Tîrnova, acesta, care avea daraveri vechi cu Imperiul, nu dă trecere împărătescului călător, care, împiedecat de Bulgari, nu poate să se amestece în lupta pe care o începe Amedeu, atacînd Galipoli cu succes și izgonind pe venetici din cetățile de pe malul Mării Negre. Conte de Savoia stăruie pe lîngă Bulgari să-î trimeată înapoi ruda, și e ascultat, după cucerirea cetăților bulgărești de la Marea Neagră, afară de Varna, în această dorință. Apoi el pleacă, și în felul acesta se mîntuie expediția.

Natural că Turcii n'au avut nimic mai grăbit decît să recucerească punctele pierdute. Apoi ei înaintară necontenit către Macedonia. Coaliția urmașilor lui Ștefan Dușan, după înlăturarea fiului acestuia, în Macedonia, a lui Uglieșa și Vucașin, dintre cari unul purta titlul de Despot, dar și de Împărat, iar cellalt numai titlul național de Crai, nu e fericită, cu tot ajutorul. S'au unit amîndoi, și cu elemente din „Valahia“, care e, după d. Jireček, aceia din Tesalia¹.

În lupta din Septembrie 1371 pe malul rîului Marița se zdrobesc acești Sirbi macedoneni, și toată regiunea până către Mare ajunge în stăpînirea Turcilor. Mai trebuia o luptă, în 1385, contra noii formațiuni slave din vechea Dioclee, unde e astăzi Muntenegrul, contra Statului începător al Balșizilor, întemeiat de Aromîni, — ca și Statul lui Petru, Asan și Ioniță, — lupta de la Voiusa, pentru ca năvălitorii să se găsească stăpîni și în aceste locuri de la Adriatica. În același timp, cetele lor pătrund în Albania, care se supune destul de răpede, cea mai mare parte din

¹ *Geschichte der Serben*, I, p. 440. Cf. și T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris 1914, p. 35.

locuitori primind legea nouă turcească. O a treia mare luptă deschisă se va da cu Sîrbiî de Nord, de către Dunăre, luptă susținută de Unguri, de o parte, de noi și de Bulgari, de cealaltă: lupta din 1389, la Cosovo sau Cîmpul Mierlei, unde pierе Sultanul Murad, fratele lui Soliman, și, odată cu el, și cneazul Lazăr, care-și zicea în ultimul timp și Craiū, ba chiar Împărat. Din partea lor, Bulgariî n'au dat o astfel de luptă decisivă: cetățile lor au fost atacate una cîte una, și în felul acesta Țaratul însuși s'a distrus pe încetul. Sișman este înlăturat din Tîrnova, Strașimir din Vidin, cu tot ajutorul Ungariei, care-l gonește odată și, altă dată, la 1396, îl restituie. Turcii în felul acesta se găsesc la Dunăre¹.

Dacă însă Sîrbiî au putut fi zdrobiți, dacă Bulgariî s'au arătat incapabili de rezistență, era cineva care să apere Marea împotriva Turcilor: *Venețienii*².

Într'aceasta ei găsiră un sprijin în Apusenî. Șirul cavalerilor cari pleacă în Orient ca să capete birunța împotriva Turcilor, mulțamiți că nu merg până la Ierusalim să-î afle, nu se isprăvise, și asistăm la o serie de campanii pe care le fac elementele nobile venite din Vest în regiunile acestea balcanice. Cu atît mai ușor puteau să se întreprindă aceste campanii, cu cît Franța, cu tot războiul de O Sută de ani, se găsia în plină înflorire tîrzie a cavaleriei sale aventuroase. Ea izbutește în acest timp să-și întindă puterea și asupra Genovei, unde se așează în numele regelui Carol VI-lea Boucicault mareșalul. El dispunea deci de flota genovesă, și cea ce nu putuse face Genova singură, încearcă să facă acum Genova unită cu Franța, cu cavalerii francesi. La 1396, în alianță cu Sigismund, regele Ungariei, și cu elemente cavalerești germane, între cari Frederic de Zollern, ei dau lupta de la Nicopol, cu Baiezid, urmașul lui Murad, luptă în care creștinii sînt cu totul învinși și măcelăriți de Ieniceri. Aceasta nu face însă pe regele Franciei să-și piardă speranțele de a se întinde în Răsărit, dovadă tratatul, citat, cu Ioan al VII-lea pentru cum-

¹ V. capitolul respectiv din *Chestia Dunării*.

² V. lucrarea mea *Due conferenze all' „Ateneo Veneto“*, București 1914.

părarea Imperiului bizantin; în numele lui Carol iscălise unul din prinșii de la Nicopol, Jean de Nevers, viitorul duce de Burgundia. Ceva mai târziu, Boucicault vine cu o flotă, pătrunde în Constantinopol, se luptă cu Turcii și îndeplinește o mulțime de isprăvi care nu se termină însă cu vre-un rezultat durabil. În ultimele zile ale anului 1399, Manuil însuși, noul Împărat bizantin, pleca pe corabie spre Apus ca să ceară ajutoarele ce puteau salva Capitala sa, asediată de Baiezyd.

Era acum decîrîndul Venețienilor. Genova se încordase așa de mult în războiul Chioggiei, cu vechea rivală, încît, a doua zi după biruință, ea cade, cum am văzut, în atîrnarea Franciei, apoi în a marchisului de Montferrat și pe urmă în atîrnarea ducelui de Milan. Decî cu concurența Genovei în forma cea mare, veche, s'a isprăvit. Venețienii rămîn singuri, și atunci ei fac doi pași mari către Răsărit. Unul e anexarea unei mari părți din Albania și regiunile slavo-albanese vecine, Durazzo, Antivari, Dulcigno, Budua, și părțile interioare până și la Scutari, continuare a Dalmației sale. Apoi, nu numai că ea avea încă de la începutul secolului al XIII-lea Coron și Modon, cele două puncte sudice ale Moreii, cu adausul mai nou al insulei Eubeia, ci, întrebuintînd greutățile regelui Ladislav al Neapolului, care vrea să fie și rege al Ungariei, ea cumpără (de la 1386) Insulele Ionice, aproape în timpul cînd ocupă, la deosebite date, înainte și după 1400, și anume puncte în interior, Atena. Argos și Nauplia, Corintul, Patras, Lepanto, Navarino și alte rămășițe ale stăpînirii latine. Ea construie astfel, pe urma Normanzilor, Angevinilor și Catalanilor un Imperiu, continental în Peninsula Balcanică, și, pentru a-l avea cu totul încheșat, îi trebuia numai Salonicul. Mai târziu, la 1423, îl cumpără și pe acesta, de la Despotul Andronic, și Turcii vor trebui să lupte pentru a recuceri cetatea în care fuseseră până atunci, în chip trecător, de două ori. Arhipelagul rămăsese în atîrnare de Venețieni, și, acum, firește, atîrnarea era mult mai strînsă decît înainte, pentru că ducele Arhipelagului se temea de Turci și nu putea să găsească sprijin decît numai în Ve-

nețieni. Ea pe la 1350 ei intraseră în negocieri cu Împăratul Constantinoplei ca să-i cumpere Capitala, în ciuda Genovesilor din Pera.

Prin urmare între Venețieni și Sultan trebuia să se dea neapărat o luptă. Ceea ce a făcut pe Venețieni să îndrăznească, a fost marea nenorocire a Sultanului Baiezid, bătut la Angora de vestitul Timurlenc, care, cu bandele lui de Turcomani proaspete, se socotia mai mult decât Baiezid, fiind el însuși succesorul lui Ginghishan, Împăratul, Hanul nomazilor. Timur, ale cărui bande pătrund și în Rusia, puind pe fugă rămășițele Hordei de Aur și, ajungând până în Crimeia, unde ard Tana venețiană¹, prinde pe „Sultanul de Rum“ și-l tirăște după el în vestita cușcă de fier, necesară în peregrinațiile veșnice ale biruitorului. Atunci începe frământarea între succesorii lui Baiezid: unul dintr'înșii, Musa, pe care-l susține, cum știm, Mircea, aducându-l și dincoace de Dunăre și îndreptându-l către Serbia, unde fiul lui Lazăr, Ștefan, era aliatul Românilor, izbuteste să se impuie după înlăturarea fratelui Soliman. Dar și împotriva lui Musa se va ridica Sultanul Asiei, Mohammed, care, rămânând, restabilește unitatea Imperiului otoman, — rolul lui cel mare în istorie.

Pentru a împiedeca refacerea puterii otomane, Venețienii, cari aveau acum mai toată Moreia și întăria zidul de la Istm, celebrul *Hexamilion*, dau lupta hotărîtoare de la Galipoli. În această luptă, la 29 Maiu 1416, ei izbutesc să învingă pe Turci, cari aveau 112 corăbii, între care treisprezece galere: urmarea acestei lupte a fost așezarea lor la Salonic.

Sultanul Mohammed I-îu, în scurta lui domnie, după înlăturarea tuturilor pretendenților, poate numai să asigure linia Dunării, ocupînd Severinul și Giurgiul, dar urmașul său, Murad al II-lea, oferă o nouă luptă pe Mare la Galipoli, și el izgonește pe Venețieni din Salonic, dînd cea dintîi mare lovitură încercării acestora de a întemeia dominația lor maritimă în Ost (1430). Și atunci se organizează definitiv acea flotă otomană supusă Capudanului din

¹ V. memoriile mele despre *Veneția în Marea Neagră*, în „Analele Academiei Romîne“ pe 1914.

Galipoli, care *era* în stare să se lupte și cu flota Veneției.

Astfel, în anul al treilea al stăpînirii sale efective, Mohammed al II-lea, fiul lui Murad, biruitor la Varna (1444) asupra unei nouă cruciate, condusă de regele Ungariei și Poloniei, Vladislav, și de Ioan Hunyadi, dar incapabil de a împiedeca pătrunderea pe Dunăre, în 1445, a corăbiilor burgunde și papale, supt Wavrin, *este în stare să cucerească, la 29 Maiu 1453, Constantinopolul.*

Și, în lupta aceasta, jucă un rol de căpetenie flota, adusă de Mohammed pe niște scînduri unse, peste limba de uscat, în Cornul de Aur, în portul însuși al Constantinopolei, făcînd imposibilă orice încercare de rezistență pe apă a Bizantinilor și aliaților lor. Cele două Republice și Papa, cu toată împăcarea religioasă, din 1439, la sinodul din Florența, nu îndrăzniseră să ajute la păstrarea Capitalei bizantine printr'o mare luptă navală.

LECȚIA a XVI-a.

Marea Mediterană și Sultanii-Împărați ai Bizanțului turcesc.

Vom urmări acum stabilirea Imperiului maritim turcesc în basinul de Răsărit al Mării Mediterane.

Luarea Constantinopolului de Mohammed al II-lea înseamnă, fără îndoială, din punct de vedere al Mării Mediterane, foarte mult, dar nu înseamnă tot, căci doar rămînea atîtea lucruri de făcut. Dar era un început bun, în sensul acela, că Sultanul avea acum în stăpînirea sa strîmtorile, lucru de o importanță capitală. Stăpînirea aceasta a strîmtorilor trebuie să recunoaștem însă că era de o importanță mult mai mică la 1453 de cum este astăzi, cînd ea oprește masa enormă de puteri omenestî care se găsește în Rusia și care întîlnește la Nord-Vest alte strîmtori, ale Sundului și Beltului, cea ce ar fi și mai dăunător dacă Rusia ar putea să devină mine un mare Stat industrial și comercial. La 1453 însă pentru cine puteau să aibă importanță strîmtorile? Puteau să o aibă numai pentru Venețieni și Genovesi, și anume pentru Venețieni doar în rîndul al doilea, pentru că Tana, colonia lor de lîngă gura Donului, era în complectă decadentă, pe cînd Genovesii își trimiteau neconținut corăbiile lor la Caffa; circulația între Caffa și Genova ajungînd linia principală de comerț între Metropolă și coloniile orientale luarea în stăpînire a strîmtorilor de către Mohammed al II-lea însemna sentința de moarte a Genovesilor.

Dacă Genova ar fi prevăzut așa ceva, s'ar fi apărat, cu

condiție ca ea să-și fi aparținut la 1453, dar, la sfârșitul veacului al XIV-lea, cum s'a spus, ea nu mai era republica liberă de odinioară, ci, prin biruința grea împotriva Venetiei, căzuse în atîrnarea regelui Franciei în-tăiū, a marchisului de Montferrat mai pe urmă și, în sfîrșit, în dependența statornică a ducelui de Milan. Astfel a doua mare cetate de negoț a Italiei nici pe departe nu mai era ceia ce fusese odinioară, de și păstra relațiuni, slabe, cu Nordul Africei, de și avea în Răsăritul Europei stăpînirea-î de la Chios, care trăia mai mult prin ea însăși, prin dibăcia conducătorilor din familiile interesate și prin societatea anume alcătuită pentru aceasta, decît prin sprîjinul Metropolei.

Odată cu Constantinopolul, se pierduse însă și marea ei colonie de „dincolo“ — acesta e sensul lui *πέρα* —, Pera, cea întărită bine, cu turnurile ei de odinioară, ale căror fragmente se mai vād prin museele constantinopolitane, cu inscripțiile lor latine, Pera, care putea să domine Constantinopolul, de pe înălțimile ei de-asupra brațului comun de Mare. Se mai păstra totuși întreagă seria de colonii care încunjuraū Marea Neagră în partea ei nordică. Turcii lui Mohammed al II-lea nu căutaū, evident, să înlocuiască în această privință, comercială, pe Genovesi, căci n'aveaū mijlocul de a o face, ci ei tîraū doar după dînșii pe Greci, cari, pe atunci, ei înșii, mai ales în aceste regiuni, puteaū da foarte puțin, fiind zdrobiți de înfrîngere, și numai mult mai tîrziu, cînd Constantinopolul grecesc și-a revenit în fire, cînd a căpătat din nou bogăție, cînd a strîns alte capitaluri, numai atunci el a început să colonizeze toate regiunile de Nord, trimetînd negustorii și boierii greci de cari aū fost pline și țerile noastre pînă în veacul al XIX-lea și realizînd astfel un ideal economic alături de păstrarea vechiului ideal politic.

Cît privește negustorul turc, el a apărut foarte tîrziu, cum se va vedea. Și el însemna numai un lucru: cumpărătorul de mijloace de hrană și întreținerea pentru Constantinopol, cum erau așa-numiții *capanlii*, de la *capan*, serviciul de aprovizionare al Capitalei: oi *chivirgic*, pastramă, grîne, pe lîngă lemn pentru catarge, din munții Sucevei,

de pe malurile Bistriței. Îl făceau acest serviciu mai târziu ienicerii din Nordul Asiei Mici, Lazii din Ținutul Trapezuntului, cari nu mai îndeplineau serviciul militar, — căci în veacul al XVIII-lea a fi ienicer era mai mult un privilegiu decît o sarcină și o datorie, ofițerii lor, „ciorbagii“, fiind simpli fruntași ai satelor —, comerț cu totul particular, cu batalamă adusă de la Constantinopol și cu preț fix, care nu putea atrage un număr prea mare de vînzători.

Așa încît, pentru Turci, cucerirea Constantinopolului nu reprezintă puțința de a-și întinde comerțul în Marea Neagră și în adausul ei, Marea Azovului, dar pentru Genovesi reprezintă un lucru: de acum înaintea, dacă voiau să mai păstreze legăturile lor cu Mările nordice, trebuiau să fie cei mai buni prieteni ai Sultanului, în sensul de a plăti cît trebuie și cît nu trebuie, de a se supune la toate cerințele și extorsionile vameșilor Sultanilor, de a suferi toate ofensele, față de interesul cel mare al conservării stăpînirii, profitabile, asupra acestor Mări. De fapt, e și anularea politică a Genovesilor. Se poate zice decî că libertatea politică a Genovei în Mările acestea începe cu tratatul de la Nymphaion, la 1261, și se isprăvește cu cucerirea Constantinopolului de Turci, în 1453.

Și ei rămîn în situațiunea aceasta clientelară limitată de către Sultan ca auxiliari tolerați, economici, ai Turcilor, până cînd aceștia-și fac o socoteală: că profitul pe care l-ar putea căpăta supt raportul bănesc din tolerarea Genovesilor este inferior cîștigului pe care-l pot dobîndi supt raportul politic și militar înlăturînd aceste urme de stăpînire creștină apuseană în apele supuse lor. Pe corăbiile trimise după grîne, pește, piei, lemne din regiunile rusești, ce se coborau la Caffa pentru ca de acolo să plece în Mările deschise, se puteau strecura și alții decît simplii negustori cari umblau după produsele Nordului, și era totdeauna cu puțință un atac al „prietenilor“ italieni. În orice cas, se formau oameni cari cunoșteau regiunile acestea cu de-amănuntul, avînd la ei portulane ce se corectau la fiecare moment. Cine e bucuros să aibă amestecat în viața lui de fiecare moment pe acela, care, mine, ar putea, în alte împrejurări, să-î devie dușman crîncen? Aceasta va aduce

expediția navală din 1475: atacul contra Chiliei și Cetății-Albe, cucerirea și desființarea Caffei, unde rămaseră Ienicerii, pe cînd teritoriul era încredințat Hanului tătăresc din Crimeia, ajuns, prin silă, vasalul Sultanului.

Un alt element important, în legătură cu cele petrecute în 1453, este următorul: Cîtă vreme Sultani otomani rezidau la Adrianopol, stăpînirea lor în Europa era considerată ca un provisorat. Toți autorii de proiecte de cruciate nu vorbeau decît de ziua fericită cînd silințele reunite ale creștinilor vor zvîrli pe Turci înapoi în Asia. Cînd însă s'a ajuns în Constantinopol, toate incalculabilele foloase, de defensivă, de refacere, de revanșă, pe care Bizantinii le avuseră de la acest minunat oraș trecură acum asupra noilor stăpînitori. Tradițiile Bizanțului li dădeau o nouă forță misterioasă, care impunea, neapărat, tuturor dușmanilor. În Constantinopol era un suflet, pe care Turcii l-au luat în momentul cînd s'a așezat într'însul; ba putem zice că supușii chiar au impus Turcilor acest suflet. Din momentul cînd Mohammed a fost în Constantinopol, el nu mai era privit ca Emirul usurpator, ci ca Împăratul legitim, chiar pentru aceia cari până atunci luptaseră contra lui, tăgăduindu-l¹. Era, prin stăpînirea cea nouă, Țarul Țarigradului, succesorul pentru Slavi al Țarilor lor de pe vremuri, pentru Romîni, Împăratul, urmaș al Împăraților romani, pentru populațiile celelalte, domnul lor natural.

Însă Împărăția avea în sine un program, programul care strînsese pe rînd pe Comneni, pe Paleologii prea slabi ca să realizeze un astfel de ideal, care totuși nu se putea înlătura. Așa fiind, la Adrianopol Sultanul nu se simțea dator să aibă o flotă, să numească un amiral, să domine toate Mările care udau coastele posesiunilor sale, pe cînd, din Constantinopol, aceste lucruri i se impuneau. Apoi mai era neapărat și supt raportul defensiv ca Sultanul să aibă o flotă; Constantinopolul e centrul puterii lui; ce ar fi fost dacă revanșa creștină apuseană i-ar fi smuls

¹ Dar Arominii îl numesc încă *Amiră*, *ó áμipάς*, emirul.

Constantinopolul, căci, după 1470, multe din isprăvile lui Petru al Ciprului erau să fie reînnoite pe coastele Asiei Mici. Ar fi avut aceasta un răsunet așa de enorm, ar fi urmat o demoralizare așa de întinsă, încît poate chiar Sultanul otoman ar fi fost pierdut.

Astfel cuceritorul Bizanțului și-a făcut o flotă; și avea putința să o facă, marinari fiind pretutindeni în Împărăție, numai cît până atunci ei fuseseră supt comanda domnilor greci sau latini, pe cari Sultanul acum îi înlocuia pe rînd. Toate coastele acestea dădeau o populație admirabilă de marinari deprinși cu vîslele și pînza, generație după generație și secol de secol. Dușmanii lui de odinioară deveniau acum azapii lui — așa se chemau soldații de marină —, pe corăbiile lui. Pe lângă aceasta se introduse, chiar din cele d'întăiū timpuri, obiceiul de a pune să vîslească pe galere — cuvîntul e împrumutat de Turci de la Italieni, cum aū împrumutat cea mai mare parte din terminii privitori la marină: capudan, galion, etc. —, un număr mare de robî, deprinși la războiū, veniți, în măsură covîrșitoare, din teritoriile maritime, coastele Italiei, insulele, deosebitele regiuni de coastă; orice expediție făcută în Apus trebuia să aducă și oameni de acestia, cari se transformau în galerienii Sultanului.

Iată, prin urmare, împrejurările care aū determinat crearea unei forțe maritime turcești mult superioare celei care exista înaintea, forță defensivă la început, dar care a devenit, cu vremea, o mare forță ofensivă, căreia nimeni nu i-a putut rezista.

Să urmărim acum însăși întinderea puterii otomane în Mările acestea ale Răsăritului.

Sultanul Mohammed al II-lea avea ca întăie datorie să-și asigure stăpînirea asupra Arhipelagului. Se întinsese asupra Traciei întregi, stăpînia Salonicul, luat de tatăl său de la Venețieni, moștenise orî cucerise însuși litoralul tesalian și atic, acesta din urmă asigurat mai tîrziu prin luarea insulei Negroponte, la 1470; trebuia decî să caute a-și supune și insulele ce formaū ducatul de Arhipelag, făcîndu-le, oricum, cu totul incapabile de un atac sau de

crearea vre-unei primejdii pentru dominația lui maritimă: orî desființare, orî unire prin legături de vasalitate cu noua Impărăție din basinul de Răsărit al Mării Mediterane. Chios fusese silită a face tot așa, pe cînd Focile, Enos, deveniau încă de la început otomane (1455), în același timp ca și Samotracia, Thasos, Lemnos, rămasă grecească, de și Genovesii aveau un însemnat amestec, și mai pe urmă Lesbos însăși, ultima posesiune a familiei Gattilusio.

Dacă Sultanul n'a înscris ca întâiū punct din programul său viitor desființarea stăpînirii străine din Arhipelag, e că trebuia încă să crute pe Venetienii, învingătorii de ieri din lupta de la Galipoli, sprijinitorii expediției cruciate pe Dunăre în 1445.

Astfel, înainte de a porni campaniile cele mari către Nord, înainte de a se hotărî soarta Țerii-Românești, înainte de a se desfășura campania împotriva lui Vlad Țepeș și înlocuirea lui prin Radu-cel-Frumos, înainte de distrugerea independenței Serbiei, a Bosniei și Herțegovinei, (până la 1470), Mohammed își asigură numai dominația asupra Arhipelagului, rămînînd ca, în ceia ce privește pe Venetienii, lucrurile să se hotărească atunci cînd nu se va mai putea evita o ciocnire cu Republica.

Veneția pierdu însă într'un moment sîngele-rece, puterea de așteptare și de bună chibzuială de care dăduse dovadă până atunci: avu ilusia că Europa, latinitatea întreagă, supt conducerea Papei, se va mișca pentru zdrobirea puterii otomane. Și-a închipuit, cum și-o putea închipui și cel mai bun calculator politic, că o asemenea formidabilă deslănțuire de forțe maritime putea aduce înlăturarea puterii otomane din aceste Mări. E vorba de expediția Papei Piu al II-lea, Aeneas Sylvius Piccolomini, polihistorul Renașterii, stăpînit de ideile antichității, care se simția pe Scaunul pontifical represintantul Europei față de Turci, represintanți ai Asiei, menit a începe decî un fel de război al Troii împotriva acestor „Teucuri“. Pentru aceasta el se adresează Europei întregi: sinodul de la Mantova hotărește lupta sfîntă, precum făcuseră acelea din

Clermont și Piacenza înainte de cruciata întâi; se cîștigă la ideia războiului pentru cruce Venetia, dogele însuși, Cristoforo Moro, care trebuia să întovărășească pe Papa; se strînge o flotă formidabilă la Ancona. Dar, în ajunul plecării, în noaptea spre 14 August 1464, Papa moare.

Războiul însă pornise, și pornise pe seama unui singur, pe seama Venetiei. Acum, Republica avea interes să-l continue; ea era pusă într-o astfel de situație, încît, chiar cu primejdia unei înfrîngerii, trebuia să ducă lupta. Și iată de ce: înainte de cucerirea, la 1470, a insulei Negroponte, cădere cu răsunet puternic în Europa, de la 1463, însă fără declarație de război, Argos fusese luată de Isa, fiul lui Evrenos-beg, și trupele Sultanului apăruseră lîngă Lepanto, lîngă Modon, pătrunzînd astfel Otomanii și în regiunile acestea ale Moreii.

Aici, încă de pe vremea Cantacuzinului—și moștenirea lui trecuse asupra Paleologilor—se întemeiasă, pe ruinele dominațiunii latine, napolitane, catalane a Companiei Navarese, despotatul grecesc al Moreii. Acest despotat formă un fel de apanagiu pentru prinții de vîrstă mai mică, cari nu putuseră lua Împărăția, cari rămîneau numai moștenitori ai solului, și, cînd erau mai mulți prinți, despotatul Moreii—și aceasta arată calitatea de apanagiu a provinciei—se desfăcea în mai multe bucăți pentru fiecare din acești prinți. Misithra, așezată lîngă vechea Sparta, devine Capitala acestui despotat, și a rămas acolo din acea epocă admirabile ruine bisericești, de o artă așa de nouă, care s'aun studiat, cu uimire, în ultimul timp mai ales de Gabriel Millet; și Constantin Paleologul, ultimul Împărat de Constantinopol, își începuse cariera ca stăpînitor într'un apanagiu de aici, din Moreia. Și acești Greci situați foarte bine, avînd castele moștenite de la Latini, dispunînd de o populație foarte vitează, nu sîmănau de fel cu cei din Constantinopol și alte orașe grecești, ci erau oricînd capabili de rezistență. Totuși, după căderea Constantinopolului, cei doi frați ai lui Constantin Împăratul, cari stăpîniseră despotatul, Dimitrie și Toma, s'aun purtat ca niște lași:

unul și-a trecut fata în haremul Sultanului, cum a făcut și stăpînitorul din Trapezunt, la căderea, în 1461, a țerii sale; cellalt Toma, a fugit cu familia în Italia, unde ai lui sînt amestecați de acum înaintea în rosturile apusene, găsindu-și locul de odihnă prin cîte o biserică romană ca Ara-Coeli, pînă ce o fată a lui Toma, Sofia, luă în căsătorie pe Marele-Duce al Moscovei, căsătorie de la care pleacă pretențiile de dominație asupra Bizanțului ale Împăratului celui nou din Nord.

De și încă din 1458 Mohammed însuși luase, doi ani înaintea distrugerii despotatului, Corintul și Patras, dărîmîndu-se zidurile vestite, făcute de Paleologi, ale căror urme se vedeau dăunări încă în aceste părți, așa-numitul Hexamilion, „zidul de șese mile“, *Esimilio*, cum ziceau Italianii, Venetia era copărtașă la dominația asupra Mării, și ea ținea numai decît să păstreze această dominație, căci, avînd Coron și Modon, aceste două puncte de la Sud, pe care Venetienii le numiau ochii Republicei — e Gibraltarul basinelului de Răsărit al Mării Mediterane —, nu se puteau menține decît ocupînd *hinterlandul*, de unde să se aprovizioneze, păstrînd și anume comunicațiunile. Tot așa Venetia nu era sigură de stăpînirea asupra Insulelor Ionice atîta vreme cît n'avea Albania, pe care o luase la sfîrșitul veacului al XIV-lea, și era o chestie de viață pentru Venetia și păstrarea acestor posesiuni albanese. Dacă ar pierde Anglia Gibraltarul, neapărat că dominația ei în Marea Mediterană s'ar resimți foarte mult; tot așa, pierzînd Venetia aceste pozițiuni, trebuia să se resimtă foarte mult. Și adăugim faptul că mai toate corăbiile care mergeau în Creta se opria în chip firesc la Coron și Modon pe vreme de furtună, de amenințare de dușmani, și că Eubeia, ca și Arhipelagul întreg, îi aparținea încă.

A urmat atunci în Moreia lupta încurcată, îndelungată, care pornise în 1463 — amănuntele se pot găsi în volumul II din a mea „Geschichte des osmanischen Reiches“, după secretarul lui Sigismund Malatesta, șeful mercenarilor plătiți de Venetia. Se cîștigă, cu sacrificii mari, rezultate importante, cucerindu-se, de flota lui Vittorio Capello, in-

sulele Imbros, Thasos, Samotracia, arzindu-se Atena turcească (Sitines), ocupându-se Patras. Veneția însă, hotărît, nu putea să-și păstreze posesiunile moreote: deci, până la 1466 le-a pierdut, afară de Coron și Modon singure.

Măcar de ar fi putut păstra posesiunile ei albanese, importante și din alt punct de vedere decît al Insulelor Ionice, importante fiindcă fără de dinsele Dalmația era amenințată de Turci, Dalmația care avea și altă frontieră amenințată de Turci: a Bosniei și Herțegovinei. Provincia putea să fie decî pe uscat cu desăvîrșire blocată, căci prin părțile nordice se întîlnia stăpînirea ducelui Austriei și regelui Ungariei. De aceea Venețienii se îngrijiseră să grăbească moștenirea acelei familii Balșa, a Balșizilor, care întemeiasc Statul din care s'a făcut mai târziu Muntenegrul, Statul „Zentei“. Moștenind Statul acesta, ea a avut, pe lîngă Durazzo, cumpărat de la ultimul stăpînitor, Thopia, și Dulcigno, Antivari, Budua. Mai avea și Cattaro, iar Ragusa, foastă colonie venețiană, chiar după ce se liberează din această legătură, era silită să colaboreze pe ascuns cu Venețienii, vecini mult mai mari, în apărarea creștinilor din aceste locuri, cu toate că plătia tribut Turcilor. În sfîrșit, chiar în interior izbutiseră să se stabilească Venețienii în cetăți atît de importante cum era Croia lui Scanderbeg († 1467), care s'a luptat de atîtea ori pentru Veneția și a ridicat de atîtea ori steagul Sfîntului Marcu; vechiul dușman, menit să o înlătore, a devenit aliatul Veneției și apoi și aliatul regelui de Neapole. Scutari-i aparținea de o potrivă Republicei, și locuitorii erau vestiți pentru credința lor.

Totuși, după ce se pierduse stăpînirea moreotă, după luptele pentru stăpînirea asupra Albaniei, de la al căror rezultat trebuia să atîrne însăși stăpînirea Veneției în Marea Adriatică, se ajunge la desastrul pierderii Eubeii, a insulelor Skiathos, Skopelos, la asediul din 1474 al cetății Scutari: trupele care au venit contra lui Ștefan-cel-Mare la Podul-Înnalt erau desfăcute din cele care asediaseră Capitala Albaniei venețiene, iar Soliman Eunucul, înfrînt de Moldoveni, nu era decît comandantul de pînă atunci al acestei armate.

O flotă de cruciată, în care erau și galere napoletane,

cipriote, rodien, distruge în 1472 încă Palacia, debarcă trupe în Lemnos, ia marmure din Delos, ocupă puncte pe coasta Asiei, atacă Satalia și Smirna, după care se cuceresc Siki, Gorigo, Seleucia veche, Mira Sfântului Nicolae, aproape și Candelorul. Legături se înnoadă de Signorie cu Uzûn-Hasan, cu Tatarii Crimeii, nu numai cu Ștefan, cu Ungurii, cu Polonii. Dar Venetia, atacată și în Friul, trebui, puțin după biruința lui Ștefan, să încheie pacea prin care cedează, pe lângă Lemnos și Maina, toate posesiunile sale, afară de unele puncte din Albania și afară de Coron și Modon.

Totuși lucrurile nu erau cu totul isprăvite. Pacea mai însemna un lucru: legăturile firești între ducatul Arhipelagului și Venetia sînt slăbite, și de acum înaintea Naxos, Paros și insulele vecine vor atîrna tot mai mult de Sultan, până ce vor ajunge, la o sută de ani după lucrurile ce se povestesc acum, să aibă ca duce pe Evreul don Jose Nassi, un Maran — așa se zicea Evreilor trecuți la creștinism în Spania pe vremea persecuțiilor, dar cari, de obicei, cînd ajungeau într-o țară, unde nu erau persecutați pentru religie, treceau din nou la mosaism —; mai târziu Gașpar Gratiani, viitor Domn al Moldovei, avu și el titlul de duce de Naxos și de Paros.

Înainte de pacea cu Venetia, se putu încerca de Mohammed al II-lea să se ia în stăpînire desăvîrșită toată Marea Neagră, cucerindu-se, după atacurile repetate împotriva Chiliei și Cetății-Albe, ale Moldovenilor, Caffa, Mangupul (Sf. Teodori: Stratilat și Tiron), castel, cu cîteva sate, unde domniau Comnenii din Trapezunt, dintre cari Ștefan luase pe a doua soție a sa, imperiala Marie; Hanul i se făcuse supus.

Acum, pentru îndeplinirea programului maritim al lui Mohammed al II-lea, mai rămîneau două lucruri de făcut: complectarea cuceririi în Marea Neagră și complectarea cuceririi în Moreia. I se păru că e altceva mai grabnic de făcut: el atacă, în Maiu 1480, insula Rodos, care se putu păstra, apoi, pentru a-și întări Albania și înfrîurirea în Marea Ionică, el trimise pe sangeacul Albaniei, Ahmed-

Gedic, să ocupe Otranto, care fu apoi recîstigat de creștinii, între cari se afla și Unguri trimiși de Matiaș Corvinul, supt un comandant din Ardeal.

Complectarea cuceririi în Marea Neagră s'a făcut numai după moartea lui Mohammed, pe vremea Sultanului blajin Baiezid al II-lea, pe care Ienicerii lui l-au îndemnat la război și a trebuit, cu toată slăbiciunea lui fizică și morală, să-l asculte și să-l ducă la cîștigul la care, după datină, aveau dreptul în fiecare primăvară. Ștefan, crezîndu-se împăcat cu Turcii, fiindcă regele Matiaș, de care atîrna politicește, avea pace cu ei, nu luase măsuri de asigurare și, în August 1484, după sistemul obișnuit al Turcilor de a nu anunța imediat scopurile expedițiilor lor, Ștefan s'a trezit cu dușmanii la Chilia și Cetatea-Albă. Cetățile au căzut una după alta¹. Și, astfel, la 1484 ultimele resturi de stăpînire creștină în aceste părți dispărură. Cetăților li s'au adaus raiale, adică teritorii din care să se poată hrăni, teritorii care pe vremea lui Petru Rareș se întinseră până la Tighinea-Bender, cuprinzînd jumătate din Basarabia de astăzi, în același timp cînd malul stîng al Dunării era luat în stăpînire de Turci, cu toate cetățile, de la Brăila până la Severin. Prin urmare și Dunărea-de-jos era turcească, și Marea Neagră aparținea Sultanului. Aici lucrurile se isprăviseră.

În Moreia același Sultan Baiezid, care ceruse, în 1485, Veneția, de la moștenitoarea familiei Tocco, Zante și Cefalonia și căpătase aceasta din urmă, reluată apoi, și tribut pentru cea d'întăi, începe la 1499 un război, atacînd Lepanto, apoi și cetățile Coron și Modon². La începutul veacului al XVI-lea, chiar în cel d'întîi an al acestui veac, cetățile, atacate, cad.

Astfel, la începutul veacului al XVI-lea Turcii sînt stăpîni pe basinul de Răsărit al Mării Mediterane, cu anume

¹ Amănunte, în studiul meu istoric privitor la aceste două orașe.

Asupra acestui război pentru Coron și Modon avem o lucrare italiană recentă, din 1899, extras din „Nuovo Archivio Veneto”: Cogo, *La guerra di Venezia contro i Turchi* (1499-1501). Cf. *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 291 și urm. Cronica lui Angiolello citată acolo a fost tipărită de atunci, supt numele lui Donado da Lezze, de d. I. Ursu, pe socoteala Academiei Romîne.

excepții. Nu sînt în Cipru, al cărui principal port, Famagusta, trecuse la Genovesi în al treilea sfert al veacului al XIV-lea, făcîndu-se o societate pe acțiuni pentru acest scop, împotriva regelui insulei, Petru al II-lea, fiul viteazului Petru I-iu. Famagusta fiind cucerită, tot comerțul cipriot trece în mîinile Genovesilor. Resultatul a fost însă că nobilii ciprioți au urît de moarte pe despoietori și exploatatori, decî s'au apropiat de Veneția. Moștenitorul regilor Ciprului de odinioară, Iacob al II-lea, s'a căsătorit cu o fată din familia Cornaro, vestita Caterina, și Venețienii vor ajunge la moartea lui să fie stăpîni pe Cipru, unde au rămas o sută de ani. Rodosul s'a păstrat pînă în vremea lui Soliman-cel-Mareș, cînd fu cucerit la 1522, sup. Marele-Maestru Villiers de l'Isle-Adam. Sultanul zicea în clipa predării: „îmi pare rău de bietul bătrîrul acesta, pe care-l gomin din casa lui“. Cavalerii Ospitalieri s'au mutat atunci la Malta, unde și-au păstrat sălașul, împotriva poftelor turcești de a-i scoate și de acolo.

Pentru ca dominația asupra basinului răsăritean al Mării Mediterane să fie asigurată, mai trebuia ceva: Trebuia ca Turcia să aibă Siria, care era în mîinile Sudanului, domnitorul din Egipt, care își întindea stăpînirea și în părțile acestea. Acesta era șeful vestiților Mameluci, cari erau în decadență acuma. Ei trebuia să zdrobiți. Acesta a fost rolul fiului lui Baiezid al II-lea, Sultanul Selim, care, printr'o serie de biruințe lovește, la 1516, însuși centrul stăpînirii egiptene. Siria e cîștigată într'o luptă vestită, la „Mormîntul lui David“, și ajunge întreagă în atîrnare de Sultanul din Constantinopol, care, în același timp, ia și titlul califilor de Bagdad, titlu care trecuse apoi asupra acestor dominatori din Egipt și Siria. În Ianuar 1517, Mamelucii erau „secerați“ lîngă Cairo de oastea biruitorului, și ultimul Sudan, purtat pe un măgar înaintea mulțimii, muri zugrumat. Locul lui îl luă Pașa Iunus.

Prin urmare, cînd de la Alexandria și pînă în Albania totul asculta de puterea Sultanilor, se înțelege că Marea Mediterană era prefăcută, în ceia ce privește măcar basinul ei de Răsărit, într'o posesiune otomană. Vom vedea ce a împiedecat expansiunea turcească și în Apus.

LECȚIA a XVII-a.

Turci și Spanioli în basinul apusean al Mării Mediterane.

Puterea navală otomană se organizează, nu numai prin acțiunea oficială, dar și prin aceia a unor particulari în căutare de aventuri, cum a fost vestitul amiral al lui Soliman-cel-Măreț — amiral într'un sens cu totul deosebit de sensul dat acestui cuvint în zilele noastre; se făcuse singur altfel —, care a cucerit coasta de Nord a Africei și a întemeiat provincia, din care s'aū format mai târziu regiunile de Tripolis, de Tunis și de Alger. Între 1520 și 1650, e vremea de înflorire a marinei otomane în aceste regiuni, cînd Cairedin Barbarosa, în calitate aaceasta de amiral neoficial, lucrînd pe seama lui proprie, cum lucrase Belisariu pe vremea lui Iustinian, formează o flotă foarte puternică, în stare să domine toată Marea Mediterană.

Acum, Caireddin n'a săvîrșit toate cuceririle pe care le putea face. El era legat oarecum de politica Statului otoman. Nu l-ar fi putut, evident, întemnița saū decapita Soliman-cel-Măreț dacă ar fi făcut o politică nepotrivită cu scopurile Împărăției sale, însă ar fi putut întrebuința acel sistem pe care stăpînitorii musulmani îl cunoșteau din timpuri foarte îndepărtate: de a trimete ucigași în ascuns, pe cari, dacă lovitura reușia, nimeni nu cuteza să se atingă. El a servit oportunităților trecătoare ale politicei otomane: fără această datorie politică, el ar fi stăpînit de fapt, — saū ar fi turburat ca Vandalii din veacul al V-lea ori Arabii după aceasta, — toată întinderea Mării Mediterane.

Căci nu se vedea nicăiri o putere care să se poată împotrivi puterii lui. Schimbări petrecute în ultimele decenii făcură ca nimeni să nu fie în stare a îndeplini acest rol. Întinzându-se Turcii în regiunile acestea, ei trebuiau să se atingă înaintea de toate de interesele Veneției. Venețienii erau însă incapabili, după 1500, de a juca rolul de apărători ai Mării. Vechii dușmani se așezaseră și în Insulele Ionice, la Santa Maura, dacă nu și la Cefalonia. Și Corfu rămăsese în adevăr Republicei, dar cu veșnica frică de a-l pierde: silințe îndărătnice au fost cheltuite și în 1523-4 de Venețieni ca să păstreze marea insulă, a cărei însemnătate nu stă numai în întinderea ei, ci și în locul pe care-l ocupă, la intrarea Mării Ionice, ceia ce se vede acum, în opoziția îndărătnică pe care o face Italia în ceia ce privește stabilirea Greciei pe coasta corespunzătoare a Epirului și în eforturile contrare pe care le fac Grecii, supt mînă, cînd d. Venizelos oficial renunță, iar Zographos proclamă Epirul autonom, — Italia amenințînd cu războiul în cazul cînd s'ar ocupa coasta Epirului corespunzătoare insulei Corfu de către Greci și Grecii întrebuițînd toate mijloacele, pămîntești sau subterane, ca să-și ajungă scopul. Pe lângă aceasta insula este abia deslipită de continent, ea face aproape parte integrantă din Ținutul epirot și-l supraveghează prin situația ei dominantă. Punctele care corespund acestei insule, Butrinto și altele, au fost totdeauna puncte vii.

Veneția putea păstra anume puncte din Albania și Dalmatia. Totuși ea nu mai era în stare să joace acum rolul de provocatoare față de forța navală a Sultanului, și iată de ce: Cruțarea insulelor Cipru și Creta este tocmai prețul cu care Turcii plătesc pacea veșnică pe care li-o acordă Veneția în tot felul de împrejurări. De atitudine Veneției atîrna stăpînirea ei în cele două mari insule. Totuși Venețienii erau în stare, prin posesiunile lor dalmatine, prin punctele albanese păstrate multă vreme încă, prin stăpînirea asupra insulei Corfu, să supere Împărăția turcească și să-i dea lovituri simțitoare în anume momente, cînd adausul acestor forțe navale venețiene ar fi fost hotărîtor. Și nu

trebuie deci să-și explice cineva lipsa concurenței venețiene printr-o decadentă navală vădită a Veneției, prin sărăcirea orașului, cu toate că aceasta se producea pe încetul, și nu trebuie să și-o explice nici printr-o usare a rasei, prin decăderea vechilor familii, căci aristocrația venețiană a rămas vioaie până în timpul din urmă, fiind o aristocrație care se reînnoia, dacă nu prin elemente plebeiene, măcar prin munca de fiecare moment, nobilii aceștia ridicându-se din cele din urmă locuri în administrație sau în armată pentru a putea să ajungă dogi. Dar însăși situația ei italiană era zguduită.

Pe continentul Italiei, de la o bucată de vreme se întinseseră, și nu fără chemare din partea Republicei însăși, două dominațiuni a căror origine nu vom cerceta-o aici: Spaniolii din Milan și Spaniolii din regatul de Neapole. Pe de altă parte, se alcătuiseră Statele pontificale prin Papa Alexandru Borgia și fiii săi, vestitul Cesar Borgia în rîndul întâi, State pontificale create pe base analoge cu ale tiraniilor, ale monarhiilor absolute din epoca modernă. La aceste trei mari grupe de provincii trebuie să se adauge o patra, a Toscanei, care formează de la o bucată de vreme un Mare-Ducat. Venețienii puteau ei, în fața tuturor acestor formațiuni teritoriale de natură continentală, să se mai opui? De sigur că nu. Au încercat-o prin ligile formate la începutul secolului al XVI-lea, amestecîndu-se în luptele pe care le dau Francesii, supt Carol al VIII-lea, Ludovic al XIII-lea și Francisc I-lea, pentru stăpînirea Italiei. Apărînd pămîntul italian vecin cu orașul lor de o tiranie străină sau locală, apăsătoare pentru dînsa. Veneția, cum era natural, a căutat din nou, după luptele care, la sfîrșitul veacului al XIV-lea, îi dăduseră, împotriva Casei della Scala și a lui Francesco Novello, Padova, Verona, Vicenza și alte cetăți din raza ei, să-și aibă, într-o epocă în care ceia ce hotărăște situația unui Stat nu mai e autoritatea, vechimea, legătura ideală, ci pămîntul care se poate măsura, să-și capete și mai mult pămînt. Din silințele acestea a ieșit învinsă, neputîndu-și face provincia italiană mult mai întinsă decît în trecut. Dar această înfrîngere continentală nu era un motiv ca să scadă Ve-

neția din punct de vedere maritim, ci, din potrivă, mai curînd ar fi scăzut Veneția ca putere maritimă de izbutia pe continent, căci în Italia ar fi întîmpinat greutăți, cheltuieli mari de oameni, de bani, de diplomație, de administrație ca să se poată păstra în această dominație mai vastă. De aceia mai bine a fost pentru Veneția, în calitatea ei de putere maritimă — și aceasta era chemarea ei în viața popoarelor, — că n'a putut să întemeieze o mare putere aici, pe continent.

Nici din motivele acestea nu se explică neintervenția Veneției, moliciunea față de Sultan, răbdarea ei nesfîrșită față de atîtea umilinte ce se aduceau baililor, reprezentanților săi la Constantinopol, cari jucau un rol foarte mare, oameni foarte bine pregătiți, de o istețime deosebită, de o experiență îndelungată, avînd toate resursele diplomatice ale timpului, întrebuițînd toate mijloacele de izbîndă, ca politica rusească din timpul nostru, și până la otrăvire¹. Ci grija Ciprului, aproape de Turci, rău întărit, cu Grecii săi nemulțămîți de politica fiscală și confesională a Republicei, aceia hotăria în sens pașnic atitudinea Venețienilor. Și, pe de altă parte, dacă Veneția putea trece din Dalmația în Albania, se puteau împiedeca oare cete albanese să atace Dalmația? În regiunile acestea Veneția face, de altfel, ceia ce făceau și Turcii, de altă parte, cînd prădau „neoficial“ prin așa-numiții Martologi, cari mergeau pe seama lor proprie, și peste hotarele Veneției și peste ale Ungariei, care acum, după lupta de la Mohács, trecuse'n parte supt stăpînirea Casei de Austria, în ce privește Confiniile Militare de mai tîrziu, Croația și Slavonia. Se creiază și din partea Veneției o ceată permanentă de prădători, care, de almintîri, nu era absolut în mîinile ei, decît doar cînd li plătia subsidiile și li acorda favorurile, tolerîndu-li prada chiar și pe teritoriul ei propriu. E puterea Morlacilor, a Mauro-Vlahilor, Romîni Negri, ziși și Uscoci, cari stăteau mai mult în regiunile de Nord ale Dal-

¹ V. Lamansky, *Secrets d'État de Venise*, 2 volume. Rapoartele lor privitoare la starea interioară a Imperiului turcesc sînt cuprinse în Colecția Albèri, continuată de Barozzi și Berchet, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*.

mației, de către posesiunile austriace, în jurul orașului Segna, Senj sau Zengg, întinzându-se în Bosnia până către râul Unna: încă prin veacul al XVII-lea, până pe la 1620-30, Uscocii erau socotiți ca echivalenți cu „Valahii”¹, purtând nume ca Damian Frîncul, al unui șef său cneaz al lor, care e evident românesc, de și purtătorul lui se slavisase, ca și tovarășii săi; Morlac a fost și Gașpar Gratiani, Croat ca aparență, născut în Croația, dar cu părinți veniți dintr'un centru de Uscoci într'o regiune care se constată că intra în raza de colonizare a lor.

Aceasta a fost situația până la luarea Ciprului supt Selim al II-lea, succesorul lui Soliman. Cucerirea Ciprului a fost determinată în mare parte de ambițiile acestui Evreu, de care am mai vorbit, Don Jose Nassi, care doria să fie rege acolo și care, îmbogățit prin monopolul unor anume produse, înainta banii Sultanului și era în legături strînse cu fruntașele femeilor din harem, căroră li ducea stofe scumpe și pietre prețioase, așa încît se putea visa stăpînitor vasal în insula, care, după o campanie de cîteva luni, căzu, în 1570, supt stăpînirea Sultanului. Atacul venise pe nepregătite, și mijloacele defensive erau vechi. Nicosia, Famagusta fură deci destul de lesne cucerite și comandantul celei din urmă, ucis și despoiat de piele.

Cine ar mai fi putut să împiedece pe Turci de a se întinde în regiunile acestea? Coasta de Nord a Africei li aparținea. Aici era un regim cu totul amestecat, cu păstrarea vechilor stăpîniri mohammedane din evul mediu într'o situație atîrnînd de Imperiul otoman, deși de mai tîrziu nefiind decît dahii, succesori ai căpitanilor lui Cairedin Barbarosa. În insula Gerbe, așezată în regiunile algeriene, care joacă un rol mare, fiind în legătură cu insulele de la Sudul Italiei, rămăseseră stăpînitori locali. Oriunde însă, steagul era al Semilunei otomane. Până în părțile Marocului, care nu erau supuse Turcilor, dar trimeteau cadouri Seraiului din Constantinopol și recunoșteau pe Sul-

¹ V. și n-l 1 pe 1914 din *Nuovo Archivio Veneto*.

tan drept Padişah, pe urmă drept calif, şef religios al întregii religii mohammedane, până aici nu era cine să se fi putut opune puterii maritime turceşti.

De *Genovesi*, cari avuseră cândva Mehedia, pe această coastă, nu mai vorbim: ei nu mai existaū decît pentru evenimente secundare de politică generală pe vremea aceea, de şi unul din ei, Andrea Doria, ca amiral spaniol, ocupă Coronul, Modonul, Patras. Precum odinioară Genovesii trăiaū din graţia Milanului liber, aşa ei trăiaū acum din graţia Milanului spaniol, şi mai târziu ei vor trăi din graţia noii formaţii piemontese, sarde, care a isprăvit prin anexarea Republicei.

În ceia ce priveşte *Franta*, ea are o coastă cu totul redusă, şi, dacă de pe această coastă a încercat, în mai multe rînduri, să joace un rol — şi l-a jucat în oarecare măsură —, a fost totdeauna un rol în legătură cu stăpînirea continentală, cu puterea armelor sale în centrul Europei şi cu prestigiul cîştigat de aceste arme. Dovadă că, atunci cînd Francisc I-iū, în lupta lui — care se poate urmări în „Chestia Rinului” — împotriva lui Carol Quintul, are nevoie de o forţă militară navală pe care să o opue forţelor regelui Spaniei şi Împăratului, e silit să facă, şi din această cauză, alianţă cu Soliman. O face fiindcă Soliman putea să atace posesiunile de uscat ale Casei de Austria în Ungaria, dar face alianţa şi pentru că forţa navală a lui Soliman putea să-l ajute în Marea Mediterană. De aici vine alianţa pe trei ani cu „regele Algerului”¹, planul unui principat al său în Sicilia şi Sardinia, ca feude franceze², apariţia corăbiilor lui Saint-Blancard în apele insulei Corfū, atacate de Soliman însuşi, iernatecul lenicerilor lângă Toulon, venirea Turcilor înaintea Nizzei, pe care o ieau, printr’o acţiune comună, Algerienii şi marinarii celui de Enghien, atacul lui Cairedin Barbarossa împotriva părţilor coastei sud-italiene care atîrnaū de regii Spaniei (şi a

¹ *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, p. 86.

² *Ibid.*, pp. 86-7.

oraşului Reggio; 1543), ameninţările contra Romei, unde plebea, îngrozită, era gata de fugă¹.

De *Anglia* nici nu mai vorbim: pe vremea aceasta ea joacă un rol pur insular, nu în sensul de drumuri care se deschid de pe coastele insulei, ci în sensul că întreaga viaţă englesă e închisă în marginile insulare, avînd doar legături, peste strîmtoare, cu Țerile-de-Jos, legături derivate din anume nevoi ale fabricilor de postav flamande, cumpărătoare vechi ale lîinii englese, singura mare bogăție a țerii atunci, cum e astăzi numai pentru așa-numiții „Highlanders“, Munteni, cei din țerile înalte ale Scoției, cari trăiesc ca păstori. Viața interioară englesă nu era încă o viață care să îndemne la o activitate maritimă. Dacă se fac încercări de găsire și colonizare a unor teritorii nouă peste Ocean, aceasta se datorește unor străini cari veniau să ceară sprijin regelui pentru planurile lor: astfel Venețianul Sebastian Gabotto. Și, mai târziu, cînd, supt regina Elisabeta, va exista o flotă militară englesă, ea va lucra numai în apele Atlanticului.

Cu Răsăritul va fi legată Anglia pe vremea Elisabetei, prin Compania Levantului, care condiționează saă comanditează ea legăturile politice ale regatului cu Împărăția otomană. Nu se întîmplă aici ca în alte țeri: să fie întâiū legăturile Statului și apoi activitatea negustorilor, ci activitatea negustorilor aduce mai târziu numai, și indirect, legăturile Statului. Cel d'întăiū represintant al Angliei la Constantinopol a venit ca negustor avînd rosturi și la noi, căci a călătorit de două ori prin țerile noastre: e Sir William Harebone².

Atunci rămînea *Spania*,—și o mare întrebare se pune. Nu ne ocupăm de cucerirea Americii, în numele Spaniei, a reginei Castiliei, care pusese la dispoziția descoperitorului, un Genoves pribeag, trei caravele, dar nu cu ideie și din nevoie spaniolă. E interesant aici doar atîta: că, la sfîrșitul veacului al XV-lea, este cu putință ca un Geno-

¹ *Ibid.*, pp. 91-2.

² V. N. Iorga, *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube*, în „Mélanges Bémont“, Paris 1913.

ves, care se adresase la mulți alții, să capete de la regina Isabela mijloacele, restrînse, trebuitoare pentru a căuta pămînturile nouă a căror ființă reieșia din concepțiile lui geografice, din întregirea pe care o dădea el cunoștințelor de până atunci privitoare la alte Mări și alte pămînturi, că, după ce bătuse la multe porți, una singură i s'a deschis, sașu, mai bine, i s'a întredeschis, căci se știe cu cîtă sfială s'a hotărît regina Castiliei să-i dea sprijinul trebuitor pentru a întreprinde această călătorie de încercare. Numai supt raportul acesta ne interesează pe noi, prin urmare, chestia descoperirii Americii: că noul Stat spaniol, care se formează, după turburările la care e supusă și Aragonia și Castilia, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, prin unirea personală rezultată din căsătoria regelui Ferdinand de Aragonia cu stăpînitoarea Castiliei, că acest Stat are, peste puțin, nu numai puterea navală care îi trebuie ca să-și asigure dominația în părțile Mării Mediterane vecine cu coastele sale, unde moștenește hărnicia Catalanilor și spiritul de aventură al regilor Maiorei — regele Iacob e, la jumătatea veacului al XIV-lea, un promotor de cruciată —, ca și al unui Ludovic de Spania, (de la Cerda), descoperitorul Insulelor Norocite (*Fortunadas*), unde Papa-l făcuse rege¹, dar că dispune de un prisos financiar și de o inițiativă particulară — căci mai mult inițiativa particulară a pornit mișcarea către Apus — pentru a întreprinde astfel de aventuri care puteau duce la ceva, dar puteau prea bine să nu ducă la nimic.

De unde vine această forță navală spaniolă? Din Aragonia doar prin faptul că regatul era în legătură cu Marea, dar nu în calitatea lui arogonesă, care e continentală — un Stat feudal, format în interior —, ci prin faptul că și-a a nexat la un anume moment Catalonia, căci aceasta este elementul activ, cum am văzut. Doar însăși așezarea în Sicilia a unui rege din Casa de Aragonia, după Vesperale Siciliene, despre care am vorbit, este tot o consecință a legăturilor pe care Catalanii le aveau cu Răsăritul, până în Alexandria. Barcelona și Valencia ar fi putut să fie o Genovă, o Ve-

¹ Iorga, *Philippe de Mézières*, p. 49.

neție din Apus; așezarea lor însă, pusă în legătură cu formațiunile feudale din interior, le-a împiedecat de a lucra de sine, cu calitățile eminente ale unei rase speciale. În Sicilia, al cărei întâi rege aragones, Petru, fusese și rege acasă (1276-85), se proclamă ca moștenitor în 1409 regele Aragoniei, Ferdinand I-iu; apoi urmașul acestuia (de la 1416), regele Alfons, își adaugă, prin luptă, contra Angevinilor noi din Franța, la încheierea dinastiei vechi angevine, cu Ioana a II-a, Neapolea (—1458). După moartea lui, nu numai Aragonia o să rămâie de-o parte și Italia sudică de alta, dar însăși această colonie o să se împartă în: Neapole, al lui Ferdinand I-iu, și Sicilia, a Aragonesului Ioan. Ferdinand Catolicul, soțul Isabelei, moștenește, în sfârșit, la 1501 pe Frederic al II-lea de Neapole, după ce, încă de la 1479, el căpătase, odată cu Coroana aragonesă, Sicilia.

S'ar părea că e o tradiție a Coroanei Aragoniei. Dar și aici, din desfășurarea însăși a împrejurărilor se recunoaște imediat tiparul special al acestei acțiuni, care nu e o acțiune continentală. Căci, când se întemeiază acest Stat unitar al Spaniei, lăsând la o parte numai regatul portughez, format în evul mediu de pe urma debarcării unor cavaleri burgunzi și *păstrat deosebit ca Stat atlantic față de Statul spaniol, mediteranean*, dacă el se întinde asupra Italiei, nu o face din nevoi continentale, cum e cazul Franciei, învinsă numai de vitejia și stăruința lui Gonzalv de Cordova, după ce Carol al VIII-lea fusese domn al Milanului și intrase ca rege triumfător în Neapole, pe calea plănuită, spre Ierusalim. E, de fapt, numai un capitol din expansiunea catalană către Răsărit. Veneția nu putuse să dea un Imperiu mondial, ei bine, Catalanii aceștia, supt steagul Aragoniei, păreau că sînt pe cale să îndeplinească aceasta.

Cînd Carol Quintul ajunge Împărat al Germaniei, lui îi revine, apoi, misiunea de a conduce cruciata împotriva Turcilor. Astfel se înțelege de ce întreprinde o serie de campanii pe coastele de Nord ale Africei, acele lupte care i-au dat succese mari și l-au acoperit de glorie. Marea

expediție din 1535, care pornește, cu Împăratul în frunte, din Barcelona catalană, cu trupe italiene numeroase, cu ajutoare papale și rodiane, atacă Goletta, de lângă Tunis, răsculind pe Berberii nesupuși Turcilor și silind pe Cairedin să se închidă în Alger. Un Hafsid, din vechea dinastie, fu restaurat în Tunis. Era vorba de a se lua și restul Africei berbere. Și astăzi se păstrează în muzeul din Viena splenditele schițe luate de pictorul Hans Verwegen, care a întovărășit și el această expediție¹. Dar se înțelege iarăși de ce nu se ajunge la niciun rezultat durabil, în momentul chiar când Venetia, prinsă și ea de nădejdlile noii cruciate, pierdea, prin tratatul din 1540, ultimele posesiuni moreote: Nauplia și Monembasia (Malvasia): fiindcă această operă a Spaniei în Marea Mediterană nu pleca din nevoile teritoriale moderne, că nu era o operă logică și naturală, ci un amestec de influențe și tradiții medievale —, între care și amintirile de la Mehedia ale Genovei lui Doria. Nu era un Stat care, de la sine, printr'o stăpânire fără întrerupere a coastelor apusene ale Mării Mediterane, să încerce a domina și în apele răsăritene: e numai o stăpânire fragmentată, în legături cu lucruri care aparțin trecutului, prin urmare incapabilă de a întemeia ceva durabil pentru viitor. De fapt viceregatul de Neapole, adevărat regatul vechi, stăpânit acum de un vice-rege, ca și provincia Milanului, ajung să facă din ce în ce mai mult o politică particularistă italiană, iar nu una spaniolă.

De acum înainte Spania și posesiunile ei vor trebui să sufere de pe urma îndrăzneței ofensive a lui Cairedin Barbarosa, aliatul Francesilor. Nică punctele din Moreia ocupată de Doria nu putură să fie păstrate, și din Avlona, unde apărură ca domn al Mării, Soliman amenința, în ajunul atacului contra insulei Corfă, cu înnoirea debarcării de la Otranto, supă marele său străbun, Mohammed al II-lea. Numai după moartea amiralului otoman, în 1546, — fiul lui rămase în Alger —, se luară măsuri împotriva continuatorului operei sale în Vestul Mediteranei, Torghud,

¹ *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, pp. 378-9.

care ocupă la 1550 Mehedia-Africhie, înlăturînd pe Hafsi-dul așezat acolo de Spaniolii după succesul de la Goletta, și ajută pe șeriful Marocului să-și iea înapoi Tlemcen. Africhie fu reluată de Doria, și Torghud asediat în insula Gerbe, de unde pîndia corăbiile ce treceau prin mijlocul Mediteranei; Tunisul plăti tribut. Soliman pedepsi această provocare prin lovituri în Insulele Ionice, în Sicilia, în Malta: Tripolis fu adausă la posesiunile Sultanului, gonindu-se de acolo cavalerii Ioaniți, și Gerbe fu reunită cu Berberia otomană. Apoi se prădă, în anul următor, 1552, Reggio și alte localități din Calabria, se sfidară Spaniolii din Neapole. Ajutați de Francesi, pirații înnaintară în opera lor de distrugere și înlocuire, asediind Mehedia și strîngînd Goletta (1553); Turcii debarcară în insula Pantelaria și îndemnul aliaților creștini îi făcură să iea în Corsica Portovecchio și Bastia, asediind și Bonifacio, în Sardinia. Algerul fu supus direct lui Soliman și se răspînse un moment ofensiva marocană (1556). La 1555, corsarii lui Piali, chemați de Francesi, arseră și uciseră apoi, la Bastia, la Calvi, pe insulele Elba și Piombino. La 1558, pentru a se ajuta Torghud, amenințat în Alger, se luară robi la Sorrento, se atacă Port-Mahon. Spaniolilor nu li folosi reocuparea, în 1559, a castelului Gerbei, lîngă care se dădu, în 1560, o mare luptă cu Torghud și Piali, cari cîștigară o strălucită biruință, prinzînd fruntași ai nobilimii spaniole, a căror intrare în Constantinopol fu serbată ca un mare triumf. Dar silințele turcești contra Maltei nu izbutiră în 1565, un an înnainte de înlăturarea desăvîrșită a stăpînirii genoveze în Chios¹.

Totuși, printr'o ultimă sforțare Spania a încercat încă odată, în lupta de la Lepanto, să se pună în fruntea cruciatei și să devină un factor naval dominant.

¹ Amănunte și izvoare, în *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, p. 97 și urm.

LECȚIA a XVIII-a.

Lupta de la Lepanto : caracterul și urmările ei.

Carol Quintul încă se încercase a scoate pe Turci din noile lor așezări pe coasta africană a Mării Mediterane. În calitatea lui de Împărat, supt forma de conducător de cruciată, el făcuse expediția lui de recuperare. Dar, după un succes momentan, nu putea să păstreze numai grija aceasta, fiind ocupat în atâtea alte locuri, ca unul care a fost mai mult suveran german, încercînd să stabilească de fapt autoritatea lui în Germania mai mult decît în Spania. Astfel, la urmă, el a fost silit să renunțe la acest rol.

Deci, dintre cele două Puteri care se puteau împotrivi de fapt întinderii Turcilor în basinul central și apusean al Mării Mediterane, una, Franța, din dușmănie contra Casei de Habsburg, se făcuse aliata Turcilor, iar cealaltă Putere, Spania, pentru moment unită cu Imperiul, nu era în stare să joace un rol statornic de apărare creștină în Mediterana. Dacă, totuși, după moartea lui Carol Quintul, s'a întîmplat ca o parte din creștini, cea mai însemnată parte din creștinii occidentali, cu exclusiunea Franciei — și se va vedea de ce —, încearcă să sfărîme dominația turcească pe Mare, aceasta se datorește mai multor cauze, dintre care cea d'întăi este desfacerea legăturii nenaturale dintre stăpînitorii asupra Spaniei și rolul imperial în Germania. Carol se retrăsese în ultimii ani ai

vieții lui la mănăstirea San Justo, ascultînd slujba de înmormîntare pe care puneă să i-o facă lui însuși, iar posesiunile care se reuniseră în minile lui întîmplător s'au împărțit după însăși voința lui, între fratele și fiul stăpînitorului de pînă atunci. Fratele, Ferdinand, care era rege al Ungariei — ajunsese la această situație în 1526, după catastrofa de la Mohács, în puterea legăturilor lui de familie și pactului încheiat de dînsul cu dinastia Iagelonilor — și, prin aceleași relațiuni, și rege al Boemiei, ca avîndu-și posesiunile în vecinătate, a fost lăsat urmaș în Germania odată cu moștenirea, firească, a luptei Habsburgilor împotriva Turcilor. Și era și foarte natural să i se lase lui această luptă, de oare ce Ferdinand, domn asupra Ungariei de Vest, de Nord și de Sud și rîvnitor la stăpînirea asupra Ardealului, pe care l-a și avut o bucată de vreme, — odată, cînd oastea lui fu izgonită de Petru Rareș, în lupta de la Feldioara (22 Iunie 1529), în folosul Voevodului Ioan Zápolya, rege național unguresc, și altă dată, după trecere de douăzeci de ani de la aceasta, cînd generalul imperial Castaldo era stăpînul Transilvaniei, de unde trimetea pretendenți la tron în Țara-Românească și în Moldova, părăsind numai tîrziu de tot, spre sfîrșitul domniei sale, drepturile asupra țerii. În calitate de aceasta de domn al unei largi părți din Ungaria și rîvnitor la posesiunea celeilalte părți, ajunsă în mîna lui Ioan Zápolya, el era indicat să continue lupta împotriva Turcilor.

În ceia ce privește pe Filip al II-lea, fiul lui Carol Quintul, căruia i-a fost lăsată Spania, el n'avea o linie de acțiune politică bine fixată prin condițiile chiar ale moștenirii sale. Spania păstra interese în trei direcții, și numai într-una ea trebuia să se lovească de Turci: în Marea Mediterană. Întăiu, la începutul epocii moderne a fost un al treilea regat spaniol care s'a împărțit între al Castiliei și al Aragoniei, reunite, și între Franța: regatul Navarei, din care s'a ales, pe la 1500, o Navară francesă și o Navară spaniolă. Navara francesă n'a căutat să stăpînească Navara spaniolă, dar aceastăaltă, știindu-se că e leagănul, punctul firesc de plecare, a tins ea să-și reunească anume posesiuni franceze. Și, pe lîngă aceasta, mai tîrziu Filip

al II-lea, represintantul catolicismului intransigent și militant, s'a amestecat în afacerile Franciei tulburate de războaiele religioase.

După moartea lui Francisc I-iu (1547) și a fiului acestuia, Henric al II-lea, supt fiii lui Henric și ai Ecaterinei de Medicis, Francisc al II-lea, soțul, mort tînăr, al Mariei Stuart, Carol al IX-lea, bolnavul acela sinistru care își împușca supușii calviniști de la vestita fereastă a Luvrului, în noaptea Sfintului Barthélémy și, în sfîrșit, Henric al III-lea, care a fost rege în Polonia și, la Paris, s'a încunjurat de așa-numiții *mignons*, tineri cu plete lungi și cu cercei la urechi, din cari făcea parte și Petru „Cercel” al nostru —, Calvinii intra în război cu catolicii, și, timp de treizeci de ani, Franța se găsește în anarhia provocată de aceste lupte. Acum, natural, Habsburgul din Spania, Filip al II-lea, tinde, ca Spaniol, Habsburg și catolic, să se amestece în luptele acestea, și a fost un timp cînd Parisul era apărat împotriva Calvinilor de trupele lui catolice, cînd așa-numita Ligă francesă, care a proclamat și un rege, pe cardinalul de Lotaringia, din vestita Casă de Guise, era susținută și ajutată de Spanioli.

Trebuie să avem acest lucru în minte, cînd ne gîndim la chestia Mării Mediterane, ca să înțelegem de ce această Spanie, care cuprindea Catalonia, cu negustorii răspîndiți, odată, în toate porturile Siriei și, prin Compania Catalană, stăpînind ducatul de Atena și o mulțime de alte feude din Grecia, de ce această Spanie modernă nu s'a amestecat în destul, în puterea acelor vechi tradiții, în resolvirea chestiei dominației otomane pe Mare. Fiindcă cea mai mare parte din forțele spaniole, și cele mai bune, sînt prinse în Franța.

Amestecul acesta al Spaniei în Franța o face decîi incapabilă de a juca un rol de căpetenie în deslegarea 'n sens creștin, contra Turcilor, a problemei de dominație maritimă.

Și mai era ceva. În secolul al XVI-lea se întinde și se consolidează stăpînirea spaniolă în America. După descoperirea întîmplătoare a genialului Columb, stăpînirea de fapt a Spaniei asupra unor insule din Antile, San-Salvador, Cuba, se întinde și asupra continentului vecin, și întîi

asupra părților unde insulele erau mai apropiate de un Ținut mai atrăgător prin frumusețe și bogăție, prin urmare asupra Mexicului, unde „cucereste” Fernan Cortez, care deschide seria „conquistadorilor”, cuceritorilor în sens aventuros, din care fac parte, mai târziu, în regiunea Perului, un Pizarro, un Almagro. În felul acesta se alcătuiesc posesiuni foarte întinse ale Spaniei în aceste regiuni, prețuite, nu supt raportul colonial — căci elementele de colonizare au venit de la sine, și mai târziu —, și nici supt raportul unei nouă economii naționale, ori măcar a unei nouă ramuri de economie națională, care se putea foarte bine întemeia aici, ci numai supt raportul aurului, pe care vestitele galioane-l aduceau spre a hrăni tesaurul spaniol în cantitate așa de mare, încît a produs schimbarea raportului dintre bani și lucrurile care se pot cumpăra cu dinșii —, o întreagă transformare a valorii banului, datorită cantității enorme de argint și aur care a intrat în circulație atunci. Natural, deci, că Spania avea cel mai mare interes să consolideze această dominație americană care-i echilibra totdeauna tesaurul, ne mai trebuind să ducă grija încasărilor normale. Pentru aceasta, opera, mai mult personală, a unor aventurieri cărora putea să li treacă prin minte să iea ei locul regalității în America, nefiind de loc exclusă puțința unei usurpațiuni în aceste regiuni așa de depărtate, trebuia, neapărat, luată în stăpînire de Coroana însăși. De aceea Guvernul din Madrid a fost așa de neîncrezător și față de Cortez și față de Pizarro și Almagro, de aceea mulți dintre dinșii au murit la hotarele sărăciei, fiindcă acest interes de Stat primă datoria sentimentală, omenească, a recunoștinței.

Astfel problema religioasă francesă, de o parte, în legătură cu tendințele catolice ale regatului spaniol, problema americană, a Lumii Noi, de altă parte, în legătură cu nevoile continue ale tesaurului spaniol, mai mult decît cu mania proselitismului și în aceste regiuni, acestea fac ca Spania, de și provocată adesea, să nu poată juca și după 1550 rolul de apărătoare a Creștinătății în Marea Mediterană, rol care îi revenea ei ca așezare, tradiții și putere, în rîndul întâi.

Atunci amestecul acesta contra tendințelor de dominație mediterană a Turcilor cine-l putea face? De Franța—am spus—nici nu poate fi vorba; pe lângă că partea de coastă a Mediteranei pe care o stăpîniă regatul era foarte redusă, dar importanța actuală, ca port comercial, a Marsiliei nu exista în veacul al XVI-lea, ci a fost cîștigată ceva mai târziu, și tocmai pe basa Capitulațiilor, pe baza privilegiilor speciale, a libertăților comerciale, care, *din cauza* alianței politice împotriva Habsburgilor, au fost acordate de Sultani regilor Franciei. Dar Capitulațiile fuseseră meritate de către *politica* Franciei, ele nu plecaseră din necesitatea unei expansiuni economice a regatului, căci, dacă sînt Puteri a căror expansiune economică pe urma slăbiciunii politice nu poate ajunge la un rezultat, sînt și alte State care, grație politiceii lor practice, au cîpătat avantagii economice de care însă nu s'au putut servi, ca Rusia de astăzi atîrînd de capitalul frances și de inițiativa industriașului german care se așează în vastulei cuprins,—tributară deci, și în ce privește banul și în ce privește mintea, a altor națiuni. Burghesia francesă nu se putuse desvolta în de ajuns în mijlocul luptelor pentru Italia, pentru hegemonia în Germania, pentru cauza catolică sau calvină, încît chiar de acum să ceară, să impue o politică economică activă în Orient.

Și, totuși, de drept, Franța era cea d'întăi Putere creștină la Constantinopol, unde Spania a avut puțința de a ținea ambasadori numai târziu de tot, și ei erau mai mult agenți cari, cu multă frică, intrau în legături indirecte cu Sultanul și cu Vizirul, fiindcă Spania era considerată, cum era și Imperiul, ca în stare de război perpetuu cu Turcii,—misiunea acestui război pentru religiune revenind Împăratului din Viena ori Praga și regelui din Madrid. Iar Olandesi, supuși până în a doua jumătate a veacului al XVI-lea ai lui Carol Quintul și Filip al II-lea, ca să joace un rol, trebuiau mai întăi să fie oameni liberi, prin urmare să mîntuie întăi războiul pentru eliberarea de supt Spania care li cerea și li usa toate puterile și mijloacele.

În Italia, orașele cele mai multe erau total decăzute,

Genova nu mai juca pe vremea aceasta niciun rol, rămîind numai cu palatele ei, vestite prin fațadele în stilul Renașterii, care-î împodobesc și astăzi stradele principale, făcînd din actualul oraș italian unul din cele mai impunătoare din lume. Pe un timp însă, cînd de un comerț al Genovei în Orient nu putea să mai fie vorba, cînd opera de anexare a Chiosului de către Turci (1566) nu întîmpină nicio rezistență și nu provoacă nicio intervenție a Metropolei, Genovesii, tîriți după politica anti-otomană a Împăratului, domnul lor, nici n'aveau represintanți statornici în Constantinopol. În arhivele Genovei am găsit numai din cînd în cînd legături pentru cine știe ce nevoi trecătoare: cite un biet agent care trimetea scrisori supt mai multe nume false, fiind nevoit să se ascundă.

Sudul Italiei formă în epoca aceasta vicereatul spaniol, de care se ținea și Milanul, ca o consecință a războaielor pentru stăpînirea peninsulei din care ieșiseră biruatori Spaniolii; dar aceste posesiuni nu mai serviau scopurilor italiene, ci scopurilor specific spaniole, care erau, pentru porturile italiene, odată Republici independente sau orașe autonome, o deviere de la tradițiile adevărate. Ce și cît putea face Veneția, s'a văzut ceva mai sus. În epoca lui Veronese, lui Tiziano, a celor mai mari cheltuieli și a risipei celei mai mari, ea nu putea să ia vre-o inițiativă. După pierderea Ciprului, Republica nu îndrăzni nicio mișcare răzbuunătoare: din potrivă, în Mart 1571, se trimetea un secretar la Constantinopol pentru a propune pacea, pe basa schimbului dintre insula pierdută și posesiunile albanese: Avlona, Castelnuovo și Durazzo însuși¹.

Atunci s'a încercat și în această privință o Ligă. Supremația era, firește, a Papei, care, astfel, în noile împrejurări politice și teritoriale, se sbătea cum putea, încercînd păstrarea teritoriului bisericesc. Pentru alcătuirea acestei Ligi, din care erau să facă parte și Francesii, Portughesii, Polonii chiar, pe lîngă Venețienii și pe lîngă Spaniolii, indispensabili,—nu însă și Francesii, cărora Sultanul li propunea încuscrii prielnice prin Ardealul vasal și prin as-

¹ *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, p. 149.

cultătoarea Polonie¹, și chiar o alianță formală contra Spaniei²,—era un moment prielnic. Cucerirea de Turcii lui Selim al II-lea a Ciprului, care nu se isprăvisese încă, nu era în legătură cu o organizare bine plănuită a puterii turcești în Marea Mediterană. Puterea aceasta, din potrivă, era foarte șubredă în fond, fiindcă—am arătat aceasta—ea nu pleca de la inițiativa Sultanului, ci se formase în curs de câteva decenii prin acțiunea unui aventurier lucrînd pe seama lui, de și supt steagul împărătesc. Posesiunile care se cîștigaseră în felul acesta nu erau măcar legate strîns de Imperiul otoman, ci păstraū, supt stăpînirea descendenților cuceritorilor, a castei Ienicerilor, o independență aproape absolută. Așa încît deosebitele elemente din care se compunea stăpînirea turcească în Marea Mediterană nu se ajutaū între dînsese la fiecare moment. Arhipelagul, chiar după anexarea din acest timp, nu contribuie întru nimic la forța maritimă a Otomanilor, iar Africa de Nord trăiește aproape numai pentru sine, pentru interesele, tot mai caracterisate, ale Barbarescilor, conduși acum de Uluğ-Ali, un renegat din Calabria. Fără a mai pomeni de faptul că Asia Mică și Siria, întrate în stăpînirea turcească, aū aceiași soartă ca și coastele Mării Negre, adecă Sultanul înlătură de acolo alte stăpîniri, dar nu e în stare să dea o viață nouă acestor regiuni. Iar, la Sud, Creta e încă venețiană.

Coalitiția, formată din Papa, din Venețieni și din Spania, se alcătuieste la 25 Maiu 1571, fără termin, pentru lupta pe coasta Africeī, ca și pentru restabilirea dominației venețiene în Marea Ionică și în Arhipelag. Eraū să se adune trei sute de corăbii pentru peste 50.000 de luptători.

Dar coalitiția aceasta, așa de serbătorită în vară, cuprindea în sine de la început germeii desfacerii și ai ruinei sale. Papa era un președinte fără autoritate în această alcătuire, plătind sārăcacios, cum a plătit totdeauna pe alții, incapabil de a pune el însuși, cu nobleța sa romană, în luptă forțe mai însemnate. Veneția și Spania erau, de fapt, în veche și mare dușmănie și se uniseră doar

¹ *Ibid.*, p. 148.

² *Ibid.*, p. 149.

pentru moment ca să se apere împotriva unui al treilea dușman,—Republica temîndu-se ca de foc de o cucerire a Spaniei doritoare de a-și complectă și unifica stăpînirea italiană. Flota Ligei a cîștigat însă, supt comanda fratelui bastard al lui Filip al II-lea, don Juan de Austria, contra Turcilor, cari, în cursul verii, apăruseră în apele Cretei ca și la Cattaro, supuinđu-și posesiunile din Albania ale Republicei, cu porturile Balșizilor toate, ca și cu Sopoto și Chimaira la Sud, cu Spizza la Nord, lupta de la Lepanto. La 7 Octombrie 1571 flota turcească a fost distrusă, și Capudanul ucis. Selim al II-lea a recunoscut mărimea înfrîngerii, adăugînd însă că el a fost bărbierit numai, și barba-i va crește din nou, dar, dacă-i va bate el pe creștinii, li va fi tăiat mîna, care nu va mai crește niciodată înapoi. În curînd noul Capudan, care fu Ulugi-Alî însuși, avea, în adevăr, o nouă și puternică flotă supt ordinele sale.

După Lepanto, Venețienii atacă doar Santa-Maura, Spaniolii nu se înfățișează serios la Coron și Modon: un efect real nu se putu deci trage din lupta cîștigată, din marea înfrîngere suferită de Turci, care nu însemna de loc o scădere a stăpînirii lor. În Maiu 1572, Papa Piu al V-lea, care visase o nouă cruciată ca aceia de la Ancona, a altuia cu același nume, își isprăvia păstoria și viața. Peste cîteva luni, prin pacea din Mart 1573, Veneția ceda și Sopoto, creștea tributul pentru Zante și consimția și la plata unei despăgubiri de război. Și Spaniolii negociau în 1572, cînd flota turcească, venită până în porturile Albaniei, nu cutează să-i atace Cucerirea Tunisului de don Juan, în toamna aceluiași an, era mai mult o întîmplare norocoasă: în 1574, Sinan-Pașa unit cu Ulugi-Alî, plătia pentru această pierdere și prin reluarea Golettei spaniole, și Turcii aveau măcar atîta putere, încît să apere, în curînd, Marocul de poftete regelui portughez Sebastian. La 1580 se ajunsese la cel d'întăiu armistițiu formal cu Spania.

De fapt, în lupta de la Lepanto și după aceia stătuseră față în față două neputinți militare. Din punct de vedere occidental, știm de ce: fiindcă Statele creștine ale Apusului erau foarte strîmțorate atunci și despărțite, în chip

firesc, prin rivalități foarte vechi. Din punct de vedere turcesc însă, pe lângă explicațiile ce s'au dat înaintea, mai e de nevoie una: Imperiul otoman era proprietatea Casei osmane, și valoarea lui atîrnă în fiecare moment de valoarea proprietarului. Până la 1566 el fusese Soliman-cel-Măreț, omul de o hărnicie nespusă care a murit în campanie, dîndu-și sufletul supt cort, așa încît moartea lui a trebuit să fie ascunsă soldaților și ca un Împărat viu a fost pornite rămășițele sale spre Constantinopol, vădindu-se realitatea numai în momentul cînd se știa că succesorul venise și se așezase în Scaunul împărătesc. Dar acest succesor, Selim (1566-74), era un bețiv și un stricat, care nu ieșea de loc din camerele luxoase ale Seraiului său. După dînsul a venit Murad al III-lea (1574-95) și apoi Mohammed al III-lea (1595-603), și ei triste produse ale decadentei de rasă, — cel d'întăiu mai ales. Epilepsia, tradițională în Casa Osmanilor, dă de acum un șir întreg de Sultani cari nu mai pot să meargă la război, — nici să fi vrut —, oameni tineri, dar incapabili, storși cu desăvîrșire, de la început, prin păcatele unei moșteniri tragice, care îi făcea nedestoinici să ducă o viață activă.

Această scădere a valorii Sultanului a mai adus după sine un fapt. Sultani, natural, alegeau pe sfetnicii lor din lumea în care trăiau. Cei vechi, din mijlocul luptătorilor: un Ibrahim, un Mohammed Socoli, ceștialaltă dintre intimități cari-i încunjurau în cămările Seraiului, unde-i recomandau femeile și eunucii. Este un noroc pentru Turci dacă se ivește cîte un Ferhad sau Sinan ca să conducă Împărăția, dar aceasta nu se poate întîmpla perpetuu. Mediocritatea e caracteristica Vizirilor, cum decadența era a Sultanilor,

Și, atunci, pe la 1600, se întîmplă că, nici creștinii, nici Turcii neputînd fi factori esențiali în Marea Mediterană, ea devine domeniul pirateriei sistematice a Barbarescilor, stăpîni, împotriva tuturor, în Marea Mediterană.

LECTIA a XIX-a.

Anarhia în Mediterana și în Marea Neagră până la războiul pentru Creta.

La sfârșitul veacului al XVI-lea, când pornește, în 1593, noul război între Turci, de o parte, și între Casa de Austria, de alta, războiul la care iau parte de la o bucată de vreme și Țara-Românească și Moldova, fiind amestecați în el Mihai Viteazul ca și vecinul său Aron și, după dînsul, Ștefan Răzvan, nu se întîlnește, între fenomenele militare care alcătuiesc lupta, niciunul care să se petreacă pe Mare. Aceasta dovedește, din partea creștinilor, părăsirea planului de atac general pe apă împotriva Imperiului otoman, iar din partea Turcilor incapacitatea de a întrebuința forțele lor maritime pentru a face rău, unde ar fi fost cu putință, Împărăției Habsburgilor și aliaților ei — aliați cel puțin de subsidii și stăruințe diplomatice —, în Spania și în Italia. Dacă ar fi existat o flotă turcească puternică în acest timp, evident că ea ar fi putut pedepsi pe Papă pentru ajutoarele în bani și pentru îndemnul necentenit pe care-l dădea Împăratului Rudolf, și ar fi putut pedepsi Turcii și pe Filip al II-lea, și el întetitor către război, prin atacuri îndreptate, dacă nu în contra depărtatei coaste spaniole, cum i-ar fi îndemnat refugiații evrei izgoniți în număr așa de mare din Spania și atît de influenți în Turcia, dar cel puțin în apele italiene. Și Venețienii nu i-ar fi împiedecat, ei cari aveau atîtea motive

de rivalitate cu vecinii lor austriaci, temîndu-se continuu de un atac al lor în regiunea Friulului. De fapt însă, nici la unii, nici la alții nu se observă ceva de felul acesta, ci numai autorii de proiecte de cruciate mai vorbesc de posibilitatea distrugerii Imperiului otoman prin invasiuni făcute pe deosebite puncte prin corăbiile Creștinătății¹. Și ele nu vin de la personalități importante, ci de la fel de fel de oameni simpli, cari caută să se scoată la iveală prin astfel de propuneri, ori de la fanatici naivi în ceea ce privește atît politica, pe cît și arta militară. Atenție deosebită nu li se dădea de nicăiri.

Astfel, expediția comună a Creștinătății împotriva Turcilor pe Mare se săvîrșește o singură dată atunci, la Lepanto, și, după aceasta, cînd se vede că Împărăția turcească n'a primit lovitura de moarte prin biruința creștinilor, se renunță cu desăvîrșire la un asemenea proiect.

Lupta lui Rudolf contra Turcilor are totuși caracterul unei cruciate; se propunea și o schimbare de nume a viitoareî cuceriri bizantine, căci se gîndia cîte unul să nu i se mai zică atunci: Constantinopol, ci Clementina, după numele Papei Clement al VIII-lea, care plătia subsidiile. Papa trimete săbiî sfințite și binecuvîntarea sa pentru Sigismund Báthory din Ardeal, care de la o bucată de vreme se iea în serios și se crede cu adevărat un fel de înnoitor al luptei pentru cruce ca odinioară, un fel de Godefroy de Bouillon la Dunăre. Elementele de cruciată nu lipsesc nici cînd se scrie lui Mihaî Viteazul, ori Domnului Moldovei, cu atît mai mult lui Sigismund însuși, vorbindu-li-se de cruce, de Creștinătate, ori, cînd, tot în numele Creștinătății, se agită Cazacii de la Nipru, dăruindu-li-se un steag cu vulturul și crucea ca să lupte împotriva Turcilor și să-i distrugă. Ba în numele Creștinătății se încearcă a se împăca interesele opuse ale Casei de Austria și ale Poloniei, care și una și alta doriau stăpînirea principatelor noastre; în numele Creștinătății se face morală regelui Sigismund al III-lea și lui Ioan Zamoyski, rivalii fericiți ai Austriacilor la Dunăre. Până și în lumea balcanică idealul acesta

¹ Vezi Tr. G. Djuvara, *Cent projets de croisade*, Paris 1913.

creștin scînteie înaintea ochilor popoarelor, robite politicește, dar destul de mulțămite supt raportul administrativ și economic. din Împărăția Sultanului: episcopii Bulgarilor și Grecilor, Patriarhul din Constantinopol, șefii bisericești într'un cuvînt, la fiecare moment pun înaintea putința unei desrobiri. Se și aprind o mulțime de Greci pentru idealul acesta, și-și închipuie că Imperiul bizantin ar putea să învie; mărturie despre aceasta găsim în poemul Mitropolitului Matei al Mirelor, așezat la mănăstirea Dealului, de-asupra Tîrgoviștei, din mila lui Radu Șerban și Radu Mihnea, autorul unei istorii versificate a Domnilor Țerii-Românești la începutul veacului al XVII-lea: într'un pasagiu pe care l-am reprodus în „Istoria Statelor balcanice“, el se îndreaptă cu gîndul către posibilitatea așezării din nou a crucii pe cupola Sfintei Sofii și a instalării unui Împărat creștin la Constantinopol, a restabilirii rolului de odinioară al Patriarhului de Constantinopol, a învierii politicei naționale grecești.

De și însă până și în regiunile balcanice pătrunde cuvîntul de cruciată, între această cruciată prin subsidii, prin sfaturi, prin excitații literare, prin scormonirea fanatismului religios, prin trimeterea de Părinți Iesuiți ca să agite în aceste părți în numele Papei — totul de ordin mai mult platonice și sentimental — și între cruciata efectivă de la Lepanto este o deosebire mare. Dacă e vorba acum de trimes forțe militare din Apus, ele ieaū drumul pe uscat. Atît în luptele ce se poartă în Ardeal, cît și în cele din regiunile panonice se întîlnesc o mulțime de elemente venite de la potentații apusenii: un duce de Mercoeur, „Mercurio“, cum îi zic Italienii în luptele acestea, și atîția alții, din deosebite provincii occidentale. Și nu numai atît, dar, cînd Mihaî Viteazul, împreună cu Sigismund Báthory și Ștefan Răzvan, coboară din munți și revine împotriva Turcilor flămînzii și bolnavi ai lui Sinan-Pașa ca să recucerească Giurgiul, rolul de căpetenie în operațiile strategice care se fac aici, supt raportul tehnic, îl aū Toscanii supt comanda lui Piccolomini, trimes de Marele-Duce de Toscana. Toți însă evită calea pe Mare, după experiențele trecutului.

Acum nu mai e nici o flotă creștină în ofensivă, nici o flotă

turcească în defensivă. Din partea creștinilor, supt acest raport maritim, se manifestă numai Marele-Duce de Toscana. Era atunci timpul de înflorire, supt Ferdinand, al regiunii din Apusul peninsulei italice, și e foarte interesant felul cum se manifestă Toscana în această privință. N'a organizat niciodată o flotă oficială pe care să o trimeată, supt comandanți numiți de principe împotriva Turcilor; nu e un război fâțiș între marea putere otomană și puterea așa de mică în proporții și mijloace a Marelui-Duce italian, ci acesta organizează, avînd și el mintea hrănită de proiectele cavaleresti din evul mediu, de isprăvile săvîrșite atunci, un Ordin de cavaleri, o „miliție” de acestea religioase, Ordinul Sfîntului Ștefan, natural sprijinit pe supt mîna de Marele-Duce, și Ordinul trimete neconținut corăbii contra piratilor otomani. Și se mîndrește Ordinul acesta cu adevărate biruințe cîștigate, în împrejurări foarte modeste, asupra forțelor turcești, care nici nu se presintău ca o adunare însemnată de corăbii conduse de Capudan, de amiralul turc, ci numai în unități răslețe sau în grupe mici. Astfel, pe cînd pe uscat se purta, cu speranțe mari, acea luptă între Imperiali și Turci, ce nu se mîntuie decît prin pacea de la Zsitvatorok (1606), care lasă și mai departe Ardealul, dacă nu în stăpînirea Turcilor, cel puțin în legături de vasalitate cu ei, cu toată intenția acelorace-l porniseră, și de o parte, și de alta, de a da o soluție și chestiunii balcanice și chestiunii ungurești, ardelenesti,—pe Mare în tot acest timp nu vedem decît mici întîlniri de pirăți.

În ceia ce privește pe pirății turci, e o piraterie semi-oficială, precum piraterie semi-oficială este adesea și cea creștină. Pirății aceștia pornesc din Alger, din Tunis,—din Tripoli mai puțin—, din așa-numitele „regente barbaresce” de la Nordul Africei. Toată regiunea aceasta de la hotarul Marocului până la Egipt formează decî partea vie din punctul de vedere al pirateriei turcești, pe cînd, în ceia ce privește Egiptul, el duce o viață cu totul deosebită. De aici nu se alcătuiesc flote importante, cum nu e niciun amestec al regiunilor egiptene în viața militară a Mării Mediterane și

în desvoltarea mijloacelor navale ale Împărăției. Nu e nicio poveste mai obișnuită pe vremea aceasta decît a creștinilor pe cari piraiții barbaresci îi prind, îi aduc în capitalele lor, îi aruncă în temnițe, îi întrebuintează pe galere, îi silesc să-și renege religia ca să-i ridice pe urmă la demnități în lumea aceasta specială a lor, reînnoind astfel clasa dominantă a domnitorilor din Alger, Tunis și Tripoli. Și foarte rare ori, mai târziu numai, întîlnim cîte o intervenție europeană menită să pedepsească pe piraiți pentru această acțiune a lor.

S'ar putea pune întrebarea: dar care e atunci acțiunea Capudanului însuși? Funcția exista și mai departe; era și mai departe un mare Arsenal la Constantinopol și altele la Galipoli, la Lepanto, la Negroponte și pe deosebite insule, fără a mai pomeni pe cele din Basora și Suez. Lemnul pentru corăbii se aducea de la noi și din codrii Anatoliei, cari în foarte mare parte aū fost curățiți de copaci din cauza nevoilor flotei otomane, cum aū fost despoiați munții Dalmatiei din cauza nevoilor flotei venețiene. Capudanatul continuă să fie un post foarte căutat; personalități de prima ordine ajung să fie amirali, luînd în căsătorie rude de-ale Sultanului, și, fără să mai întîlnim personalități ca Barbarosa, Torgut, Salih-Reis, Ulugî-Ali, Piali, marii amirali ai Împărăției turcești în veacul al XVI-lea, totuși comandantul flotei, chiar un renegat de speța lui Sinan Cigalazade¹, însemna încă foarte mult. Era o mare serbătoare pentru Constantinopol cînd flota pleca: Sultanul însuși ieșia la chioșcul Mării, la Iali-Chioșc, și primia semnele de cinste pe care le dau corăbiile ce se pierdeaū în zare. Nu se poate zice că Imperiul a fost cîndva lipsit de flotă.

Însă cum e acea flotă și la ce servește? Ea se formează, la fiecare ocazie, cînd se cere; atunci se și organizează. Deci o flotă permanentă, gata totdeauna să intervină în chip serios în viața militară a Mării Mediterane, nu există, ci înarmarea corăbiilor se face după modelul vechiū venețian. Cum de la Venețieni s'a luat modelul în ceia ce

¹ *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, pp. 225-6.

privește toată partea navală a activității militare a Turcilor.

Astfel se da în antreprisă alcătuirea flotei otomane. Sînt așa-numiții reiși, plătiți, cari staū la îndemîna pentru aceasta: cum sînt azi antreprenori de construcție, de drumuri, tot așa erau, acolo, și „antreprenorii de Stat“ pentru corăbii. Sultanul fixează, din importul special pe creștini, *avaris*, o sumă, și suma se împarte între reiși, cari pentru această sumă trebuie să dea un număr de corăbii. În ceia ce privește trupele, ele se ridică acum din anume categorii de creștini cari aū îndatorirea de a servi în flota Imperiului, din Greci nămiți; iar, cît privește vîslașii, nu mai sînt exclusiv galerienii, prinșii de războiū creștini, ci, luptele fiind mai rare, mai grele, mai puțin fericite, trebuie ca și aici să meargă o plată.

Ce ieșia însă din mîinile antreprenorilor nu era totdeauna de prima calitate, mai ales lipsind orice fel de control, de „recepționare“. An de an, ceia ce dă reisul e mai rău, și se ajunge astfel, cu vremea, la o flotă turcească ce ținea un an de zile, ca să aibă neconținut de lucru antreprenorii. Făcute din lemn verde, și primăvara, corăbiile nu puteau să ție: căldurile mari le desfăceau în port, și în primăvara viitoare trebuia să se construiască alt rînd de corăbii. De aceia o flotă permanentă, avînd o valoare durabilă, ca material și oameni, nu mai ființa la începutul veacului al XVII-lea.

Dar, atunci, la ce se întrebuinta această flotă? Ea servia mai mult ca un fel de afirmare a stăpînirii turcești în apele Arhipelagului și în Marea Mediterană în genere. Era un fel de primblare solemnă anuală, prin care se arăta că există acest drept de suveranitate al Sultanului. Insulele erau în cea mai mare parte autonome; locuitorii trăiau în cele mai bune condiții; nicăiri nu erau mai liberi și nu se puteau îmbogăți mai lesne, nicăiri nu arătau mai puțină sfilă de aceste bogății decît în Arhipelag: călători creștini descriu petrecerile de acolo, care repetaū vechile serbări din anticitate, petreceri la care fiecare-și expunea fără niciun fel de temere bogăția, salbele foarte scumpe, rochiile din postavul cel mai prețios, adus din Veneția,—o

adevărată întrecere în expunerea mijloacelor fiecăruia. Capudanul apărea decî ca să-î învețe minte pe acești oameni, cari, simțindu-se ce sînt, ce au ajuns să cîștige și păstra, puteau să aibă dorința de a zburda. Apoi în Împărăția turcească, precum era și în vechiul regim din Franța și alte părți, funcționarii nu erau plătiți din budgetul Statului, ci veniturile Statului erau împărțite între funcționari, ceea ce permitea, e adevărat, corupția și delapidarea, dar ușura organizația, și astfel Capudanul avea tributul Arhipelagului, cum, până mai târziu, avea și tributul regiunilor rămase autonome în Moreia, așa-numita Maina.

Apărea flota aceasta a Capudanului, culegea veniturile, prin deputații de fruntași creștini, cari arătau în cuvinte pompoase sentimentele lor de credință față de Imperiu și de venerație particulară pentru Amiralul însuși; se mai prăda puțin pe alături, dar oamenii erau bogați și aveau de unde să plătească. Pe urmă, cu alaiu mare, Capudanul se întorcea, îngrijindu-se să prindă cîte un nenorocit de corăbier spaniol sau maltes, care se furișase până în regiunile unde mergeau corăbiile lui, și atunci el avea ocazia să aducă și cîteva prizonieri, cari treceau după defilare în școlile de unde ieșeau Agale, Ieniceri, fruntașii Împărăției turcești, așa încît era și puținel triumf, atîta cît se cere ca să fie mulțamite sufletele plebei. Și, cînd se întorceau Turcii cu buzunarele pline, apăreau imediat ceilalți, piraiții creștini. Se făcuse, parecă, o învoială, cum fac în unele regiuni orientale învoială hoții și agenții de poliție, cari răsar totdeauna după ce au plecat cei d'întăiu, adăugind jaful lor la jaf. Piraiții creștini culegeau și ei venitul lor și se întorceau în centrul lor, care era, cum am spus, insula Malta.

Dar Turcii n'aveau nevoie de o siguranță a legăturilor în Marea Mediterană? Cum se făcea aprovizionarea Capitalei, oraș foarte delicat, foarte capricios, dispus oricînd la revoltă, fără niciun fel de teamă, nu de Vizir sau de alți miniștri ai Sultanului, ci de Sultanul însuși, căci în veacul al XVII-lea au fost mai mulți Sultani omoriți, și chiar energicul tînăr Osman al II-lea, care a atacat Hotinul,

isprăvește în minile asasinilor. Pe vremea cînd viața stăpînului atîrna de stomahul plin și de ochii bucuroși de spectacole ai populației constantinopolitane,—ca și Romanii de odinioară: panem et circenses, hrană și jocuri de circ,—pe vremea cînd totdeauna trebuia să fie pîne la brutar și carne de oaie—altfel de carne nu se mîncea—, bună carne de oaie grasă la măcelar, pe lîngă miere și unt, cu care se gătiau toate bucatele, cînd, deci, era așa de necesar ca bielsugul de hrană să domnească la Constantinopol, cum se putea îngădui această nesiguranță în Marea Mediterană? Răspunsul e foarte ușor: Fiindcă acum aprovizionarea nu vine din insule, nici din Asia Mică, cu care de alminterea contactul e așa de ușor prin strîmtori, unde nu erau să între piratii creștini, și hrana nu venia nici din Egipt, isolat din ce în ce mai mult, supt aristocrația militară a Mamelucilor, Pașa fiind numai tolerat, cum era tolerat și în regiunile berberice, ci hrana vine de aiurea, în rîndul întâi de la noi și din Crimeia tătarească. Oile cele mai bune, cele mai căutate la Constantinopol, mierea din prisăcile multe ale Moldovei, untul care în cantități mari se trimetea din părțile noastre, grîul care se cerea așa de mult, încît din cauza aceasta s'a început la noi a se cultiva porumbul, știindu-se că Turcii nu mănîncă și nu vor mînce mămăligă, veniau din Nord. Și, odată ce veniau de aici, odată ce, dincolo, în Marea Mediterană, se știa bine că Spania e prinsă aiurea, în războaiele religioase din Franța, și mai apoi în Războiul de Treizeci de ani, Turcii n'aveau niciun fel de grijă în ceia ce privește Marea.

Și, dacă într'adevăr se poate vorbi de o acțiune a flotei turcești în special, între anii 1600 și 1640, apoi aceasta activitate se desfășoară în *Marea Neagră*. E un capitol foarte interesant chiar pentru viața Statelor noastre și a poporului care le susținea. Flota turcească apare în regiunile acestea ale Mării Negre înainte de epoca lui Murad al IV-lea, prin urmare în timpul lui Ahmed, Osman și Mustafă, și timp de cel puțin treizeci ani n'a lipsit o perioadă de doi ani de zile fără ca, sau Capudanul, sau

cutare din ofițerii supuși lui — de obicei ajutorul lui — să nu se înfățișeze cu galerele cele mari ale Sultanului în aceste regiuni. Și iată de ce: Cazacii se găsea, unii la Don, iar ceilalți la Nipru. Prădăciunile lor se întindeau până la Cetatea-Albă, și, pe vremea lui Ioan-Vodă cel Cumplit, ei pătrund în Moldova ca ajutători ai acestuia, în epoca luptei de la Lepanto. Învățaseră deci acum drumul Moldovei, și, cum cine era os de Domn putea să aspire la stăpânirea asupra Moldovei sau a Țerii-Românești — pe basa mărturisirii câtorva boieri —, ni putem închipui că orice băiat frumos și viteaz adăpostit la Cazacii de la gura Niprului putea să ridice cu ajutorul lor pretenții la tronul Moldovei. Cazacii au venit deci de atâtea ori în Moldova la sfârșitul veacului al XVI-lea, cu Ioan Crețul, cu Ioan Potcoavă, cu Alexandru, cu Constantin, cu deosebiții doritori de Domnie în vremea lui Petru Șchiopul. Bietul om a avut o viață infernală în cele două stăpîniri ale lui, de pe urma năvălirilor căzăcești. Aceasta a adus, la 1591, și o mare expediție a belgerbegului Rumeliei, prin urmare a șefului tuturor Pașalelor regiunilor europene, o intervenție contra Poloniei, fiindcă acești Cazaci erau socotiți ca vasali ai regelui polon: de și regele Ștefan afirma că nu-l ascultă, că fac de capul lor, că nu e mijloc de a-i pedepsi, aceasta nu împiedeca pe Turci să arunce vina pe Poloni, cari trebuiau să taie capul lui Ioan Potcoavă ca să mulțamească pe strașnicii tînguitori. Toată regiunea până în Galiția, până în părțile Sniatynului, până către Lemberg, a fost pustiită atunci ca pedeapsă pentru aceste năvăliri căzăcești.

Până la această dată, Cazacii joacă un rol de prădători pe uscat, drumul lor fiind sau pe la Tighinea-Bender sau pe la Cetatea-Albă: trecînd în Moldova pe aici, și tot pe aici și întorcîndu-se. În părțile dobrogene, Tatarii au fost așezați anume pe la 1600, ca să se împotrivescă atacului Domnilor romîni revoltați și aliaților lor, Cazacii.

De la 1600 înainte, Cazacii devin însă și un element de atac pe Mare. Ei știuseră totdeauna acest meșteșug de a ataca răpede, ceea ce făcuseră și Rușii înainte de alcătuirea Statului creștin chievian. Întețiți de lupta înde-

lungată împotriva Turcilor, în care a fost amestecat și Mihaî Viteazul și Aron și Răzvan, văzînd posibilitatea de a aduce pagube esențiale Împărăției turcești și de a se îmbogăți foarte răpede prin astfel de lovituri, Cazacii scoteau luntrile lor și prădau Sinope, părțile Trapezuntului, toată coasta de Sud a Mării Negre, prădau coastele Traciei, ajungînd și până în apropierea Constantinopolului, unde dați foc satelor vecine, și Sultanul, din reședința lui, vedea ridicîndu-se flăcările caselor incendiate—, cea mai mare ofensă ce se putea aduce celui mai puternic stăpînitor din lume. Și aceasta dovedește că flota turcească nu era extraordinară.

Atunci Turcii întrebuintară sistemul demonstrativ pe care-l întrebuintau și în Marea Mediterană. Apar galerele cele mari în fiecare primăvară și vin până la gurile Dunării. Ni putem închipui că rezultatul era foarte slab, iar Cazacii nu veniau la spectacolul ce li se oferia! Turcii însă, și ei, își primblau corăbiile pe toată întinderea Mării Negre, dar evitați pe cît se poate contactul cu înseși regiunile locuite de Cazaci, căci niciodată n'au îndrăznit să meargă la gurile Niprului chiar (în 1634-5 vin însă la Taman), și, dacă au clădit în părțile acestea un fort, au făcut-o târziu de tot, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, cînd Cazacii nu mai însemnau nimic. Dar în întîia jumătate a veacului, cînd Cazacii vor merge cu îndrăzneala lor atît de departe, încît cei de la Don vor cucerii, la 1637, Azovul, care va fi reluat de Turci numai cu greutate mare, după două asedii zădarnice, prin intervenirea lui Vasile Lupu pe lîngă Țar, patronul cuceritorilor în acest timp, Turcii se mulțămesc cu aceste mari, solemne și zădarnice demonstrații în Marea Neagră, pentru care cheltuiesc toate puterile lor navale¹.

Acum, în orice cas, absolut inutile nu erau demonstrațiile flotei turcești. Ea stătea cîteva luni în Marea Neagră, lunile cînd se transportau grînele la Constantinopol, și prin urmare transporturile acestea erau asigurate, iar, după ce aprovizionarea Constantinopolei se făcea, toate lucrurile puteau să-și urmeze cursul normal.

¹ *Chilia și Cetatea-Albă; Geschichte des osmanischen Reiches*, VI, pp. 8-9.

Cunoaştem acum toată alcătuirea ca şi intervenţia sporadică a flotei turceşti în Marea Neagră şi în Marea Mediterană. Rămîne să se vadă ce puteau face creştinii.

Am spus că avem, de o parte, pe acei cavaleri ai Sfinţului Ştefan cari se ţineau de isprăvi strălucite, dar cari nu îndepliniră un rol real şi n'aveau nici mijloacele trebuitoare pentru a face aşa ceva. Erau duşmani iritanţi, incomozi, dar nu periculoşi pentru Turci. Cei mai mulţi din pirai plecau însă din insula Malta, a Cavalerilor Ospitalieri—şi Tripoli din Barbaria fusese un moment garnisonat de aceşti cavaleri. Foarte bine întărită—cum se vede şi astăzi —, apărată de spre Africa prin anume curenţi, destul de apropiată de Sicilia pentru ca să-i vie în ajutor corăbiile şi trupele vice-regelui spaniol de acolo, care se feria, de altfel, să nu se compromită, Malta nu se putea lua aşa de uşor; piraii din Nordul Africei n'aveau nici puterea trebuitoare pentru aceasta, nici dorinţa de a o face, preferind să prade trecător decît să se apuce de întreprinderi riscate, care cereau mari cheltuieli de oameu şi bani şi despre care nu se ştia cum se vor isprăvi. Prin urmare nici piraii din Nordul Africei n'aveau mijloacele sau dorinţa de a ataca insula Malta. Precum Cazacii însemnau de cele mai multe ori războiul purtat pe ascuns, fără să rişte nimic, de Poloni împotriva Turcilor, tot aşa Malta însemna războiul nedeclarat al Spaniei cu Imperiul otoman, război pentru care regele îşi putea spăla oricînd minile, susţinînd că Maltesii sînt o pacoste şi pentru vecinii de lege creştină, mai ales că, în calitatea lor de cavaleri cari purtau crucea pe haina lor, erau supt protecţia Papei. Situaţia acestora era aşa de tare, încît, de şi se ştia că toate atacurile vin de la dînşii—piraii maltesii erau cunoscuţi pe toate coastele Mării Adriatice, în Arhipelag şi până în Egipt—, totuşi niciodată în veacul al XVII-lea nu se găseşte o singură încercare serioasă de a-i distruge. Din potrivă, cînd, la 1640, Turcii făceau pregătiri de năvăliri mai importante şi mulţi credeau că aceste pregătiri se vor îndrepta contra insulei Malta, nici prin gînd nu li trecuse lor să aleagă această ţintă, să cheltuiască, aşa

de mult pentru ca să cîştige așa de puțin, ci ei se pregăteau contra Venetiei, pentru stăpînirea insulei Creta.

Chiar faptul că era încă o Cretă neatîrnată de Turci, apăra întru cîțva Malta. Cînd în mijlocul Mediteranei otomane era un dușman mai puternic și a cărui înlăturare putea fi mai folositoare, scăpa, neapărat, un dușman mai slab, de pe urma căruia nu s'ar fi folosit atîta. De almințerea, Creta însăși folosea foarte mult, ca adăpost, Maltesilor, și Venetia, la rîndul ei, se apăra de orice amestec al stăpînirii cretane în susținerea întreprinderilor celor din Malta. Dar pirații aveau legături oriunde se înfățișau în Răsărit: în locurile unde filfia un steag creștin, ei erau siguri că vor fi susținuți pe supt mînă.

O pradă maltesă asupra galerei Alexandriei aduse, de altfel, noul război contra Venetiei în Mediterana ¹. Aceasta explică și silințele îndărătnice pe care Turcii le cheltuiesc pentru a-și supune, începînd de la 1644 și mergînd pînă în apropierea anului 1670, prin urmare timp de treizeci de ani, insula Creta.

¹ *Ibid.*, p. 32 și urm.

LECTIA a XIX-a.

Războiul pentru Creta.

Iată care este cauza unei nouă învieri a Mării Mediterane. În Împărăția turcească, după o serie de Sultani, între cari numai unul se distinge prin inițiativă, acel Osman (1618-22), care, foarte tânăr, vine la Hotin împotriva Polonilor, la 1620,—expediție pe care cronicile noastre o pomenesc ca un mare eveniment, căci era rar ca un Sultan să străbată cîmpiile Moldovei,—suverani molii și degenerați, cari rămîn închiși în Seraiul lor, după tradiția lui Murad al III-lea, vine unul care reiea tradiția lui Mohammed al II-lea, a lui Soliman, a Sultanilor energici și întreprinzători, doritori de succese războinice, setoși de sînge, amatori de triumfuri solemne la Constantinopol. E Murad al IV-lea (1623-40), acela care restabilește liniștea desăvîrșită în toate provinciile Imperiului, care strivește definitiv orice tentativă de autonomie politică în vilaietele Asiei Mică, care restabilește pretutindeni autoritatea împărătească, și, pe de altă parte, înnoiește tradițiile de război cu Persii, pornite de pe vremea lui Mohammed al II-lea însuși, continuate de Soliman, care a luptat în această regiune mulți ani, și represintate în ultimul timp de Vizirii Sinan,—cel care a fost și la noi,—în 1583, și Ferhad, tovarășul său de origine albanesă, războaie de multe ori umilitoare pentru Turci, care cuprind sfîrșitul veacului al XVII-lea până la pacea din 1588. Murad izbuteste să cucerească Bagdadul și intră biruitor în această Capitală a „eresiei“ musulmane

șiite. Apoi, la capătul fulgerătoarei lui cariere, se întoarce biruitor la Constantinopol, unde și-a făcut intrarea cu un alaiu care a rămas celebru în analele istoriei otomane, căci de multă vreme nu se mai văzuse un Sultan comandînd oști și întrînd cu ele în Capitala sa ca Împărații de odinioară ai Bizanțului. A fost fără îndoială un moment de tresărire a mîndriei turcești. Din nenorocire, Murad al IV-lea era un alcoolic înveterat, care a murit puțină vreme după aceasta în chinurile *deliriului tremens*. Atunci se deschise problema moștenirii lui.

După un om ca acesta trebuia să vie o personalitate politică de mîna întâi, dar îi succedă un biet prinț închis până atunci în Seraiu, pîndit de teama neiertătoare a rudei sale, așa încît, în loc ca un Sultan nou să urmeze în opera ofensivă a Sultanului mort, pentru a se păstra astfel tradiția lui Murad, a fost de nevoie, după o lungă eră de anarhie în care Sultanele și parasiții luptă furios între sine, ca Marii-Viziri să ajungă ei la o putere pe care nu o avuseră până atunci, să se substituie ei stăpînului ai cărui „sclavi” erau. Existaseră și până atunci, e drept, Mari-Viziri cari jucaseră un rol foarte important pe lângă Sultani, dar, totdeauna, cînd se ridicaseră prea mult, o lovitură de sabie sau o învîrtitură de laț din partea calăului ajungeau pentru a reduce lucrurile la normalitatea legală. În felul acesta Soliman-cel-Măreț jertfise pe intimul său prieten, în casa căruia locuise, cu care împărțise mîncarea și odaia de dormit, Ibrahim; Mohammed Socoli Bosniacul jucase și el un rol foarte important supt același Soliman, însă niciodată nu i-a trecut prin minte să se presinte pe planul întâi, ci toate le făcea în numele domnului său și, după moartea acestuia, în numele lui Selim, urmașul; ajuta cît putea, dar apărea cît mai puțin. În sfîrșit Sinan, Ferhad au jucat roluri foarte importante pe la 1590, dar trebuie să se ție seamă și de răpezele schimbări de pe această vreme: cît de puternic era Sinan, ajungea un capriciu al Sultanului ca să fie înlocuit; ca în sistemul rotativ din anumite țeri constituționale cînd un partid vine firește după cellalt, tot așa se schimba Sinan și Ferhad, cari, ce e drept, nu simțiau

nevoia să acopere ambiția lor personală cu niciun fel de „idei politice“.

Deci până atunci Marele-Vizir jucase un rol important în Împărăție, dar niciodată el nu înlocuise cu totul pe un Sultan care să aibă așa de puțin ambiția, simțul demnității sale de om. Astfel de Sultani se întâlnesc însă pe vremea de care vorbim, ca acest Ibrahim imbecilul, chinuit de mania blănilor scumpe, și prin urmare era absolut necesar ca Vizirul să îndeplinească misiunea de care Împăratul nu mai era în stare.

Și era și un foarte mare avantaj: o rasă stoarsă, cum ajunsese, de mult, rasa lui Osman, era înlocuită de fapt printr'o rasă nouă. Total Marelui-Vizir care se ridică pe vremea aceasta fusese țeran, un țeran albanes, din aceia cari, împreună cu un mare număr de locuitori din aceste văi ale Apusului Peninsulei Balcanice, fuseseră trimiși să colonizeze Asia Mică. El se născuse acolo, crescuse acolo; avea toată energia albanesă, dar se familiarisase perfect cu mediul turcesc din copilărie, petrecută în Anatolia; cunoscător în ale oștirilor ca și în ale politice, cu aptitudini sociale superioare, el reprezenta toată puterea de tinereță a unui neam neîntrebuințat în destul până atunci în viața de Stat și a unei familii care prin el își începuse ascensiunea spre a ajunge tot prin el la culmile cele mai înalte. E vorba de Marele-Vizir Mahommed Köprili,—ceia ce însemnează „de la Köpri“ de la „pod“, saū, cum îi zic ai noștri de atunci, Chiupruliul. El a ajuns să transmită puterea sa fiului, cu un fel de drept ereditar, cum fuseseră odinioară majordomi regilor merovingieni, ai acelor „fainéants“ cari erau de fapt înlocuiți prin asemenea „Vornici“ ai casei lor, prefăcuți apoi în regi și Împărați, dînd Franciei dinastia Carolingienilor. Aceasta ar fi fost cu neputință la Constantinopol, unde Statul era proprietatea, moștenirea familiei lui Osman și, cîtă vreme din familia lui Osman exista fie și cel mai miserabil și mai degenerat urmaș al lui, acesta trebuia să fie moștenitorul.

Totuși dintre Chiupruli s'au ridicat patru Mari-Viziri, și doi se succedă unul după altul, moștenirea demnității trecînd de la tată la fiu fără niciun fel de contestație din

partea cuiva. După Mohammed Chiupruliul (1656-61) vine astfel Chiupruliul Ahmed (1661-76), care nu fusese crescut pentru această poziție, ci ca să devină ulemă, hoge, cleric: cu toate acestea, necesitățile interioare ale Imperiului au făcut ca succesiunea lui Mohammed să treacă asupra acestui fiu a cărui administrație a represintat timpul de triumf al politicei pe care cu multă greutate o începuse și o dusesse la bun capăt tatăl său. Ahmed era un om supțire: nu numai învățat, dar om „cu maniere“, cu talente de societate, pe cînd bătrînul, ajuns tîrziu la putere, avea, pe lîngă asprimea crudă a rasei, toate neajunsurile vrîstei sale bătrînești: un isteț și dibaciū Mazarin venise după un necruțător Richelieu, care înspăimîntase cu metodele teribile ale lui Murad al IV-lea, de a înneca în sînge toate nemulțămirile ca și toate ambițiile.

Astfel prin Chiupruliul împărăția otomană învie supt toate raporturile. Supt Murad al IV-lea regiunile asiatice fuseseră liniștite și provincii nouă adause Statului. Aceasta avuse însă consecințe nenorocite pentru viața provinciilor europene; ele s'au ridicat la atîta independență de acțiune — cum a fost aceea a lui Vasile Lupu în regiunea Dunării — tocmai pentru că Murad era ocupat continuū în regiunile armenestî și mesopotamiene; se poate zice, din punct de vedere turcesc, că Domniî noștri din jumătatea d'întăiū a veacului al XVII-lea și-au făcut de cap. Ceia ce lucrau ei, luptînd între dînșii, încheind alianțe cu Ardealul, cu Polonia, neținînd seama supt niciun raport de poruncile din Constantinopol, trecînd peste dînsele cu cea mai mare indiferență, mulțămindu-se doar cu plăți de banî ca să mai împace pe stăpîni, toate lucrurile acestea erau supt raportul legal abuzuri, întreceri a situației de drept în care se găsiaū țerile noastre: prinți vasali, măcar cînd se încăieraū între dînșii ei trebuiaū să țină seamă de Sultan. Ei bine, nu o făceaū de fel, saū acela dintre dînșii care avea mai mulți banî orî mai multă istețime întrebuița pe Sultan pentru a lovi în cellalt, căpătîndu-și firmeane ca să legitimizeze atacurile împotriva vecinnlui. Și, întocmai cum Domniî noștri se ridicaseră la o mare putere de independență și inițiativă, tot așa, într'o măsură și mai

mare—fiindcă erau apărați tocmai prin prezența la mijloc a principatelor dunărene—se ridicaseră prinții ardeleni din această vreme: vestitul Gheorghe Rákóczy I-iu, cel mai strălucit stăpînitor maghiar pe care l-a avut vre-odată Ardealul, cu mai multă strălucire chiar decît Gabriel Bethlen, care umblase după coroana Ungariei și cucerise în regiunile de Nord ale Ungariei, care atacase Viena, dar a cărui activitate e mai nesigură, mai zbuciumată; de multe ori strălucitul Bethlen Gábor e silit să asculte de ordinele Sultanului, pe cînd Rákóczy a făcut, numai după placul lui, politică anti-imperială, adică anti-germană, fără ca Turcii să obiecteze ceva; el s'a înfățișat de la începutul pînă la sfîrșitul domniei lui ca aliat în calitate superioară, ca protector al Domnilor romîni, hotărînd ca arbitru între unul și altul, primind, supt forma de despăgubire pentru dajdea pe care Voievodul muntean o lua de la ciobanii ardeleni, un fel de tribut de la Matei Basarab. Și fiul, omonim, al lui Gheorghe Rákóczy I-iu a căutat să joace un rol și mai mare: gîndindu-se la faptul că din dinastia precedentă ardeleană a Báthóreștilor unul ajunsese rege în Polonia,—vestitul rege Ștefan, care organisase Statul, care dăduse Cazacilor regulamentul militar ce i-a strîns mai mult de regatul său, care manifestase pentru întăia oară acel ideal al Polonilor de a stăpîni pînă la Dunăre, se întreba, natural, Gheorghe Rákóczy cest de al doilea de ce nu ar putea să se facă încă odată lucrul acesta. Cum Polonia era slăbită, sfîșiata de partide, amenințată de împărțire, el strînge trupe moldovenești și muntene, de la Gheorghe Ștefan și Constantin Basarab, și intră în Polonia, unde a fost proclamat rege. Se știe că expediția n'a izbutit, că Tatarii au înconjurat pe prințul ardelean și că mare parte din trupele lui, în frunte cu Ioan Kemény, Romîn de origine, mai tîrziu prinț ardelean, au fost capturate și s'au răscumpărat cu multă greutate. Totuși Sultanul îi interzisese formal intrarea în Polonia! Chiupruluii vor trebui să înceapă o adevărată serie de expediții menite să readucă la simțul realității și al respectului față de suzeran pe acești neastîmpărați stăpînitori de la Dunăre și din munții Ardealului, Gheorghe Ștefan fiind mazilit ca să

rătăcescă pe la Moscova și să moară în Stettinul suedes, iar Constantin Basarab trăind ca fugăr în Ardeal până ce, după o scurtă usurpație în Moldova, el își încheie la Cazaci viața zbuciumată. Gheorghe al II-lea Rákóczy, perfect cavaler și viteaz neînfrînt, de o energie admirabilă, a luptat cu oștile lui Ahmed Chipruliul până la capăt: rănit, el se retrage înaintea dușmanului și moare de pe urma rănilor căpătate în luptă.

Tot de-odată Vizirul Ahmed începe să atace Polonia. Regatul trebuia să fie atacat ca să se smulgă stăpînirea asupra Cazacilor și linia Nistrului să fie dominată în întregime de Turci. Stăpîni pe Camenița, cîtva timp și pe Hotin, Polonii aveau partidul lor foarte puternic între boierii moldoveni, partid care se putea întinde și în Muntenia. Opera de restaurație a celui de-al doilea Chiupruliu se întinde și în regiunea aceasta, întrebuintînd pe Cazacii nemulțămîți de Poloni, cari nu voiau să se supui nici Țarului muscălesc, pe Doroșenco și alții, pentru a se ajunge la crearea unei provincii turcești în regiunea dintre Nistru și Nipru, până nu departe de Chiev, așa-numita Ucraină, care după peirea lui Bogdan Hmilnițchi, întemeietorul ei, a lui Timuș, fiul acestuia și soțul Ruxandei lui Vasile Lupu, după dispariția celui de-al doilea fiu, Iurie, un călugăr răspopit, ajunge supt stăpînirea directă a lui Duca-Vodă din Moldova, care-și mai cumpără la Constantinopol un steag de domnie, un tuiu și-și capătă astfel o moșie enormă, o imensă gospodărie ucrainiană.

Împărăția turcească, restabilită în drepturile sale dunărene și în Ardeal, capabilă de a se opune Imperiului, care ajută pe Kemény contra vasalului turcesc Acațiu Barcsai, alt Român, rîvnindu-î moștenirea, și stăpînă pe o situație cum nu o avuse niciodată în părțile acestea, era foarte natural să se gîndească la Marea Mediterană. Ofensiva turcească restauratoare trebuia decî să se atingă și de aceste ape.

Pe la 1640 Capudanul Iusuf e o mare personalitate, care stă în concurență cu însiși Marii-Viziri, influența unuia înlocuind influența celoralți. Se adunaseră mijloace pe Mare și se credea chiar, la sfîrșitul stăpînirii

lui Murad al IV-lea, că se va da o lovitură—am spus-o—contra piratilor din Malta, cari turburau toată buna rînduială în Mediterana. Căci așa de multă vreme a durat frica de Maltesî, încît, în tratatul de comerț încheiat de Poartă cu Imperiul habsburgic, după pacea de la Passarowitz, la 1718, se ia reciproc îndatorirea ca Împăratul să împiedece pe acești Maltesî de a supăra pe Turci, precum Turcii vor împiedeca pe Barbarescî de a supăra pe supușii împărătești.

Un atac maltes fu chiar pretextul războiului turco-venețian ce se pregătia de mult, cu toate amabilitățile supuse ale baililor, gata de toate concesiile.

Expediția s'a îndreptat împotriva Cretei. Cu toate jignirile și nenumăratele acte de piraterie ale Turcilor, Veneția de la jumătatea veacului XVII-lea, care trăia o viață extraordinar de luxoasă, cheltuind moștenirea străbună, de sigur că nu era în stare și n'avea niciun interes să provoace și să susție un război cu Turcii. Conjuncturile politice generale erau de așa natură, încît Republica nu putea să ia nimic de la Turci.

Ea a suportat atacul, s'a împotrivit numai cît era de nevoie și a negociat continuu, pe toate căile, cu toate mijloacele, în momentul chiar cînd porțile cetăților cretane erau sparte și ostașii săi măcelăriți de sabia turcească.

Războiul l-au pornit însă Turcii. Nu e locul să se zugrăvească măcar în linii generale amănuntele acestui război, care se compune dintr'o serie lungă de expediții, din care se desface luarea insulei San-Todaro și a Caneii, apoi a cetății Rettimo, atacul la Sitia și mai ales cele trei asedii ale Capitalei insulei, Candia.

Cel de-al treilea atac a ținut ani întregi, până la 1669, și eforturile cele mai extraordinare s'aun făcut de Turci ca să ajungă prin această cucerire în stăpînirea deplină a insulei¹.

Acum, fără îndoială, cucerirea Cretei ar fi fost mult mai ușoară dacă Împărăția ar fi avut absolută liniște interioară. Dar Iusuf e ucis mijlocul triumfului său; Sultanul Ibrahim

¹ V. *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, p. 32 și urm.

el însuși cade (18 August 1648), cînd Europa serba păcile din Vestfalia; în urma unei răscoale, Spahii și Ieniceri se ucid pe ulițele Stambulului, Marele-Vizir Derviș-Mohammed se adauge la lista celor jertfiți de anarhie, — în timpul cînd corăbii venețiene apăreau la Egina și Salamina, la Naxos și Paros —; Sultana mamă e zugrumată; unul după altul lunecă în sînge un șir de strașnici Viziri, singele favoritelor stropește veșmîntul copilului Sultan Mohammed al IV-lea, — și Venețienii atacă Dardanelele, Moreia, ocupă Tenedos, Lemnos, Samotracia.

Și de aceia, ca și din cauza luptelor în Ardeal, războiul pentru Creta s'a prefăcut decî în lupte locale, s'a redus la încăierări în jurul cetăților, orî prin funduri de munte, trupele turcești întrebuințate aici fiind foarte restrînse. E adevărat că Veneția a făcut imposibilul ca să salveze insula ei de căpetenie. N'ar fi crezut cineva că un oraș atît de slăbit supt raportul militar, atît de decăzut supt raportul moral, stors financiar, să fie capabil de silințe atît de mari și de lungi ca acelea făcute în curs de peste douăzeci de ani. Mai ales poporul de jos a arătat un spirit de jertfă, un sentiment al onoarei pe care nu l-ar fi așteptat cineva. E o adevărată reînnoire morală a Veneției. Dacă ea mai trăiește până la 1798, aceasta se datorește de sigur în mare parte avîntului patriotic de care toți aû fost cuprinși de pe urma războiului Cretei. Se poate zice chiar că mai mult a folosit Veneția pierzînd Creta, așa cum a pierdut-o, decît dacă ar fi păstrat-o fără războiul care a înălțat-o sufletește.

Războiul Cretei mai are însă un îndoit interes din punctul de vedere al chestiei Mărei Mediterane. Acest război, care se purta pentru interesul material al Veneției, dar supt un steag purtînd crucea, trebuia să trezească toate dorințele de înnoire a cruciatelor care dormitaû în sufletul oamenilor de atunci. Idealul cruciatelor nu s'a stins, de fapt, cu totul decît în atmosfera raționalismului sceptic și a urii împotriva catolicismului, ba chiar a oricării religii dogmatice, în veacul al XVIII-lea; până atunci, ici și colo a rămas totuși ceva din această puternică idee. Războiul

cel îndelungat a trezit în sufletul tuturor dorința de a se împărtăși la dînsul. E foarte curioasă lista celor cari ieau parte, mai ales în vremea Vizirului Ahmed, prins de acea luptă cu Imperialii care duce la pacea din Vasvár¹, la apărarea Candiei. Sînt întregi expediții franceze: cei mai străluciți nobili se duc să lupte pentru cauza creștină, compromițînd în unele privințe chiar pe Ludovic al XIV-lea, care rămăsese, ca și marele său înaintaș Francisc I-iu, un aliat permanent, de necesitate, al Turcilor.

Și, pentru că e vorba de această intervenție franceză, e bine să se amintească puțin rolul pe care Franța l-a avut pe vremea lui Ludovic în Marea Mediterană. Acum, Franța este, supt raportul Mărilor, înaintea de toate o Putere atlantică, și, dacă astăzi apare mai mult ca Putere mediterană decît ca una atlantică, aceasta se datorește creșterii marinei engleze, înfrîngerii franceze din trecut și necesității pentru flota franceză de a se refugia, oarecum, în apele Mării Mediterane. Prin urmare, de și supt Henric al IV-lea și Ludovic însuși, supt regimul lui Colbert și al lui Louvois, s'a dat toată atenția Marsilie și Toulonului, cu toate acestea flota franceză nu era indicată să joace un rol însemnat în Marea Mediterană. O silește însă să joace acest rol absoluta decădere a Spaniei, care, după amestecul lui Filip al II-lea în afacerile franceze, după marile cheltuieli de oameni și bani pe care le face pentru aceasta și pentru apărarea Creștinătății de pretutindenă, ajunge într'o stare lamentabilă, care durează în tot decursul veacului al XVII-lea, supt un șir întreg de suverani degenerați, așa cum ni arată pînzele lui Velasquez pe un Carol al III-lea, cu fruntea înaltă și îngustă supt părul blond rar, cu tîmplele săpate, obrazul tras, buzele mari, cărnoase, ochii pierduți. Nobilii cari-i încunjurau erau în mare parte decăzuți ca și regi; preoții, cari-și făcuseră un venit din toată munca națiunii, țineau poporul în întunec și lene. Astfel, supt Filip al III-lea, Filip al IV-lea și acest Carol al III-lea, au perit puterile și s'a pierdut ambiția și simțul de onoare al națiunii spaniole.

¹ V. capitolul respectiv din *Chestia Dendrui*.

Totuși în Marea Mediterană trebuia să joace cineva rolul pe care Spania îl părăsia cu desăvârșire. Rolul acesta l-a luat, în vremea când se încerca a se înnoi și comerțul Levantului, Franța, care, pe vremea aceea juca și un mare rol împărătesc în Europa, războaiele lui Ludovic al XIV-lea urmărind—cum se vede din „Chestia Rinului”—înnainte de toate o dominație generală peste toate țărilor europene, o largă stăpânire peste coroanele regale ale tuturor celorlalți suverani. În războiul pe care, în legătură cu afacerile ardeleni, Imperialii îl poartă împotriva Turcilor lui Ahmed Chiupruliul, în lupta de la Sankt-Gotthard participă și trupele trimise de Ludovic al XIV-lea, în această calitate imperială a lui, cu ducele de La Feuillade și Beauvisé, precum, în Creta, îndată după aceasta, alături cu un conte de Waldeck, cu un conte de Starhemberg, represintanți ai sacrificiilor făcute de principii germani, același La Feuillade (1668), un Vivonne, un Navaille, etc. (1669) vor avea locul de căpetenie¹.

Și Ludovic al XIV-lea și-a arătat puterea în Marea Mediterană și prin alte două intervenții care merită să fie relevate: Genova, cu toate că decăzută, amintindu-și timpurile unui Doria, legăturile tradiționale cu Imperiul, iea, în războaiele italiene pe care le poartă Ludovic al XIV-lea împotriva Împăratului Leopold și a lui Carol al VI-lea, o atitudine dușmană Franciei, și atunci Ludovic trimete corăbiile sale să bombardeze Genova, dacă nu se supune imediat. După căderea ghiulelelor franceze, dogele se plecă (1684).

A doua intervenție a Franciei în apele Mării Mediterane e în legătură tot cu politica imperială de odinioară a marelui rival al Franciei Carol Quintul. În 1664, Beaufort, „mare-maiestru, șef și suprintendent general al navigației și comerțului Franciei“, atacă Gigeli lângă Bougie. Apoi avem intervenția lui Duquesne, care apăruse și în Dardanele, în afacerile barbarești, ivirea unei flote franceze în apele Algerului. Atunci, la 1682, și apoi și la 1683,

¹ *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, pp. 127-30.

pentru întâia oară s'au întrebuințat galiotele cu granate, de inventatorul lor, Petit-Renaud. S'au distrus întăriturile dușmane și moscheia principală, și această primă sancțiune împotriva piraiilor barbarești pe cari nimeni nu îndrăznise să-i atace, afirmă un fel de drept de supraveghere al regilor francesi asupra apelor Mediteranei apusene și centrale. Solul deiului veni să ceară iertare la Versailles¹.

E adevărat că ajutorul frances nu opri căderea Candiei, în August 1669, și pacea Sultanului cu Venetia, în 1671, care restitui doar Republicei unele locuri dalmatine, dar, odată ce astfel de lucruri se văzuseră, se poate foarte bine ca, după nereușita atacului turcesc asupra Vienei, pe care-l face succesorul lui Ahmed Chiupruliul, Cara-Mustafa, o coaliție generală europeană să se alcătuiască pentru a răspinge pe Turci și pentru a li răpi provinciile ocupate. În același moment când Sobieski, regele Poloniei, unit cu Împăratul Leopold, nu numai că izgonește pe Turcii Vizirului din fața Vienei, dar recucerește o parte din Ungaria, se încheie acea Sfântă Ligă din care face parte și Venetia, și chiar Țarul, avînd ca președinte pe Papă,—Ligă care va aduce Turcilor marea pierdere a Moreii în folosul Venetienilor, și pierderea, tot așa de importantă, și nu mai durabilă, a cetății Azov sau Azac, a dominației asupra regiunilor din Nordul Mării Mediterane.

¹ Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 32 și urm.

LECȚIA a XXI-a.

Luptele pe Mare ale Venetienilor și Rușilor după despresurarea Vienei în 1683.

După 1683 mișcarea de ofensivă creștină în Marea Mediterană și în apele legate cu dînsa era represintată de flota venețiană, de o parte, și de flota rusească, de alta.

Începem întâi cu cauzele care explică această nouă intervenție venețiană în cuprinsul Mediteranei. Ceia ce contribuise să dea Venetienilor o mai mare încredere în puterea lor, prin urmare în puțința de a-și restabili stăpînirea măcar într'o parte a teritoriului pe care-l avuseră odinioară, fusese alcătuirea acelei unități morale creștine pe care am semnalat-o cu prilejul războiului Candiei și luptei de la Sankt-Gotthard: sentimentul general creștin care se manifestase atunci în Europa.

Dar nu era numai atîta, și să nu se creadă că pe la 1680 se poate constata o întărire, datorită cîie știe căror cauze interne, proprii, a Venetiei. Cînd un Stat ajunge în starea Republicei pe atunci, nu mai poate fi vorba de o întinerire, care vine numai din două cauze: sau o clasă nouă ajunge să se manifeste și să dea caracterul ei Statului — și de aceasta nu putea fi vorba în Venetia, căci toată populația ei, din generație în generație, fusese usată cu desăvîrșire, pînă și cea din urmă familie de *popolani* fiind amestecată, secol de secol, în silințele, de multe ori supraumane, pe care le făcuse Republica pentru a se men-

ținea, pentru a se întinde și a stăpîni, — sau o energie morală pusă în serviciul unui nou ideal — și lucrul acesta la Venețieni era absolut imposibil, căci resortul lor moral fusese setea cuceririi bogățiilor, luării în stăpînire de teritorii care să le producă, dorința de aventuri, toate lucruri care aparțineau trecutului.

Dacă totuși decăzuta Veneție a putut să joace încă un rol ofensiv de la 1680 înaintea, dacă ea dă istoriei militare nume atît de însemnate ca al lui Francesco Morosini, „Peloponesiacul“, care, vom vedea-o, a recucerit Moreia împotriva Turcilor, explicația trebuie căutată în schimbarea condițiilor de echilibru ale Italiei. A fost un timp cînd toată peninsula era stăpînită, tutelată sau amenințată de Spania. Prin urmare, cînd Spania atotputernică avea în același timp Nordul, — ducatul de Milan —, Sudul — regatul de Neapole, cu Sicilia —, cine se mai putea mișca în Italia fără să fie supus controlului puterii spaniole?

Dar acum, la moartea lui Carol al III-lea, se deschide chestia moștenirii Spaniei, pentru care se luptă de o parte Ludovic al XIV-lea, de alta arhiducele Carol care va ajunge mai târziu Împăratul Carol al VI-lea, tatăl Mariei-Teresa. Dar, chiar după ce arhiducele Carol ajunge Împărat, după ce prin urmare situația lui spaniolă e zguduită — care ar fi fost Puterea bucuroasă, în toată Europa, să vadă pe același om stăpînind și în Imperiu și în Spania și anulînd, prin această strîngere la două hotare, Franța? —, chiar după aceasta, lupta continuă pentru soarta viitoare a Spaniei. Fiindcă, atunci cînd se hotărăște că regele Filip, ruda lui Ludovic al XIV-lea, va domni în Spania, se face tot odată și o împărțire a provinciilor Spaniei de odinioară. De acum înaintea nu se mai găsesc împreună și Spania și posesiunile italiene și Terile-de-Jos și America, — aceste formațiunile monarhia spaniolă —, ci provinciile atîta timp reunite se despart, și pentru soarta Ținuturilor italiene se poartă o serie întreagă de războaie nouă, în care se amestecă pe lîngă Francesi și pe lîngă Imperiali și ambițiile, atît de naturale, ale unui Stat în creștere, care va tinde să creeze unitatea Italiei, și mai târziu o va și crea: Statul conților de Savoia de odinioară, cari au Piemontul și cari

mai pe urmă se vor chema regi ai Sardiniei. Insula aceasta li se dădu însă, la începutul veacului al XVIII-lea (1713-21)¹, în schimb pentru Sicilia, pe care o luaseră la început din moștenirea spaniolă. Dar, cînd un stăpînitor din Savoia poate fi strămutat în Sicilia, saū, pe basa stăpînirii sale în Sicilia, să fie strămutat în Sardinia, ca să i se ofere ocazia de a purta o coroană regală, ni putem închipui că Venetia singură mai păstrează în această Italie, prădată, sărăcită, ticăloșită de neconținutele lupte ale lui Ludovic al XIV-lea și ale Habsburgilor, un rost liber pe Mare.

Cine putea să o împiedece decî de a participa la Liga de recucerire? Franța biruise asupra Spaniei, dar sfîrșitul domniei lui Ludovic înseamnă numai sfortări extraordinare pentru a se menține în marginile stricte ale regatului său crescut prin cucerire. Și, pe de altă parte, această mîndră Francie nu poate să exercite în Levant decît o influență comercială răzimată pe Capitulații, căci niciodată o flotă mare francesă, permanentă, n'a staționat în părțile acestea.

Astfel Venetia rămîne, nu din cauza unei înnoiri, unei întineriri proprii, ci din cauza slăbiciunii adversarilor și rivalilor ei de pînă atunci, o Putere capabilă de a relua ofensiva în Marea Mediterană.

Puterea turcească nu era gata să opună rezistența Venetienilor. Flota turcească n'a împiedecat cucerirea Moreii, în care, de pe timpul războiului Cretei încă, se făcuseră încercări de recuperare, la Calamata și în Maina. Ajutați, apoi combătuți de un anume Liberachis, care, soț al Anastasiei Buhuș, văduva lui Duca-Vodă, ajunsese stăpînitor mainot, Venetienii ieau Monembasia (1690), în același timp cînd se cîștiga biruința de la Lesbos și, la Adriatica, se ocupaū Canina și Avlona-Vallona. În 1692 se atacă și Caneia, iar, în Moreia, Corintul, Lepanto ajung în posesiunea Republicei. În anul următor, era vorba chiar de a se relua, de dogele Francesco Morosini, care-și comandă singur corăbiile, marea insulă Negroponte, dar bătrînul glorios muri

¹ De la 1707 la 1713 insula fu austriacă. *Neapolea rămase austriacă și după aceea, de la 1713 la 1735, cînd Carol al IV-lea începu dinastia de Bourbon, avînd acum și Sicilia.*

în Nauplia, unde fu și îngropat. Și Chios, atacat de Duquesne în 1681, căzu o clipă (până la 1695), în puterea creștinilor, cari aveau și corăbiu de-ale Papei și de-ale Marelui-Maestru.

Dar, pentru a se apăra în Arhipelag, Sultanul fusese silit a face apel la fostul corsar creștin Mezzomorto, din care făcu un Vizir, și la ajutorul tănuit al Olandesilor și Englesilor, cari jucau atunci, la Constantinopol, la Smirna, și aiurea rolul de căpetenie în comerțul Levantului¹. O adevărată flotă imperială nu există. Căci stăpânirea Chiuprului nu însemnează refacerea unui Stat, ceia ce presupune o politică de reforme interioare, și această politică natural că ei nu erau în măsură să o facă, Împărăția fiind alcătuită din elemente așa de multe, așa de disparate, așa de despărțite între dînsele, prin rivalități așa de firești, încît nici nu putea fi vorba de o încercare măcar de felul acesta, pe lângă faptul că această Împărăție se razimă pe o teorie ce nu suferă schimbare, fiind o teorie religioasă. De fapt, Chiupruluii au introdus în viața Imperiului numai schimbări de ordin militar, care se pot resuma în două cuvinte: de o parte, ei au avut totdeauna o armată gata de luptă, un fel de armată permanentă, reînnoind cu ea era războaielor din fiecare primăvară, care se isprăviau în fiecare toamnă, și aceasta ținînd trupele cît dură războiul, în lagăr,—căci lenicerii, acum Turci de origine și simpli exploatare ai uniformei lor pentru tot felul de afaceri, și mai ales camăta, nu mai erau utilizabili, fiind răspîndiți și prin toate provinciile—la Dunăre, de pildă, în Babadagul Dobrogii, în Silistra. Și, pe lângă aceasta, sistemul cel nou consista în selecțiunea de elemente militare speciale, ca topcii—artilieriști—, lagumgii—pentru mine,—beșlii—soldați de infanterie—, „voluntarii”², Bosniaci, delii: „cutezători”, „nebunii”, ca și în întrebuintarea contingentelor acelor provincii în vecinătatea cărora și pentru păstrarea cărora se purta războiul,—decî, la Dunăre, Tatarii, Moldovenii și Muntenii; toate simple măsuri de oportunitate. Pe lângă aceasta,

¹ V. *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, pp. 233, 252, 256, 266 și urm. și articolul meu în *Handbuch für Armee und Marine*.

Ibid., p. 160 și urm.

după ce s'a cîștigat biruința cea mare din Creta și insula aparține de acum înaintea Sultanului, grija flotei n'a mai avut-o nimeni, și chiar prin silințele extraordinare pentru cucerirea Cretei trebuiau să se useze mijloacele navale de care dispunea Împărăția turcească, pe cînd Venetia lucrase, în dosul întăriturilor ei admirabile, și cu concursul Creștinătății, cu mult mai multă cruțare. Decî se recurgea acum la ajutorul „begilor“ din Arhipelag, mai prețios decît al zăbavnicilor Barbaresci, la robii dați de Tataři, ca vîslași, ori la sclavi particulari, luați cu simbrie, la „leventi“, tocmiți din Constantinopol, la ostași sărăciți¹.

Venim acum la luptele din Marea Neagră cu Muscalii, Luptele pentru Ucraina, în cursul cărora, ca la 1679, apar mari corăbii otomane pentru a lucra la întărirea Niprului prin cetăți ca Dohan-Ghecet sau Dohan-Calè (și cu contingentele românești), pun față în față pe Turci cu puterea Țarului de la Moscova, protector al unei mari părți din Cazaci. Aceasta înseamnă că Moscovia a reluat, după o întrerupere de un secol, rolul ei ofensiv întrerupt pe la 1580, cînd se pune problema dinastică rusească, pentru ca, după o serie întreagă de lupte, în care Moscovia liberă era să piară, orașe importante din partea de Apus a posesiunilor ei fiind ocupate de Poloni, tronul să ajungă în stăpînirea dinastiei Romanov, care, prin anume legături de femeî, durează și astăzi și care, cum se știe, și-a serbat în 1913 jubileul de trei sute de ani.

Dar nu era de ajuns ca Romanovii să ajungă la cîrmă pentru ca Rusia să fie capabilă de o ofensivă. În acest scop se cerea întăiri o complectă refacere a Statului, o potolire a elementelor revoluționare, o supunere a clasei boierești,—prin urmare prefacerea și a elementelor sociale și militare, așa încît să le poată întrebuița Țarul, cînd va voi, pentru scopurile sale. Pentru aceasta a trebuit o continuă scădere a boierimii și, mai târziu, și o rezolvare a chestiei religioase, căci oligarhia bisericească, represintată prin Patriarh, provocase vestita luptă de pe la 1660 între

¹ *Ibid.*, pp. 163-4.

Nicon și Țarul Alexe, care aduse intervenția Patriarhilor din Răsărit. Și, în sfârșit, era nesesară și distrugerea clasei militare a Strelîților, din care făceau parte și Romîni¹.

Și, acum, Polonia fiind cu totul slăbită după lunga domnie de slăbiciune a lui Ioan-Casimir (1648-69) și cu toate biruințele lui Sobieski, care ridică prestigiul țerii în afară, dar nu crește și puterea ei înăuntru, Rusia moscovită poate să-și reiea expansiunea către Sud-Vest. O vom vedea apărînd și la Nistru, dar încă din anii 1680 ea se îndreaptă către Marea de Azov.

E o mare deosebire între situația Țarului față de părțile acestea în epoca lui Vasile Lupu, decî la 1640², și între aceia pe care o constatăm acum, în epoca lui Brîncoveanu. La 1640 Țarul însuși, la singura intervenție a unui Domn moldovenesc, fusese silit a-și scoate din Azov, de hatîrul Turcilor, vasalii biruitoři. Rusia lui Petru-cel-Mare, unificată, capabilă de a întrebuița toate elementele sale militare și politice în folosul Statului singur și a dinastiei care-l posedă, Rusia aceasta nouă simte că a venit momentul să cucerească Marea de Azov și prin ea dreptul de a se manifesta în Marea Neagră. Adevărat că în părțile acestea era încă un Stat tătăresc destul de puternic, însă, cu tot rolul însemnat pe care-l joacă Tătarii la începutul noului veac, nu e depărtată vremea cînd expediția lui Münnich va produce ușoara cucerire a așa-numitelor linii ale Perecopului. Cu o flotă condusă de Apusenii în solda Țarului, un Schautbeyrecht, un Karl Loser, un Lima, Azovul, atacat fără folos în 1695, e luat la 8 August din anul următor, ca și Taganrogul său Taiganul vecin³. Pacea de la Carlowitz fu urmată de armistițiul rusoturc pe treizeci de ani, care lua Țarului numai cetățile de la Nipru, cu Tamanul⁴. Dar dominația rusească în Marea de Azov și în Marea Neagră va avea să sufere încă anume vicisitudini: o retragere rușinoasă, o lungă aștep-

¹ Un act privitor la un asemenea ostaș, și în fruntea volumului XXII din *Studii și documente* (în facsimile).

² V. și mai sus.

³ V. *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 269.

⁴ *Ibid*, p. 278.

tare umilitoare, pînă ce, într'o nouă campanie, se va cîștiga, dacă nu biruința definitivă împotriva Turcilor și Tatarilor, cel puțin pregătirea serioasă a acestei biruinți.

Se poate zice că o consecință a păcii de la Carlowitz a fost dispariția pentru totdeauna a puterii militare turcești în Marea Mediterană. Odată ce Venetia era în Moreia, odată ce insulele nu mai aveau nicio importanță pentru Turci, căci trăiau în împrejurări de autonomie aproape desăvîrșită, ce se mai putea face în regiunile acestea din partea turcească?

Capudanul rămîne într'un sens și mai strict încasatorul de imposite de la aceste insule autonome, și atît, iar o flotă otomană tare, capabilă de luptă, după 1699 nu se mai întîlnește. Se va vedea ce rol ridicol au jucat corăbiile turcești în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd simpli pirați greci cu o flotă improvizată au fost în stare să puie în primejdie flota Capudanului, iar Rușilor înșiși li-a fost foarte ușor, pe vremea Ecaterinei, să distrugă întreagă această flotă. Cine s'ar fi gîndit, pe la 1680, că peste un secol Rusia, care abia se găsea în fundul Mării Negre, a Mării de Azov și care, cum se va vedea, pierde îndată și Azovul, va fi în stare, după trecere de un secol, să fie ea stăpînă, direct și prin aliații ei greci, pe toată regiunea răsăriteană a Mării Mediterane? Dar sînt povîrnișuri răpezi în căderea Statelor, și, cu cît un Stat e mai masiv, cu atît cade mai răpede.

Deocamdată însă una din Puterile victorioase pînă acum a fost răsînsă puțin în urmă, pentru cîteva decenii, prin neizbînda expediției Țarului Petru la Prut. Rușii, zăpăciți de succesul lor de la 1695, își închipuiau că ajunge o înțelegere cu Domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir, pentru ca să se strămute granița Imperiului, nu numai la Dunăre, dar undeva pe drumul Constantinopolului. Și atunci a plecat Țarul în jos, la 1711, complet nepregătit: se ducea ca la nuntă, petrecînd o mulțime de vreme în Polonia, înconjurat de femeile cele mai frumoase ale nobilimii locale, cărora li mărturisia bucuros că era vorba de o expediție

pentru restabilirea Imperiului de Orient. Măsurile nu erau luate însă în nicio privință. Rușii au fost furioși împotriva lui Brîncoveanu, care nu dăduse provisiile trebuitoare, și chiar împotriva lui Dimitrie Cantemir, care nu improvisase o armată de sprijin. Dar situația lui Brîncoveanu era așa, încît nu putea să ajute decît pe biruatori, iar Cantemir nu stăpîniă și ploile din Moldova, și decî nu putea hotărî că, în anul cînd va veni Țarul, nu va fi secetă. Așa încît, adăugîndu-se, pe lîngă toate elementele de nepregătire, și astfel de accidente climaterice, s'a întîmplat catastrofa de la Stănilești.

Prin tratatul de la Fălciu Petru abia a căpătat voia de a se retrage, consimțind să părăsească Azovul.

Mult timp a stat apoi Rusia supt impresia acestei pierderi și acestei umilințe. Cu greutate mare și-a reorganizat puterile, și, numai atunci cînd Casa de Austria începe un nou război, crezînd că o să-î meargă ca pe vremea lui Eugeniu de Savoia, care *el* făcuse să se încheie păcile favorabile de la Carlowitz și Passarowitz¹, numai atunci Rusia s'a amestecat din nou, intervenind, cum s'a spus, în regiunea Crimeii, unde cea mai mare parte din trupele lui Münnich periră, cum periseră, odinioară, ale lui Sobieski în Bugeac, de și Perecopul cade în minile Rușilor. La Chinburn, la Oceacov se împlîntă steagul Țarinei Ana, ca și în reședințele Hanilor, Cozlov, Baccè-Sarai. Azov însăși cade în Iulie 1736, de și nu se putu face nimic împotriva flotei otomane a lui Gianîm-Hogea². Turcii încearcă în zădar asediul Oceacovului³.

La pace se părăsi Oceacovul și Chinburnul și se făgădui că Azovul nu va fi port de război. De atunci pătrunderea Rusiei în aceste părți a fost înceată, dar sigură, făcînd să se părăsească cetățile turcești, să se pustiască împrejurimile lor, luînd încetul cu încetul în stăpînirea ei teritoriile pînă la Nipru și apropiindu-se de acea graniță a Nistrului pe care o va trece abia prin tratatul de la București în 1812.

¹ Pentru toate acestea, v. *Chestia Dunării*.

² *Ibid.*, p. 423 și urm.

³ *Ibid.*, p. 434.

În ceia ce privește Casa de Austria, care avuse o bucată de vreme și Neapolea, ea căpătase oarecare drepturi asupra Mării. Între consecințele păcii de la Passarowitz, este și aceea că se încheie un tratat de comerț care permitea pentru corăbiile supușilor Împăratului libera navigație pe Dunăre și prin urmare ajungerea la Marea Neagră pe această cale, lucru fără îndoială de cea mai mare importanță, și pentru viața comercială, dar și pentru soarta politică a Mării Negre și a Mediteranei. Se făcură explorații militare și se formară și societăți pentru exploatarea acestei ramuri noi de comerț¹.

Tot așa de nenorocită ca Rusia în 1711 a fost, patru ani după aceasta, Veneția. La 1715,—la 1714 a fost jertfit Brîncoveanu, precum va fi jertfit la 1716 Ștefan Cantacuzino, cu tatăl său Constantin Stolnicul și cu Mihail Cantacuzino—, în ajunul așezării definitive a epocii Fanarioților la noi, Marele-Vizir Gin-Ali-Pașa, un dușman al Republicei în Dalmația pe la 1690, rîvni să reînnoiască era Chiupruliilor, să crească energia poporului turcesc, făcînd expediția ușoară și remuneratoare din Moreia. E o campanie extraordinar de singeroasă, care s'a terminat cu izgonirea Venețienilor din aceste părți. Nu s'a pomenit nici în istoria Turcilor un măcel atît de sîlbatec, cum a fost acela al expediției lui Gin-Ali, ucigîndu-se, nu numai soldații trupelor care stăteau în față, dar și populația latină toată, și o parte din cea grecească,—scene înfiorătoare, pe care le descrie un funcționar român al represințatției muntene la Constantinopol, într'un jurnal pe care l-am retipărit în 1913 supț titlul de „Cronica expediției Turcilor în Moreia, 1714“.

Moreia întrînd deci, în felul acesta, din nou în stăpînirea Turcilor, aceasta înseamnă, cum înseamnă oriunde stăpînirea turcească se întinde pe această vreme, neînsemnătate militară, decădere economică, nulitate culturală.

Astfel, înnainte de campaniile Împărătesei Ecaterina a

¹ V. Memoriul d-lui N. Docan, în „Analele Academiei Romîne“ pe 1913

II-a, care reiea tradițiile lui Petru-cel-Mare, avem, pe la 1750, această situație: Marea Mediterană nu este a Venetienilor, pentru că Venetia se găsește pe atunci treizeci de ani abia înaintea de sfârșitul ei și istoria ei va avea să însemne un ultim succes numai contra piraților, prin buna conducere a lui Angelo Emo, la Alger. Ea nu este a Franciei, fiindcă luptele mari ale regatului se duc după ce, în războiul provocat de politica aventuroasă a cardinalului Alberoni, amiralul engles Byng distruge, lângă Siracusa, flota lui Filip de Spania (1718) și Austriei iea Sicilia: Franța, prinsă într-o legătură nenaturală, urmărește în porturi corăbiile spaniole rămase. Pacea de la Madrid așează pe Habsburgi în Sicilia, care fu apoi ocupată de noi aliați, Francesi și Spanioli, în cursul războiului pentru succesiunea Poloniei, deschis în 1733 și a cărui urmare, prin tratatul din Viena, fu stabilirea Bourbonilor spanioli în regatul celor Două Sicilii (1738). Războiul pentru succesiunea Austriei ceru toate forțele de Mare ale Franciei contra Englesilor în Atlantic, în America, în Indiă. În sfârșit, în războiul de șapte ani, dacă întâlnim Franța în lupta pentru insulele Baleare (Minorca; lupte de la Mahon), luptele acestea nu sînt decît un capitol al marelui război pentru stăpînirea Oceanului, de care ar fi să ne ocupăm poate în cursul anului viitor.

Astfel: Venetia decăzută, Franța și Anglia ocupate în Oceanul Atlantic un secol întreg, Rusia răspinsă pentru moment de la stăpînirea Mării Negre, Imperialii incapabili de a trimete pe Dunăre și elemente militare care să poată exercita influența asupra Mării Negre, iar Turcii complect decăzuți, — această înseamnă că Marea Mediterană este pe la 1750 un fel de Mare Moartă în istoria universală, supt raportul militar și politic.

LECȚIA a XXII-a.

Marea Mediterană până la începutul veacului XIX-lea.

În cercetarea problemei Mării Mediterane, cea ce vine după 1750 e mai puțin interesant, fiindcă, până în ultimul timp, asistăm la continua decădere, supt raportul economic, și la o continuă scădere, ca însemnătate politică, a acestei Mări a antichității și a evului mediu. Unele incidente din cea ce se petrece în Marea Mediterană în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și după acea dată pot fi interesante, dar, în totalitatea ei, Marea Mediterană, încă de pe la 1700 înaintea, nu joacă nici pe departe rolul ei din alte timpuri, din cauza concurenței, zdrobitoare pentru dînsa, a Oceanului Atlantic, care ajunge să strîngă toate silințele economice și politice ale deosebitelor societăți și State: cealaltă Mare rămîne mai mult cu o însemnătate locală și specială. Și, încă, trebuie să ținem seamă că toți factorii politici cari se întîlnesc aici până în erva lui Napoleon I-îu, toate Statele riverane sînt într'o complectă decadență. Spania părăuse că învie la începutul veacului al XVIII-lea. Evident că pentru dinastia spaniolă, pentru oamenii politici spanioli, pentru societatea spaniolă întregă, era o greutate zdrobitoare moștenirea lui Carol Quintul, care cuprindea Germania, Nordul și Sudul Italiei, America întregă, că, Spaniolii de la 1700 nu puteau să mai sprijine această greutate. S'ar fi putut aștepta cineva însă ca, după larga amputare pe care o suferiseră Statele acestea spaniole prin războiul pentru succesiunea Spaniei la stabilirea dinastiei

de Bourbon, oprindu-se cercul de activitate la teritoriul pe care putea să le acopere energia națională, Spania, redusă la marginile înguste ale unei părți din peninsula iberică, să fie în stare să exercite o influență însemnată asupra Mării vecine cu această coastă iberică. Și, pe de altă parte, de oare ce o mare parte din relele care se observă în Spania veacului al XVII-lea veniau din cauza decăderii unei dinastii, ca virtute morală și ca energie, dinastia aceasta fiind înlăturată și venind o alta, care este a lui Ludovic al XIV-lea, unul din cei mai activi și mai plini de inițiativă suverani din Europa, s'ar putea ca Spania să capete o eră nouă de întinerire, de desvoltare mai liberă a forțelor sale, și aceasta să aibă o influență și asupra rosturilor spaniole în basinul occidental al Mediteranei. Această ipotesă ar fi sprijinită pe ceva: prin noul apanagiu politic al cadeților din Casa de Spania, în Sudul Italiei și în Sicilia, ea are mijlocul de a stăpîni, și prin aceasta concurență apele care văzuseră corăbiile biruitoare ale Normanzilor și ale Angevinilor, ale dinastiei aragoneze. Spania exercitase și asupra unei părți din Maroc, o influență economică și culturală firească, carecare supremație politică, asigurată cîndva de strîmtoarea de Gibraltar, care n'a ajuns să fie un punct important decît numai de pe urma acțiunii Englesilor în Marea Mediterană, cari, anexînd acest punct la 1704 și păstrîndu-l cu toate repetatele silințe spaniole (și în 1782), întăresc stîncă și fac dintrînsa un mijloc de supraveghere a trecerii din Atlantic în Mediterana.

Și mai este un fapt: cine observă istoria Franciei în epoca lui Ludovic al XV-lea și în cei d'întăiū ani de stăpînire absolutistă ai lui Ludovic al XVI-lea, înainte de izbucnirea, la 1789, a Revoluției, își dă seama de faptul că regatul se străduiește, înainte de toate, nu pentru scopuri vechi, adecă pentru linia Rinului, de o parte, și, de altă parte, pentru influența în Italia și în mările care scaldă coastele Italiei, ci că el duce în vremea aceasta o luptă înviersunată pentru a păstra rostul său în Oceanul Atlantic.

Prin urmare chiar în războaiele continentale este totdeauna un capitol de rivalitate franco-englesă, determinat

de nevoia aceasta a expansiunii franceze către Apus, expansiune care, prin înfrângere, a încetat, iar roadele cîştigate de dînsa aû fost pierdute,—Canada dezvoltîndu-se în chip cu totul independent şi ajungînd să preocupe din cale afară de puţin opinia publică francesă, căci legăturile sufleteşti între Francesii din Canada şi Francesii din patrie sînt neînsemnate.

O singură dată, la 1782, în războiul franco-engles pentru coloniile din America-de-Nord, revoltate contra abuzurilor financiare ale Metropolei, o flotă francesă apare în Mediterana, pentru a relua, în 1782, Minorca, dar fără a putea restitui Spaniei aliate şi Gibraltarul.

Deci Franţa nu poate juca un rol mediteranean; ea a renunţat cu desăvîrşire la acest rol; n'are nici forţele trebuitoare, n'are nici orientatîia politică unică ce trebuia, nici unitatea de atenţie care s'ar fi cerut pentru ca o politică mediteraneană să poată figura ca un capitol special pe lîngă celelalte capitole, cu mult mai însemnate, de politică maritimă ale regatului frances din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Cu toate acestea, în golul pe care îl lasă atîtea concurenţe care dispar saû ale căror silinţe nu ajung până a însemna ceva în basinul occidental al Mării Mediterane, nu se manifestă de loc preponderanţa Spaniei. Ceia ce dovedeşte încă odată cea ce am arătat şi mai sus, cu privire la altă societate, că societatea cea mai strălucitoare, în condiţiunile cele mai favorabile, dispunînd de oameni eminenti în toate domeniile, nu valorează nimic atîta vreme cît totalitatea ei nu e sănătoasă.

Societatea aceasta spaniolă era fără îndoială într'o lentă, dar continuă decădere, datorită lipsei de instrucţie elementară, datorită lipsei de bună stare economică a claselor de jos, şi ambiţia claselor de sus, incapabile de a fi susţinute de energia celorlalte, în loc să ducă la înălţarea Statului, duce la o situaţie catastrofală. Spania este incapabilă să joace un rol politic exterior, precum, din nenorocire, este incapabilă să înţeleagă şi să resolve problemele interne ale vieţii sale.

Prin activitatea reformatoare a unor filosofi de Stat s'a ajuns, în Spania ca şi în Portugalia, pe vremea lui Pombal,

Eranda și a altora, cari corespund, ca intenții, guvernării unui Iosif al II-lea în Austria, care voia să reformeze în sens „filosofic” Statele sale, se fac anume reforme, care erau cu mult prea neînsemnate ca să poată reînnoi aceste țeri. S’au gonit Iesuiții, s’au luat măsuri pentru o administrație mai desăvârșită, dar o administrație mai desăvârșită la un popor care nu-și reînnoiește forțele de viață, nu înseamnă altceva decît administrarea celor mai perfecte medicamente unui bolnav care nu se mai hrănește. Același lucru s’a întâmplat cu societatea spaniolă: ea înghiția toate decretetele, toate circulările Majestății Sale; numai că din toate acestea nu se făcea zdravănă. Lucrul esențial era ca mijloace de refacere proprie să se găsească și să se puie în aplicare, dar mijloacele acestea erau mult prea grele de găsit pentru concepțiile veacului al XVIII-lea ca și pentru inteligența celor mai isteți chiar dintre miniștrii Bourbonilor spanioli din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea.

Atît de slabi erau cu toții, atît de puțin interes arătau pentru paza Mării și comerțul pe dînsa, încît pirateria Barbarescilor ajunsese să nu poată fi împiedecată de nimeni. Aproape încetase circulația în părțile acestea, și cineva care se suia pe o corabie ca sa meargă de la un loc la altul, și nu în Marea largă, ci doar pe lîngă coastele Spaniei sau ale Italiei, își lua aceleași măsuri pe care le iea cineva cînd merge într’o țară bîntuită de ciumă sau de alte boli grozave, și, dacă se întorcea, se închina cu recunoștință că i s’au păstrat zilele și libertatea. A fost un mare eveniment în viața Mării Mediterane în acest timp cînd Veneția, care păgubia și ea, cum păgubiau toți de pe urma continuei activități prădalnice a piraților din Nordul Africei, a hotărît să trimeată, cum s’a spus, flota, pedepsi-toare, a lui Angelo Emo.

În ceia ce privește basinul de Răsărit al Mării Mediterane, aici întîlnim lucruri mai interesante. După succesul definitiv al războiului din 1738-9 Rusia își recăpătase un colț de litoral în Marea de Azov. Unele din fortificații le-a dăruit, altele le-a păstrat, dar debușeul acesta, care nu era economic, căci de producția de mărfuri nu li prea păsa

Rușilor de la 1738, deuseul acesta militar, pentru activitatea războinică ofensivă față de Turci a Rușilor, era pentru totdeauna cîștigat prin pacea de la Belgrad. Numai, cum s'a mai spus, este, evident, foarte greu ca un Stat să capete puțința unei expansiuni la Mare, dar e cu mult mai greu ca, odată ce a căpătat această puțință de expansiune, să fie în stare a desvolta, prin jocul firesc al economiei naționale, o activitate în regiunile pe care le-a cîștigat. Și Rusia era încă foarte puțin locuită, într'o stare de incultură pe care o cunoaște toată lumea: Moldova și Țara-Românească erau mult mai civilisate pe vremea lui Brîncoveanu și Cantemir decît chiar regiunile centrale ale Rusiei europene pe vremea, corespunzătoare, a lui Petru-cel-Mare. Rărima a populației, lipsă de cultură, lipsă, tot atît de mare, de capital și de organizare a forțelor muncitoare în acest imens Imperiu, toate acestea făceau ca Rusia să nu poată profita, nu numai supt raportul economic, dar nici măcar supt cel militar, neavînd marinari la îndemînă, și nici oameni în stare de a conduce corăbiile ei.

Așa încît, cînd Ecaterina a II-a își pune în minte să restabilească pentru nepotul ei de fiu, Constantin, Imperiul bizantin, Imperiul roman de Răsărit — de aceea îl și botezase după numele lui Constantin-cel-Mare —, cînd ea găsește un lingșitor de speța lui Patiomchin, care întăiă cultiva alte instincte decît cele politice ale Ecaterinei pentru a trece pe urmă, după disgrătierea supt acest raport, la cultivarea instinctelor politice, cînd măgulirea interesată-i pune în perspectivă realizarea acestui vis mare: luarea în stăpînire a Mărilor răsăritene, instalarea în Constantinopol a Rușilor, cînd Împărăteasa își dă seamă că, pentru ca să ajungă la lucruri atît de mari, trebuie, între altele, și puteri navale, Rusia se găsește absolut nepregătită de a juca acest rol. A trebuit deci să recurgă aproape la aceleași mijloace la care recursese Petru-cel-Mare, la străini, la amiralii de import. E foarte interesant represintantul consular pe care Împărăteasa l-a avut în Venetia, pe atunci oraș de lux și de petreceri, nu pentru turiști, ci pentru oameni cu bani mulți cari rămîneau acolo să-i risipească, în persoana unuia din

Grecii cei mai activi în întrigi de pe vremea aceasta. Frații Orlov intraseră în favoarea Ecaterinei, și unul din ei, prin călătoriile lui în Italia, prin ce a învățat acolo, prin cunoștințele căpătate în aceste părți, a ajuns capabil să joace un rol în conducerea flotelor rusești. De alminteri, și când a fost vorba de o flotă de organizat în pripă supt un adevărat conducător, a trebuit să se recurgă tot la un străin, pe care l-a angajat Împărăteasa pe un număr de ani, amiralul engles Elphinstone, care, nici el, nu s'a deosebit prea mult în serviciul Împărătesei, ceia ce n'a împiedecat flota aceasta nouă a Ecaterinei să cîștige asupra flotei Sultanului o mare biruință, biruința de la Ceșmë.

În lupta aceasta, lângă coasta Asiei Mică, flota Capudanului a fost toată distrusă de corăbiile împărătești, la 1770. Flota lui Elphinstone, Spiridov și Alexie Orlov venise, prin Gibraltar și Livorno, trecuse pe lângă Insulele Ionice, răsculase Moreia aproape întreagă, și atacase chiar, fără a le putea lua însă, cetățile (Patras, Coron, Modon). Ca o urmare se încercă ocupația insulelor Lesbos, Lemnos, Tenedos, o lovitură asupra Smirnei, împiedecată de intervenția consulilor Europei. Dar bunele fortificații făcute de aventurierul franco-maghiar de Tott la Dardanele și sosirea Barbarescilor făcură să nu se poată merge mai departe în aceste ape. În Marea Neagră, Cozlov, Cafa, Cherci, Taman, Sudac, Ienicalë, se luară pe uscat. Spiridov mai apără în Arhipelag și în golful de Salonic, mai mult ca un corsar lucrînd fără plan.

Acum, dacă, în Europa, pe vremea aceasta, ar fi existat mai mult interes pentru Marea Mediterană, natural că lupta de la Ceșmë ar fi ridicat temeri tot așa de mari și ar fi produs o rezistență tot așa de înviersunată, cum a fost cazul, în timpul războiului Crimeii, din partea Franței și Angliei, atunci când flota lui Nicolae I-î distruse flota Sultanului la Sinope —, una din cauzele care au produs războiul european.

Ar fi avut un răsunet imens, s'ar fi văzut că nicio garanție nu apără Marea Mediterană, și s'ar fi temut toți Apusenii ca acel dușman ereditar al Imperiului otoman să

nu întrebuinteze un mijloc nou pentru a lovi în înseși interesele sale de viață ale acestui Imperiu și în propriile lor interese de negoț. Dar la 1770 Europa era preocupată cu totul de alte probleme: de nemulțămirea coloniilor din America de Nord, de dominația Oceanului Atlantic, de problema domeniului colonial engles și frances, pe lângă care se adăugia, din punct de vedere continental, altă problemă, esențială: cine, dintre Austria și Prusia, va conduce de acum înaintea poporul german; în jurul vechii dinastii habsburgice sau a noii dinastii a Hohenzollernilor se va stringe această nație pentru a se uni într'un singur Stat,—rivalitatea dintre Frederic al II-lea, de o parte, și Maria Teresa și fiul ei, Iosif al II-lea, de altă parte,—și se căuta pretutindeni aliați, pentru o parte și pentru cealaltă.

Și cu atât mai mult în războiul următor (1788-92), pe care Austria îl termină prin pacea de la Siștov și Rusia prin pacea de la Iași, după înfrângerea Capudanului în lupta de la Chilburn, înaintea de luarea Oceacovului, —singurul „fapt de arme“ naval în cursul lungilor ostilități (1787), biruință câștigată și aceasta de străini: Englesul Paul Jones și prințul de Nassau-Siegen.

Cînd, în preajma războiului pentru Crimeia, Împărăteasa Ecaterina călătoria, pe o flotilă de luntre frumos împodobite, în sunetul musicelor, cu masa întinsă neconținut, curgînd valuri de vin frances înaintea oaspeților, și se desfășura pe maluri improvisațiile de șarlatan ale lui Pațiomchin, arătînd Împărătesei, care cucerise peninsula, cît de iute s'a transformat toată țara în așa de scurtul timp de cînd a intrat în stăpînirea Rusiei, unul din comensalii, darnici în complimente, în versuri ocazionale, unul din lingușitorii Ecaterinei, era de Ségur, ambasadorul Franciei, care povestește întîlnirea cu Iosif al II-lea, planurile făcute atunci, hotărîrea de a împărți Imperiul otoman, cu citarea celebrei inscripții: „pe aici e drumul la Bizanț“. Decî toate acestea se făceau, se puteau face fără ca Franța lui Ludovic al XVI-lea să se creadă atinsă 'n interesele ei economice în Orient, care erau foarte importante, căci Francesii vindeau încă așa de mult, garantați fiind prin atîtea înnoiri ale Capitulațiilor.

În ceia ce privește Anglia, la sfârșitul veacului al XVIII-lea ea era ocupată, pe de o parte, cu problema irlandeză, care era și atunci (Parlamentul propriu în 1782, revoluția în 1796), și, pe de altă parte, cu problemele constituționale, de caracter revoluționar, create de agitația radicalilor „filosofici”: ea nu-și simția deocamdată nicio chemare de a interveni împotriva întinderii Rusiei în aceste părți.

În cel d'întăi război, Ecaterina a II-a întrebuințase însă și alte forțe decît cele rusești; ea făcuse tentativa, expusă și în lecția precedentă, de a utiliza pentru scopurile ei militare pe Greci.

O conștiință națională se trezise la insularii din Arhipelag, întâi supt forma de conștiință creștină, pe urmă supt forma, superioară, mai clară, a unei conștiințe *elenice*. Pe lîngă aceasta, a doua jumătate a veacului al XVIII-lea însemnează prezența în toate marile orașe de comerț din Europa, și chiar dincolo de marginile Europei, a unei clase de negustori greci, cari realizează averi foarte însemnate, — unii Greci de origine, alții Slavii sau Arominii grecisați, cari, îndată, simt dorința să joace și un rol politic în mijlocul poporului lor desrobit. Toate lucrurile acestea explică de ce cuvîntul Ecaterinei a găsit răsunset. Am menționat răscoala Moreii împotriva Turcilor, răscoală foarte curînd înăbușită de Capudan, cu forțe foarte importante, mai ales forțe albanese, care au scăldat în sînge peninsula pe care banii Rusiei o agitaseră.

În noul război, cu corăbii înarmate la Triest, cu banii negustorilor din Apus, Lambros Katzonis, prin isprăvile lui, făcuse să se prevadă rolul pe care-l va avea flotila ușoară a unui Kanaris sau Miaulis în 1821. Flotila aceasta ușoară era menită, tocmai prin putința mișcărilor ei răpezi, prin oarba îndrăzneală a conducătorilor ei, să aibă un mare succes împotriva galerelor turcești, de veche modă venețiană, care înaintau solemn, se feriau foarte greu, erau construite rău, se manevrau cu multă nedibăcie, neavînd în frunte oameni speciali, căci ofițerii de marină în Turcia n'au existat niciodată: ofițerul de marină e ofițerul de uscat care e pus să comande soldații de pe co-

răbii, iar, încolo, vîslașii, galeongi, fac ce știu. Prin urmare în împrejurările acestea flota lui Lambros Katzonis *trebuia* să aibă succes. S'au dat o mulțime de lupte de această flotilă de *guerillas*, de surprindere, de apariție răpede și de dispariție subită, s'au cîștigat o mulțime de mici succese împotriva corăbiilor turcești, fără ca Lambros să rămîie, natural, biruitor până la urmă, mijloacele lui fiind cu totul restrînse față de puțința de reînnoire a flotei pe care Turcii au continuat să o aibă până la sfîrșitul veacului, cu lemnul de la noi, cu bani din contribuțiile speciale, cu vîslași de pe toate țărmurile, pe cînd mica flotilă greacă, care costase atîția bani, odată obosită, odată decimată de dușman, nu putea să se înnoiască prin niciun mijloc¹.

Prin urmare anul 1774, al păcii de la Chiuciuc-Cainargi, înseamnă din acest punct de vedere începutul unei reculegeri a Rușilor; ei înțeleg că pentru moment pe Mare, direct, prin lovituri eroice, nu se poate face nimic, și războiul de la 1788-92,—în care a fost amestecată și Austria, care a ocupat Oltenia și Muntenia, supt prințul de Coburg, în jurul căruia boierii alcătuiau un Divan consultativ, pe cînd partea Rușilor era numai Moldova și regiunile vecine cu dînsa,—s'a procedat pe Mare cu mult mai multă prudență. În general, după cucerirea cetăților basarabene, a cetăților Nistrului și Dunării-de jos, războiul acesta e mai mult în funcțiune de interese mari europene. Una din cauzele pentru care el se poartă așa de leneș și cu întreruperi așa de mari la Dunăre este izbucnirea Revoluției franceze, interesantă și pentru viitorul puterii rusești, căci Imperiul rusc, chiar pentru a fi asiatic, trebuie să fie european: încetînd de a fi atît de mult european, el ar pierde fără îndoială rosturile lui și acolo, în Asia.

De almintîri, trebuie să recunoaștem că în acest război Turcii au o acțiune navală cu mult mai importantă. Se pare că primejdia unei răscoale grecești în insule și în Moreia îi înspăimîntase, că-și dăduseră seama de ce-i putea amenința din partea supușilor acestora, cari erau cu

¹ V. amănunte în Sathas, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς*, p. 546 și urm.

atit mai nemulțămii, cu cît erau mai bine tratați. Se încearcă deci un fel de reformă a puterii navale otomane, și reforma aceasta se poate strînge în jurul unui om, care e una din personalitățile cele mai importante din istoria Imperiului otoman în decădere, Capudanul Gezaerli-Hasan. Acest amiral este patronul lui Nicolae-Vodă Mavrogheni, Domnul cu apucăturile curioase pe care le-a exagerat un scriitor de aici, precum, în sensul cellalt, s'a exagerat portretul lui Mavrogheni de consulul Franciei în Marsilia, d. Blancard, în cartea lui „Les Mavroyéni“, care, în a doua ediție, pretinde să facă așa ca întreaga istorie a Orientului să graviteze în jurul lui Nicolae-Vodă Mavrogheni, devenit un fel de precursor al lui Napoleon I-ii. De fapt, n'a fost nici una, nici alta; de sigur că nu era, pe departe, așa de nebun cum îl credeam noi până mai ieri, și nici măcar așa de nebun cum voia el să fie crezut, apucăturile lui spasmodice fiind menite numai să sperie prin scene teribile. A fost un administrator destul de bun, a reînnoit Bucureștii, a adus apă, a clădit biserica Mavrogheni și a făcut cîte alte îmbunătățiri care se pot vedea și din diploma dată bisericii sale din Paros, scrisă românește, nu grecește; pe de altă parte, a fost conducător istet de trupe în apărarea pasurilor muntene, și chiar în campania din Moldova el a jucat un rol destul de important, până la lupta de la Rîmnicu-Sărat, care sfârșimă planurile armatei turcești a Vizirului.

Mavrogheni ne interesează însă pe noi dintr'alt punct de vedere: ca om al Capudanului. E ales dintre Grecii insulari. Prin urmare Turcii s'aun gîndit atunci la acest lucru: ca pe insularii greci, cari, supt Lambros Katzonis, se arătau dușmani ai Turcilor, să-i cîștige, întrebuintîndu-i în serviciul Imperiului. Astfel, pe cînd, față de Greci, vechea politică consista în a alege pe cei din Constantinopol, pe „arhonții“ de acolo, pe Fanarioți, pentru a-i face Mitropoliți, dragomanî, Domni, ignorînd în apăsare pe Grecii ceilalți, politica nouă a lui Hasan consistă în a alege dintre Greci, nu elementele cele mai dibace supt raportul diplomatic, ci cele mai energice supt raportul activității militare. Mavrogheni a fost o încercare a Capu-

danului, și trebuie să recunoaștem că ea a izbutit, căci niciodată un Fanariot n'ar fi făcut ce a făcut Mavrogheni, și în ceia ce privește energia, și în ceia ce privește credința în războiul contra Austrieilor. Decapitarea lui pentru bănuiala că nu mai biruiește fiindcă nu mai vrea, e caracteristică: cu galeongiul lui—căci era încunjurat de Greci din insule, cari serviseră ca vîslași ai Capudanului—era de sigur incapabil să țină în eșec întreaga armată a prințului de Coburg.

În afară de aceasta, corăbiile Capudanului aū fost mai bine pregătite și conduse cu mai multă îndrăzneală și pricepere decît înainte. În războiul de la 1788-91 întreaga flotă turcească apare, impunătoare, în Marea Neagră. Flota aceasta ține piept flotei rusești, care nu e în stare—orice s'ar fi zis de lăudătorii ei—să cîștige o biruință asemănătoare cu aceia de la Ceșmè.

Cînd se încheie pacea de la 1792, atenția Europei este îndreptată—am spus-o—în altă direcție: războaiele Revoluției franceze. Ele impun amîndouă păcile: și cea de la Siștov și cea de la Iași, care nu erau favorabile învingătorilor. Ceia ce a luat Rusia e, afară de cedarea Oecovului, la Nipru, aproape insignifiant, iar Austria, prin pacea de la Siștov, n'a luat nimic, cu toate că, lăsînd la o parte înfrîngerile din Banat ale lui Iosif al II-lea, biruit de Marele-Vizir Iusuf, Austrieii ocupaū o parte întinsă din Împărăția turcească și, prin urmare, situația aceasta li permitea să ridice pretenții importante. Nimeni nu mai are interes, de la o bucată de vreme, pentru lucrurile turcești. Până la expediția generalului Bonaparte în Egipt, Marea Mediterană joacă decî un rol cu totul secundar în combinațiile pe care le fac diplomații și conducătorii militari ai Europei revoluționare și contrarevoluționare.

LECȚIA a XXIII-a

Bonaparte în Egipt. Marea Mediterană în jumătatea d'întăiu. a veacului al XIX-lea.

De la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, Marea Mediterană cîștigă iarăși o însemnătate care merită să fie explicată mai pe larg. Însă, de la început, trebuie să se atragă atenția asupra unui lucru: că această însemnătate nu mai e vechea însemnătate unitară. Prin urmare lucrurile importante care se petrec în această Mare între 1800 și 1850, în cea d'întăiu jumătate a veacului al XIX-lea, nu sînt în legătură cu o singură direcție, nu represintă un singur șir de interese și nu urmăresc aceiași țintă unică. Marea Mediterană învie supț raportul politic, în legătură, nu cu o singură serie de evenimente, ci cu mai multe serii de evenimente, care se petrec în țeri deosebite și fac parte din capitolele unor istorii naționale și de Stat deosebite.

Întăiu avem, înaintea chiar de a închide veacul al XVIII-lea, expediția lui Bonaparte în Egipt și Siria (lupta de la Abuchir), expediție cu privire la care s'aŭ scris în timpul din urmă lucrări care ne ajută să rectificăm—precum am spus și altă dată—unele păreri privitoare la această intervenție francesă în Orient. Părerea veche e în legătură cu concepția de odinioară despre natura și rolul lui Napoleon, genialul aventurier, răsturnătorul de interese și de tradiții, de necesități firești ale țărilor și popoarelor, care, cu puterea extra-

ordinară a spiritului său, ar fi jonglat cu realitățile și realitățile acestea și-ar fi răsbunat la sfârșit, jonglerul fiind strivit supt povara tuturor greutăților pe care, citva timp, cu virtuositate, le făcuse să zboare în văzduh. Concepția aceasta dispăre pe încetul, și trebuia neapărat să dispară pentru oricine cercetează cum se cuvine activitatea lui Napoleon. Sint epoce exagerate, în care fiecare lucrează exagerat și vorbește exagerat: un fel de necesitate a momentului; aceasta nu înseamnă însă că omul în el însuși are stofa unui exagerat. Pe de altă parte, trebuie să nu se confunde două lucruri: exagerarea voită a unui înșelător, temperamentul de fațadă, să zicem, cu creșterea proporțională, atât de firească la temperamentele mari. Deci în judecata lui trebuie să se înlăture, pe de o parte, coeficientul de exagerare al epocii sale, care, nefiind o epocă normală, anormalisa pe fiecare: sentimentalul devenind languros, curagiosul cutezător, elocventul limbut; iar, pe de alta, nu trebuie să se confunde proporțiile mai mari cu exagerarea proporțiilor normale. Ținându-se seama de toate elementele de explicație, se ajunge la concluzia că a fost un temperament real.

Ei bine, temperamentul acesta real s'o fi gândit că expediția în Egipt poate să facă la Paris o impresie extraordinară. Și și-o fi dat seama, iarăși, că e bine ca el însuși să dispară pentru cităva vreme, căci une ori e o datorie a unui om politic să se facă uitat. Se va fi gândit la miragiul special de care personalitatea lui putea să fie încunjurată, acolo, în depărtatul Egipt. De sigur că și acestea au influențat ca să facă la Piramide acea călătorie războinică generalul Bonaparte. Dar era și o necesitate reală a politicii franceze, — cum am spus-o și în lecțiile privitoare la Statele balcanice care au apărut dăunăzi¹ — care l-a îndemnat la această campanie. Napoleon, un tradiționalist, avînd aierul că răstoarnă toată tradiția, n'a făcut decît să continue vechea politică a Franciei; el a mers pe drumul lui Francisc I-iu și al lui Ludovic al XIV-lea, pe drumul acelor pu-

¹ *Istoria Statelor balcanice*, Vălenii-de-Munte, 1913.

țini cari, în secolul al XVIII-lea, au înțeles adevăratele interese ale regatului. Și că aceasta era intenția lui și că, prin urmare, era vorba de un act real și bine calculat al unei politici care nu se deosebește de vechea politică franceză în Marea Mediterană, o dovedesc urmările.

El a venit în Egipt (1798) fără declarație de război; Turcii au fost siliți de Ruși să declare războiul, și l-au declarat fără multă dispoziție; războiul s'a purtat în împrejurări cu totul anormale, și, de fapt, centrul, Constantinopolul, abia dacă s'a amestecat în lupte, care au fost lăsate pe seama Mamelucilor egipteni și a Pașilor, cari s'au dovedit incapabili; s'au schimbat mai mulți fără să poată face ceva în haosul provocat de intervenția lui Bonaparte în Egipt, și atunci a trebuit ca miliția specială egipteană,—nu Mamelucii, cari fuseseră distruși în cea mai mare parte în lupta de lângă Piramide, begii fiind înlăturați în scurtă vreme—, ci câțiva șefi ai miliției, alcătuită, acum, mai mult din leniceri, din oști regulate, cu caracter general otoman, și nu special egiptean. Șefi ai acestora trebuiau să se aleagă oameni de o inițiativă extraordinară, capabili să-și găsească firul în încurcătura aceasta fără nume din Egipt; trebuia o personalitate excepțională, care, pe căi excepționale, să resolve situația, în aparență pentru Imperiu și în realitate pentru dînsul. Față de un Bonaparte frances Egiptul a creat de la sine un Bonaparte otoman pentru apărarea și înnoirea sa. Acest Bonaparte pentru Egipt, care s'a îndreptat după cuceritorul frances în unele privințe, care a întemeiat un Stat, ce a rămas și, în forme decăzute, trăiește până astăzi, este Mehemed-Alî, un fost negustor de tabac din Cavala macedonică. Cine ar fi putut crede că acest mic negustor o să ajungă comandant de oști, Pașă, aproape suveran și hotărînd într'un anume moment dacă în Europa, dacă în lume va fi pace sau război,—căci a fost un moment cînd dînsul a hotărît, cînd de o parte era Franța, de altă parte Anglia, avînd o politică deosebită în Egipt, și, după cum Mehemed-Alî ceda în chestiunea Siriei și a Anatoliei sau nu ceda, putea să iasă încăierarea generală, războiul european. Procedarea lui Mehemed-Alî a fost o procedare curat napoleoniană, cu

această deosebire în favoarea lui că el operă într'un loc unde nu întâlnea interese organizate și idei politice ancorate adînc în sufletele oamenilor, în care nu se lăsa la fiecare hotărîre de o vecinătate care să-i impună o anumită atitudine; el făcea genialitate necruțătoare în vid, ceea ce natural e mult mai ușor decît altfel: loviturile mari de spadă, cînd nu e un cap aproape, și nu e o mîină care să apere acel cap, sînt mult mai frumoase și mai sigure decît atunci cînd fiecare lovitură poate face să curgă sîngele și fiecare lovitură aduce și contra-lovitura celui ce-și apără capul.

Dar între apariția Francesilor, între biruința lor pripită, între luarea în stăpînire a Egiptului și aceea curioasă administrație franceză pe care a introdus-o Bonaparte și care s'a continuat supt Kléber și Menou, pînă la cunoscutul atentat împotriva unuia și la rușinoasa înfrîngere și retragere a celuiălalt, și între luarea în stăpînire a Egiptului de Mehemed-Ali, mai este un capitol: capitolul încercării Englesilor de a pune mîna pe țară. De aici se vede foarte bine pe cine înlocuiește de fapt Bonaparte: nu regimul turcesc, care nu exista, nu pe Mameluci, al căror regim nu era durabil, ci înlocuia preventiv pe acel rival care a apărut imediat după aceasta, încercînd să se stabilească acolo și neizbutind, — și aceasta are importanță mare —, adică stăpînirea Englesilor în Marea Mediterană.

Francesii neglijaseră Marea Mediterană un secol întreg: o neglijaseră întâi în folosul Spaniei, cu care fuseseră aliați, o neglijaseră pe urmă în folosul dușmanilor spanioli, o neglijaseră pentru că atenția principală a Franciei, în ceea ce privește stăpînirea Mărilor, era îndreptată, în veacul al XVIII-lea, asupra Oceanului Atlantic, în legătură cu continentul nou; o neglijaseră de cîteva decenii fiindcă întreaga grijă a Statului trebuia concentrată asupra gravelor greutăți financiare din care deriva și greutatea politice pe care numai Revoluția a fost în stare să le rezolve.

Englesii știuseră să întrebuinteze această lipsă totală a Francesilor în apele Mării Mediterane: ei s'așezat în Gibraltar, ei vor fi în curînd în Malta; mai era un pas de

făcut, în Egipt; dacă ei ar fi avut și Alexandria, pe lângă Malta și Gibraltar, evident că Mediterana era a lor. Cine li se putea opune? Spania nu mai exista supt raportul unei puteri active: după ce trecuse prin anarhia decadentei habsburgice, ea trecea acum prin anarhia decadentei bourbonice. Pe acest timp, sînt două personalități ridicole spaniole, tatăl, regele Carol, și fiul, Ferdinand, cari se înfățișează înaintea lui Napoleon la Bayonne, cerînd să hotărască între unul și celălalt, iar în dosul lor stătea așa-numitul „Prinț al Păcii“, Manuel Godoi, care represinta, de fapt, discordia conjugală dintre regele bătrîn și soția sa.

Italia era, cum a definit-o mai târziu Metternich, o simplă „expresie geografică“, în care ceilalți Bourboni spanioli, din Neapole, împărtășiau păcatele ramurii rămase acasă, căci și aici era un sfătuitor intim de aceeași natură și calitate ca și Prințul Păcii: era lord Acton, represintantul Angliei pe lângă regele din Neapole. De alminteri, regatul de Neapole a fost totdeauna o creațiune pur dinastică, fără importanță italiană reală. Se poate zice că, din cîte dominațiuni au fost în Sudul Italiei, una singură n'a exercitat nicio influență asupra Mărilor vecine, și aceasta a fost dominația bourbonă. Nicî n'aveau represintanți la Constantinopol, saū, dacă-i aveau, erau socotiți cam tot atît de puțin ca represintanții Danemarcei saū alții mai mici —, nu ca represintanții Suediei, fiindcă Suedia însemna celălalt dușman al Rusiei. Doar că se plîngeau împotriva piraților barbaresci cari prădaū corăbiile supușilor regelui de Neapole, pe o vreme cînd Turcia decăzută n'avea nicio influență asupra Pașilor din Rumelia măcar. Residenții aceștia erau, decî, un simplu adaus insignifiant la viața diplomatică reală din Capitala Imperiului otoman.

Astfel Anglia rămînea singura care putea domina în Marea Mediterană, și lucrul acesta a vrut să-l împiedece Bonaparte prin expediția din Egipt. N'a izbutit; nu se putea să izbutească. A sacrificat o armată,—probabil știa că o sacrifică —, a sacrificat-o pentru ambiția lui, a sacrificat-o însă și în credința că prin aceasta se pot servi unele interese reale ale Franciei. Armatele nu se duc totdeauna

către biruință, ci se duc une ori anume pentru a fi sacrificate, și lucrul cel mai frumos este cînd fiecare din cei trimiși pentru a fi sacrificați are conștiința rolului pe care-l îndeplinește, desastros pentru el ca individ, salvator pentru politica țerii, pentru politica națiunii pe care o reprezintă.

Capitolul acesta egiptean s'a încheiat, și, cu toată părăsirea oricărei intenții —, după tratatul din Amiens (1802), —, de a reînnoi această aventură egipteană, cu toate acestea multe consecințe au rezultat.

Trebuia să se încheie un tratat de pace, trebuia să fie un învingător și un învins, și situația era foarte grea fiindcă, de fapt, învinsul era învingător prin ceea ce făcea aiurea, iar învingătorul era învins prin situația sa generală. Nu poate exista pace mai grea de încheiat decît aceea în care negocierile se presintă supt aceste auspicii. De fapt, Francesii nu putuseră păstra Egiptul, fiind totuși puterea dominantă în Europa, iar Turcia își recăpătase de formă Egiptul, dar cine se putea gîndi să considere Turcia ca biruitoare în acest război! Atunci, natural, negocierile au zăbovit, au fost reluate cu greu, conduse fără avînt de o parte și de alta.

Nici nu era necesară o pace de drept; de fapt pacea era, fiindcă Turcia nu purta război: era în stare de război fără să-l facă.

Prin urmare, afară de molestarea cîtorva negustori francesi la Constantinopol, a cîtorva reprezentanți diplomatici în deosebite puncte ale Imperiului, afară de izgonirea unei garnisoane din anume puncte de la Marea Adriatică unde ajungeau Francesii să fie vecini cu Statele otomane, afară de transportarea cîtorva prinși de război spre Capitală, unde trebuiau să fie aruncați în închisoare, războiul nu se simția. Rușii însă voiau ca el să fie și înțelegeau să întrebuițeze pe Turci pentru continuarea luptei lor de principii, căci toată însemnătatea lor europeană era pusă în joc prin evenimentele provocate de Revoluția francesă. Atunci s'a văzut fenomenul acesta curios: Rușii cerînd Turcilor să intervie cu flota lor împotriva punctelor ocupate de Francesi în Marea Ionică, și alături de amiralul

turcesc era amiralul rus Uşacov, care atacă pe Francesii din Corfû ¹.

Una din consecinţele sfărîmării Veneţiei fusese împărţirea posesiunilor sale; această împărţire dăduse Franciei puncte importante în Albania, iar coasta Albaniei nu se poate stăpîni fără insula Corfû, din faţă. Se „revoluţionaseră“ (1797-9) Insulele Ionice — acesta era termenul oficial —, se creaseră două partide: partidul „celor graşi“ şi partidul „celor slabi“, sau democraţi şi aristocraţi. Aristocraţii erau conţii şi nobilii creaţi de Veneţieni, cari atîta vreme avuseră stăpînirea asupra insulei; democraţii erau mulţimea. Se introdusese o viaţă constituţională şi administrativă întru toate asămănătoare cu cea francesă. Rusia vedea însă în Corfû şi în posesiunile Francesilor din Peninsula Balcanică o îndoită primejdie: de o parte, focare de propagandă republicană, de altă parte, o primă luare în posesiune de către Occidenali, de natură să împiedece luarea în posesiune pe care ea însăşi o pregătia în regiunile balcanice. Rusia a provocat astfel, la 1799, intervenţia militară dublă în apele Mării Ionice.

Franţa a pierdut deci Corfû atunci, la 1799, după doi ani de stăpînire, ca să-l recapete prin tratat, la 1802; dar după o serie de vicisitudini, după înfrîngerea definitivă a lui Napoleon, prin tratatele din Viena Insulele Ionice se dau în întregime supt suzeranitatea englesă. Anglia trimete un lord comisar, adună acolo un Senat, o represintaţiune naţională; ea cruţă formele naţionale ale vieţii publice, fără să producă în insule un curent de simpatie sau de recunoştinţă faţă de dînsa. Timp de o jumătate de veac, ele n'aû dorit decît alipirea la Grecia care se întemeiază de la 1821 înainte, şi însăşi revoluţia grecească a fost susţinută cu bani şi oameni de Ionienii aceştia. Cel d'întăiu preşedinte al Greciei a fost Capodistria, Italian după nume, care făcea parte din aristocraţia stabilită de Veneţieni, şi nepopularitatea lui Capodistria se datoreşte chiar faptului că între Orientalii patriarhalî el venia, de sigur din diplo-

¹ *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 127-30. Turcii apar şi la Otranto şi la Neapole chiar.

mația rusească, în care servise atîta vreme, dar venia și din lumea ionică, unde-și primise întâia creștere în forme apusene absolut contrare concepțiilor orientale ale cetățitor Eladei libere.

Înceind capitolul acesta al Insulelor Ionice, necesar, pentru că de ele atîrnă situația în mijlocul Mării Mediterane, venim la însăși acea răscoală grecească de la 1821 care a adus întemeierea întâi a Eladei lui Capodistria și pe urmă a regatului Eladei supt Othon de Bavaria.

În această luptă au fost trei focare unde s'a manifestat inițiativa revoluționarilor, a „poporului grecesc“.

Unul din aceste focare s'a stins răpede,—cel d'întăi unde se aprinsese flacăra revoluționară. E focarul aprins de Alexandru Ipsilanti în țerile noastre: la trecere de cîteva luni după izbucnirea răscoalei din Iași, a măcelăririi Turcilor de acolo și din Galați de către răsculații lui Alexandru Ipsilanti, în Iunie, după două mari lovituri, la Drăgășani, de o parte, și la Sculenă, de altă parte, ca și în urma exploziei care a aruncat în aer turnul mănăstirii Secul, unde se refugiaseră Arnăuții Iordachi și Farmachi, cei mai viteji luptători pentru libertatea elină. După aceasta, la noi, la Dunăre este ocupația turcească,—liniște absolută. Temerile că vor veni Grecii din nou s'au dovedit zădarnice.

Și atunci răscoala a fost strînsă în Moreia, pe cel de-al doilea cîmp de luptă. Căci în alte două puncte luptele au durat: și, din ele, într'unul au fost numai înfrîngerî, continue aproape și, la urma urmei, se poate zice că războiul a fost ca și înăbușit prin intervenția Egiptenilor, cari aveau armată și flotă, organizate de Francesi, de rămășițele expediției lui Napoleon, de un Clot și alții. E vorba de acel focar moreot, care a fost mai cu totul distrus prin voința generală europeană, permițîndu-se ca flota lui Ibrahim-bei, fiul adoptiv al lui Mehmed-Ali, să debarce infanteria sa egipteană în peninsula și să facă aceia ce nu fuseseră în stare să facă Ienicerii și soldații feudali din Albania ai Sultanului Mahmud.

Dar, chiar după intervenția lui Ibrahim-bei în Moreia, chiar după încetarea mișcării naționale grecești în penin-

sulă,—e vorba de lupta de la Navarin, distrugerea de flotele Angliei, Franciei și Rusiei, la 20 Octombrie 1827, a flotei turco-egiptene —, un al treilea focar se păstrează în Arhipelag, și acesta ne interesează: lupta navală grecească se continuă apoi și în părțile vecine cu Marea Mediterană, la Chios, la Samos, de o parte, iar, de altă parte, în văile insulei Creta, — fiindcă și Creta s'a revoltat, și revolta n'a fost înlăturată decît prin faptul că, Sultanul nefiind în stare să pacifice însuși marea insulă—atît de capabilă de a organiza o luptă de *guerillas*, cum a fost lupta dusă supt ochii noștri până la alipirea ei la regatul Greciei,—a trecut-o lui Mehemed-Ali, care o ocupă și o ține mai multă vreme, pentru ca mai târziu să treacă iar în stăpînirea Turcilor.

Acum, s'ar întreba cineva: ce forțe navale puteau să aibă Grecii răsculați? Ei nu erau în stare să organizeze o armată cu foștii soldați și ofițeri greci din armatele lui Napoleon și ale Englesilor. Unii dintre comandanți au venit de-a dreptul din armatele care se luptaseră în epoca napoleoniană, dar ei nu erau în stare să facă mult, nici cu ajutorul filelenilor, Englesi mai ales,—lord Byron, amiralul Cochrane, venit din Anglia pentru a deveni mai periculos săracului tezaur grec decît flotelor Sultanului —, apoi cîțiva Germani și Francesi. Ceia ce nu fuseseră în stare să facă prin urmare prin atîtea mijloace pe uscat, cum oare ar fi fost în stare să facă pe Mare?

Iată explicația, care e în legătură cu ce s'a spus într'o lecție precedentă privitor la situația insulelor din Arhipelag supt dominația turcească, și chiar în veacul al XVIII-lea,—și poate mai mult în veacul al XVIII-lea decît înainte. Insulele acestea se bucurau de o autonomie aproape desăvîrșită; intervenția Turcilor în multe dintre dîsele era aproape neobservată; visita Capudanului din cînd în cînd, —încolo numai creștini trăind între creștini, avînd Mitropolii lor, episcopii lor, fruntașii lor, marii lor negustori, corăbiile lor de comerț la dispoziția acestor negustori. Populația turcească, chiar unde a fost stabilită prin colonizare, nu prospera, numărul Turcilor scădea, ca în Rodos

de pildă, unde astăzi se văd numai miserabile rămășițe de populație musulmană.

Era o întreagă organizație grecească; rămânea numai un semn de făcut, și toți acești episcopi, toți acești fruntași mari negustori, deveniau șefii politici necesari ai unui popor în stare de revoltă. Autonomie, în genere, nu înseamnă altceva decît cea d'întăiu treaptă către pierderea unei provincii. Este cineva în drept, fiind apăsător, să o reclame, și este cineva silit, fiind apăsător, să o acorde, dar observatorul liniștit știe foarte bine ce însemnează această treaptă, acest popas către lichidarea în sens național: dovadă autonomia Irlandei, autonomia Macedoniei odinioară și alte autonomii care sînt sau se pregătesc. Astfel aici erau toate condițiile date pentru o viitoare acțiune navală.

Dar mai era ceva: Chios avuse importanță în toate timpurile, și tot așa Lesbos, Lemnos, Ciprul, acel Cipru care se manifestă foarte slab în mișcarea de la 1821, cu toate amintirile glorioase ale Lusignanilor, ale cruciatelor, ale luptelor purtate de cavaleri împotriva Necredincioșilor. Dar importanță veche, istorică n'aveau centre foarte mici, cum erau Hydra, Spetza, Psara, Syra, insulițele acestea în apropierea continentului grecesc, în care mai târziu s'au stabilit orașe care înfloresc și astăzi: Hermopolis, comparată cu Atena, e mult mai modern decît Capitala. De unde venise îmbogățirea acestor insulari? Iată de unde: Napoleon decretase într'un moment, pentru a lovi în Anglia, blocul continental. Se cunoaște, în general, blocul continental mai ales prin efectele pe care le-a produs în regiunile din Vest și din Nord, și anume: opoziția la blocul continental, înțîlnirea flotelor englesă și daneză în Sund, supărarea rusească, pregătirea campaniei din 1812. Dar blocul s'a exercitat și în Mediterană, și se poate vedea, în ultimul n-r din „Nuovo Archivio Veneto“, din jurnalul unui Venețian de pe acea vreme, cum orașul Sfintului Marcu, anexat Imperiului frances și supus viceregelui Eugeniu de Beauharnais, ajunsese să sufere foarte mult din cauza acestei întreruperi a legăturilor obișnuite. De blocul continental nu puteau să scape corăbiile cele mari, dar puteau foarte bine să scape

alte corăbii, corăbiile cele mici ale Grecilor. Atunci Hydra, Psara și altele s'au îmbogățit; au strâns averi enorme pirății din aceste locuri,—căci lucrau mai mult ca pirăți, cari ridicau cînd un pavilion, cînd altul, cu nerușinare. Așa s'au strîns banii cu cari, în cea mai mare parte, s'au echipat flotele lui Kanaris, Miaulis, conducătorii Grecilor pe Mare în luptele de la 1821. Și conducătorii aceștia au avut succese foarte importante. Cînd Chios s'a răsculat, a venit Capudanul de a debarcat trupe, omorînd cu miile populația de acolo, luînd femeile și fetele pe corăbii, dar după aceasta Capudanul însuși a fost atacat de Kanaris, cu vestitele *brûlot*-uri, de a căror ispravă era plină presa europeană și pe care le-a cîntat Victor Hugo însuși, în „Orientale“, puînd ca epigraf versuri ce amintiau peirea flotei lui Xerxe. Și până la sfîrșit, cu toată importanța relativă a galerelor turcești, Grecii au păstrat o situație onorabilă pe Mare.

Situația aceasta era așa de puternică pe urmă, cînd lucrurile s'au lămurit, cînd s'a ajuns la orînduirea internă a Greciei libere, încît se formă un partid militar naval, care, răsămîndu-se pe Hydra, pe Spetsa, pe Psara, a făcut zile amare lui Capodistria și a încercat chiar o revoluție împotriva regimului capodistrian, exploatînd sentimentul de independență, de glorie cîștigată, de importanță excepțională a insulelor de lîngă coasta Greciei.

Acum, firește, lucrurile n'au durat multă vreme. În vremea turburărilor împotriva lui Capodistria au apărut corăbii rusești, bombardînd pe rebeli. Și apoi, de oare ce Grecia nouă a fost supusă controlului a trei Puteri,—mai mult control decît protecție—, a fost sfîșiată de discordiile dintre acești trei protectori și de intrigile represintanților lor la Atena, de urile dintre deosebitele partide și individualități, represintînd ambiții sau poftă de jaf, o dominație a flotei grecești în Arhipelag nu se întîmpină, cum nu se întîmpină nici o înviere a flotei turcești, care supt Mahmud nu înseamnă nimic, iar flota de mai târziu a lui Abdul-Aziz era mai mult jucăria favorită a Sultanului, care sta să privească scumpele sale corăbii, pe care nu le-ar fi făcut să plutească, pentru cine știe ce primejdii, împotriva dușmanului.

Ceia ce era de temut pentru moment, de acei cari aveau de ce să se teamă din partea acestei concurențe, era dominația egipteană, pornită din portul Alexandriei, asupra regiunilor răsăritene din Marea Mediterană.

Această dominație egipteană a lui Mehemed-Ali și a fiului său Ibrahim era în legătură însă și cu necesitatea de stăpânire a Siriei, și poate chiar a regiunii care leagă Siria de Asia Mică, a defileurilor Taurusului. Și, atunci, întrebându-se dificultățile politice turcești, greutățile ce se întâmpinară după suprimarea Ienicerilor, — când se substituie o armată foarte nepopulară, luată în batjocură, a nizamilor cu pantalonii strâmți și cu fesul cel nou în locul vechiului turban, — ca și crisa internă provocată de politica de reforme a lui Mahmud, dinastia egipteană — căci era acum o adevărată dinastie — încercă, nu numai să păstreze Siria, dar să iea Asia Mică, să-și croiască un drum prin văile ei asupra Constantinoplei, și unii mai îndrăzneți în concepțiunile lor credeau să se poată ajunge la înlocuirea dinastiei decăzute a Osmanilor prin dinastia proaspătă, plină de inițiativă și într'adevăr capabilă de reforme europene, a stăpînitorului din Egipt.

De aici au rezultat două războaie. În războiul întâiu (1831), profitându-se de certurile Egiptului cu Pașa din Acon, din Acre sau Ptolemais, Ibrahim-Pașa iea în stăpânire, după biruințele de la Homs și Conie, prin pacea de la Chiutaie (Maiu 1833), toată Siria. Regimul lui însă a fost aici un regim nenorocit, căci a vrut să întrebuițeze față de Sirieni regimul întrebuițat față de felahi, dar, pe când felahii erau niște bieți robi, Sirienii rămăsese oamenii cu tradiții și vechi legături cu Europa, avînd pe țerm o populație bogată și cultă, așa încît Siria în curînd a fost agitată de mari nemulțămiri. Din aceste nemulțămiri s'a hrănit dorința de revanșă a lui Mahmud, care chemase pe Moltke și cîțiva tovarăși — de atunci sînt vestitele scrisori ale lui Moltke privitoare la Turcia — și, izbutind să-și stabilească și reformele civile și cele militare, exercitîndu-și armata cea nouă în lupta împotriva Curzilor din munții Asiei Mici, Sultanul provoacă un nou conflict cu Egiptul, în ultimele săptămîni ale vieții sale. El moare înaintea de a vedea catastrofa planurilor sale. În lupta care s'a dat între

Egipteni și Turci, la Nisib, din nou Turcii au fost învinși.

Și atunci conflictul european în Orient, rivalitatea dintre Anglia și Franța, au luat un caracter acut, caracter pe care nu-l vom preciza aici pentru că e în legătură cu obiectul altor considerații, privitoare la războiul Crimeii. Deocamdată, ajunge acest fapt: că o intervenție europeană se exercită împotriva Egiptului, că, supt conducerea lui Jochmus, un general prusian, o flotă internațională, din care făceau parte și corăbiile ale Austriei, — Grecii se grăbiseră și ei a participa la această demonstrație generală a Europei, în dorința de a face astfel ca sentimentul național al conaționalilor supuși Turciei să se aprindă și mai mult văzînd steagul Eladei alături de steagurile Puterilor, — debarcă trupe în Siria și că, la urmă, supt presiunea engleză, Mehemed-Ali a fost silit să cedeze (1840).

Aceasta însemna însă un lucru: că de acum înainte chestiunea Mării Mediterane se va rezolva în afară, nu numai de Turcia veche, dar în afară de noul Stat musulman al Egiptului. Egiptul e înlăturat din rolul dominator în basinul de Răsărit al Mării Mediterane, și de acum rămîn față în față Franța, Anglia și Rusia, cea ce va aduce războiul Crimeii.

LECȚIA a XXIII-a.

Războiul Crimeii și urmările sale.

În lupta viceregelui egiptean, pe vremea aceia un Pașă revoltat împotriva Sultanului, intervin Puterile europene cu puncte de vedere deosebite în această rivalitate dintre Egiptul nou și Turcia nouă, dintre Mehemed-Ali și Ibrahim, de o parte, și Mahmud, de alta. Ele intervin în două feluri: e o intervenție politică, vizibilă în fiecare moment, cum sînt toate intervențiile politice, mai ales cînd ajung la măsuri militare, dar, pe lângă aceasta, sînt și alte intervenții, mai puțin vizibile, mai constante, mai bogate în rezultate și mai importante în total decît intervențiile acestea politice și militare sporadice ale Puterilor europene în basinul de Răsărit al Mării Mediterane. Franța sprijine Egiptul, iar Anglia, la care se adaugă în anume momente și alte Puteri, sprijine Turcia. Din partea ei, cînd Franța stăruie pentru încheierea păcii care mînuie cel d'întăiu războiul, cînd ea trimete chiar negociatorul în tabăra de la Chiutaie, Rusia nu-și uită „misiunea istorică”: Sтамбулуl văzu în 1833 pe ostașii Țarului ca „prieteni” și „protectori” și Mahmud fu silit să încheie tratatul de „alianță defensivă” de la Unchiar-Schelesi, „Scara Suveranului”, care deschidea numai corăbiilor de război rusești strîmtorile. În al doilea conflict, în urma opoziției de interese dintre Franța și Anglia, s'a ajuns la măsurile de violență împotriva lui Mehemed-Ali neascultătorul sfaturilor Europei, tulburătorul liniștii împotriva interesului eco-

conomic și politic general; s'a ajuns la blocarea portului Alexandria, la măsuri împotriva flotei Pașei egiptean. El pierdu Siria și redeveni în Egipt vasalul tolerat în condiții particulare și îndatorit la visite respectuoase la Curtea Suzeranului. Iar Franța și Anglia se uniau pentru a răpi Rusiei, prin „tratatul Strîmtorilor“, care închidea pentru toți drumul între Euxin și Mediterană, avantajile exclusive cîpătate de curînd.

În ce privește, acum, influențele europene adînci, în domeniul cultural și economic, Imperiul suferise o schimbare la începutul secolului al XIX-lea. Turcia lui Mahmud nu e aceeași ca și Turcia de mai înainte. Vechea Turcie era Imperiul otoman organizat după normele romane, după normele Imperiului roman de Răsărit, Imperiu oriental de nație otomană și de religie musulmană dominantă, tolerînd însă și religia ortodoxă sau catolică a supușilor, căci Turcii n'au umblat niciodată după desnaționalisări în masă. E un Imperiu universal și internațional și, pînă la un oarecare punct, și un Imperiu inter-religionar, căci alături de Sultan stătea Patriarhul, de care Guvernul se folosea ca să-și cruțe printr'însul o parte din sarcinile de administrație: Grecii, Bulgarii, Sîrbii erau oblăduiți în mare parte prin Patriarh și Sultanul se arăta foarte bucuros că scapă printr'însul de o parte din grijile domniei. Imperiul acesta otoman nu se putea menține însă decît, cum s'a menținut și Imperiul roman, printr'o administrație fără greș și prin biruința totdeauna asigurată, condiții foarte importante, dar foarte grele de menținut în cursul secolelor, condiții care depind, și una și alta, de o anumită situație morală care nu se poate păstra cînd un Imperiu nu e dominat de o singură națiune, desvoltată în chip normal, ci se întemeiază pe ruinele națiunilor supuse. Renegații, scoși din mijlocul populațiilor creștine, nefiind prin urmare creștini ca mai înainte, dar neputînd să devie vre-odată sufletește musulmani sinceri, Turci cu tragere de inimă față de dinastia lui Osman, erau totuși întrebuințați ca o necesitate de Turci, căci evident că o bandă de prădători, cum erau Turcii la 1350, nu sînt în stare să administreze o Împărăție. De la o bucată de vreme, deci, Statul a fost

detestabil administrat, desastros condus în război: o serie întreagă de înfringeri alcătuiește istoria militară a Imperiului, — înfringeri smăltate ici și colo de biruinți mai mult întâmplătoare, datorite unor personalități, superioare, din partea Turcilor sau altor personalități, inferioare, din partea învinșilor; așa trăiește Turcia modernă de pe la 1683, — data asediului Vienei — până la sfârșitul veacului al XVIII-lea, și nu odată a fost vorba chiar de sfărîmarea acestui Imperiu. Atunci conducătorii ei din a doua jumătate a veacului s'aun gîndit cum s'ar putea drege lucrurile. În dorința lor de a îmbunătăți situația, de a asigura viitorul Statului — de un popor special nu se ocupa nimeni —, ei s'aun gîndit la felurite rețete, toate superficiale. 91 Întăiu s'aun adus *altfel* de renegați ajutători, nu din mijlocul populațiilor supuse, ci dintre Apusenii: ne gîndim la Pașa Bonneval, la de Tott, pomeniți și mai sus. Văzîndu-se apoi că nici așa nu merge, s'aun atras instructorii franceși; cetățile turcești aun fost refăcute total, pe la 1780, pe linia Nistrului, a Dunării-de-Jos, de acești învățători militari, și, pe lîngă aceasta, o școală militară s'a întemeiat la Constantinopol, condusă tot de ofițerii aduși din Franța; tratate ca al lui Vauban aun fost traduse de Grecii din Constantinopol, și s'aun impus, înțelegînd Turcii cît poate înțelege cel care învață buchea cărții. După nouă desiluzii, s'a încercat, în sfîrșit, pe vremea lui Selim al III-lea, crearea unei nouă oștiri turcești, care a luat mai tîrziu numele de nizami. Era vorba de a se înlătura Ienicerii și spahiî, ca și vechile corpuri speciale care adoptaseră practicele politice turbulente ale acestora pentru a li se substitui acea armată de imitație, asămănătoare, înaintea de toate, cu armată prusiană a lui Frederic al II-lea, „Brandiburul“, pentru care Turcii aveau toată admirația. Selim a căzut printr'o revoluție răsbunătoare și o altă revoluție; a comandanților Ienicerilor de la Dunăre, care trebuia să-l restabilească, birui, dar, în momentul cînd învingătorii intrau în palat ca să-l așeze din nou pe tron, Selim și-a găsit moartea în minile călăilor. Cu viața lui se încheie acest incident de mai veche reformă în istoria Imperiului otoman.

Îndată după aceasta izbucnește revoluția Grecilor, care însăși a fost precedată de acea nouă reluare a războaielor cu Rusia care a adus pacea de la București în 1812 și pierderea pentru noi, ca națiune, dar pentru Imperiu, ca grup de provincii, a Basarabiei. Biruința nouă rusească, pierderea de provincii, revoluția grecească, nevoia de a se apăra împotriva ei cu Egipteni, cu flota puternică și disciplinată infanterie de felahi a lui Mehemed-Ali, primejdia de a vedea crescând importanța acestei feude egiptene în dauna unității Imperiului, toate acestea au hotărât pe Sultanul Mahmud să încerce din nou ceea ce nu izbutise a face Selim al III-lea și să riște tronul și viața lui pentru a da o nouă viață militară și constituțională Împărăției. Mahmud a biruit. Ienicerii au fost înlocuiți: încunjuțați fiind de toate părțile, s'a tras cu tunul asupra lor; o mare parte au murit în luptă (1826), iar alții au fost izgoniți sau executați, fâțiș ori pe ascuns. Instituția nizamilor, trecând întâiu printr'o crasă, a fost astfel întemeiată de Mahmud, care cum s'a spus, n'a văzut deplina biruință a reformelor lui, căci a murit de aceeași boală — pe care și-o dăduse însuși —, ca și marele lui înaintaș, tot așa de violent și de pasionat Murad al IV-lea, în ultimele spasme sufletești ale alcoolismului furios.

Iar moștenitor de tron era tânărul Abdul-Megid, a cărui domnie începe cu decretul de la Ghîulhanè, de la „chioșcul trandafirilor“, într'o grădină a palatelor imperiale din Constantinopol, decret care prevede un tratament egal al supușilor, indiferent de rasă, de religie, ai stăpînului, o reformă generală menită a introduce norme europene.

Se formează pe vremea aceia o generație de „Turci tineri“, cari fuseseră în diplomație, cari cunoșteau Capitalele apusene și cari, prin urmare, în calitatea aceasta, erau dispuși să maimuțărească Europa, crezînd că o imită în chip fecund. Sînt vestiții reformatori, cu bune intenții „patriotice, Reșid, Ali și Fuad, cari vorbeau admirabil franțuzește, aveau cunoștința legilor apusene și relații personale în Franța și Anglia.

Nu însă prin reformele ce înțelegeau să le introducă ei — și le-au și introdus în era, deschisă de ei, a Tanzimatului, —

putea să se refacă Imperiul numai, devenind tot mai turc, tot mai musulman, — tot mai exclusiv musulman ca religie și tot mai exclusiv turc ca națiune avînd valoarea ei de originalitate și moralitate.

Pe cînd sistemul copierii însemna a se da Imperiul, în forme strălucitoare, pe mîna Evreilor și Armenilor, o nouă speță de renegați, cari-și păstraū orî ba religia, și cari, oricît de meșteri în diplomație, nu plătiaū nimic supt raportul militar; însemna a se da Turcia pe mîna speculanților Europei apusene, așa încît Imperiul otoman, care nu cunoștea ce va să zică datorie publică, s'a văzut împovărat, în scurtă vreme, cu obligații de milioane, neștiind de multe orî cum va plăti dobînda acestor milioane. Diplomația europeană încuraja în chipul cel mai călduros această invasiie de capitaluri străine. S'a întîmplat apoi că Abdul-Megid, în ultimii ani de domnie, s'a dat la un lux nebun, care a fost continuat și de urmașul său Abdul-Azis, în domeniul corăbiilor zădarnice, dacă nu în al palatelor inutile.

Din toate acestea a rezultat o străbaterie, în cantități enorme, nu numai a banului apusean, dar și a mărfurilor apusene. Turcii mai păstrasera o industrie veche, medievală, care, cu mijloace puține, izbutia a da lucruri foarte frumoase. Ei bine, toată această industrie casnică, ba chiar și cea metalurgică, în proporțiuni mai restrînse, cu mașini rudimentare, datînd din vremea Romanilor, a fost distrusă de invasiia produselor ieftine ale Apusului, și anume a două din Statele apusene. Căci pe atunci Germania nu juca niciun rol, iar Austria, stîngace ca totdeauna, împiedecată în înseși formele sale administrative, figură numai în al treilea rang, cu foarte mare distanțare între dînsa și Puterile care ocupaū rangul întîiu și al doilea: Anglia și Franța. Toată noua administrație turcească a fost copiată după administrația francesă de pe vremea lui Napoleon al III-lea: prefecturi, sub-prefecturi, organizație specială a comunelor, percepere „occidentală” a impozitelor, — toate nu erau decît un decalc după instituțiile francese din epoca Imperiului al doilea. Pe de altă parte, capitalul frances colabora cu cel engles ca să pregătească un viitor

de ruină economică, supt strălucirea aparentă, Imperiului. Și natural că, în asemenea condiții, cine are atâtea capitaluri și vinde atâtea mărfuri, cine se simte așa de măgulit prin faptul că noile instituții au în fruntea lor un Engles sau un Frances, se simte dator și să apere existența Imperiului otoman.

Acum, pe lângă această datorie față de Imperiul otoman, era, în legătură și cu ura liberalismului învingător la Paris încă din 1830 contra despotismului țarist, un sentiment de profundă dușmănie din partea Franciei lui Napoleon al III-lea față de Rusia, care înmărmurise în ghețuri armata marelui Napoleon și făcuse cu puțință și lupta națiunilor de la Leipzig și lupta de la Waterloo. Imperiul cel nou declarase că „vrea pacea“, dar el înțelegea foarte bine că nu-și putea căpăta consacrarea, fiind o usurpație de fapt, decît prin victorie, — căci o usurpație civilă se îndreptățește prin reforme, dar o usurpație militară își caută îndreptățirea totdeauna prin victorii. Pe de altă parte, Țarul Nicolae I-î era o fire cu mult prea brusc și impacient dominatoare ca să nu pregătească însuși terenul pentru un conflict. Astfel s'a ajuns prin urmare la o ruptură.

Pretextul l-a dat conflictul dintre Rusia și Turcia. În urma unor incidente nouă în vechea ceartă între călugări latinii și cei greci din Ierusalim, s'a trimes la 1853, în „misiune specială“ — termenul ajunsese a fi comun în această vreme —, la Sultanul însuși, pe vestitul Mencicov, care sosi la Constantinopol cu aiere din cele mai cavaleresti, cu caracterisate apucături proconsulare. Cerea pentru Rusia, în ultima instanță, ocrotirea tuturor creștinilor ortodocși din Imperiu, oferind în schimb o garanție perpetuă, care echivala cu o jumătate de ocupație a Imperiului, de singurele forțe ale Țarului. Turcii erau gata să cedeze, dacă n'ar fi intervenit influența, atît de puternică, a ambasadurului engles Stratford Canning, care a fost, fără îndoială, unul din factorii de căpetenie ai războiului Crimeii, căci fără politica lui personală, de largă prevedere și îndărătnică împotrivire, nu s'ar fi ajuns așa de departe de Guvernul engles, și, dacă Anglia n'ar fi mers, Franța n'ar fi început singură lupta. Turcii au refusat decî, iar Rușii trecură gra-

nița Prutului, ocupînd Principatele, ai căror Domni părăsiră Scaunele lor. După un scurt timp de așteptare, în care pe linia Dunării se începură ostilitățile, Europa s'a trezit cu biruința navală rusească de la Sinope pe coastele Asiei Mici: flota Sultanului fu distrusă în această ciocnire.

Dar Sinope a însemnat somația francesă și englesă la Petersburg, răspunsul dîrz al Țarului, care aminti lui Napoleon al III-lea că Rusia de la 1812 a fost în stare să răspingă inmixtiunea militară străină, — jignire cu neputința de iertat din partea Împăratului celui nou al Franței — și prin urmare începerea ostilităților cu acești noi și neasămănat mai puternici dușmani ai Rusiei, la cari se adause, ca o demonstrație în vederea unității italiene, Sardinia.

Ostilitățile aū fost conduse foarte nedibaciū. S'a zăbovit enorm cu debarcarea la Galipoli, cu prezența îndelungată a armatelor coalisate, franco-englese, la Constantinopol, cu nesuccesul în a găsi un punct potrivit pentru atacarea Imperiului rusesc. Rușii în acest timp asediază Silistra, un asediu interminabil, datorit nepregătirii armatelor Țarului, în curs de transformare, ca și noilor fortificații ridicate aici de un ofițer prusian și dispărute de atunci. La urmă, de oarece Austrieii ocupaseră Principatele, ca semn de „prietenie“ față de Turci, dar cu intențiunea de a nu mai pleca niciodată de aici—aū fost scoși la urmă de Europa coalisată care nu întreprinsese această costisitoare acțiune ca să pregătească un nou culcuș Austriei în regiunile dunărene,—lovitura trebuia îndreptată aiurea. S'a încercat din Dobrogea, dar holera a distrus cea mai mare parte din corpul frances de expediție. Ar trebui deci să se pornească războiul în Crimeia, prefăcută toată într'o puternică cetate capabilă de a opri supt zidurile Sebastopolului, timp de atîtea luni, — aproape doi ani — întreaga armată a aliaților, care a biruit în cele din urmă, dar în împrejurări în care nicio armată nu poate dori să cîștige biruința.

Deci războiul s'a purtat în Marea Neagră, iar nu în Marea Mediterană, Rușii neputînd trece din nou strîmtorile apărute bine, și chiar în Marea Neagră nu s'a dat nicio luptă navală importantă; Rușii nu îndrăzniau să atace,

de și aveau o flotă puternică, și, dacă dușmanii lor au pierdut unele corăbii, a fost numai pe urma unei strașnice furtuni.

Armatele aliate se poate zice însă că dăduseră lupta pentru dominația în Marea Neagră, și, cînd s'a ajuns la tratatul din Paris (1856), una din prescripții a fost izgonirea Rusiei din Marea Neagră, supț raportul militar. În Marea Neagră, neutralizată, nu erau să ție corăbii nici Turcii, cari n'aveau nici intenția, nici putința de a o face, nici Rușii, cari aveau toată intenția și tot interesul și pentru cari o flotă în aceste ape era, nu numai o chestie de prestigiu, dar și o adevărată necesitate de comunicație și de pază. Lucrări se prevedeau la gurile Dunării, și Europa se instala pentru aceasta, ca o manifestație împotriva lăcomiei rusești, înlăturate la Dunărea-de-Jos. I se dăduse Moldovei ca o bandă apărătoare cele trei districte: Cahul, Bolgrad și Ismail, pe care le-am păstrat până la răpirea din 1878, și, la început, fusese vorba ca tot Moldovei să i se dea și delta Dunării ce trecu în stăpînirea Turciei, care avea atunci Dobrogea întreagă. O așezare rusească în Insula Șerpilor fusese împiedecată.

Rusia a trebuit să întrebuințeze toate mijloacele ca să-și recapete stăpînirea în Marea Neagră. Și-a refăcut foarte răpede puterile, și în curînd ea avea plăcerea să vadă pe unul dintre biruitori, pe Împăratul frances, gata de o alianță contra prietenului său din Apus. De fapt, tratatul din Paris n'a fost executat niciodată pe deplin în ceia ce privește Marea Neagră, așa încît, la 1871, Rusia, profitînd de marile războaie dintre Franța și Germania, putea să declare și formal că nu se va ținea de tratatul din Paris, că revine deci la *status quo* d'innaintea anului 1856. Nu era decît consacrarea diplomatică a unui fapt îndeplinit.

Războiul cel nou cu Turcii, în 1877-78, țintia către crearea în Peninsula Balcanică a unei provincii rusești în forme naționale autonome. Căci acesta a fost scopul pentru care s'a creat Bulgaria, care trebuia să anihileze trei factori mai vechi creștini de la Dunăre și din Peninsula Balcanică, factori pe cari Rusia credea că i-a creat

singură și pe cari-i decreta de nerecunoscători fiindcă nu voiseră să fie simple provincii ale Țarului. Unul din acești factori era România, care pe linia Dunării, trebuia să fie ținută neconținut în eșec de Bulgari cărora Rusia li inspira puternica dorință de a recăpăta Dobrogea de și tot Rusia o oferise în schimbul celor trei județe basarabene pe care Românii le-au părăsit fără niciun act diplomatic, retrăgându-se pur și simplu, înaintea silei. Pe de altă parte, trebuia să fie anulată Serbia în ceia ce privește situația ei slavă în Balcani prin acest mai puternic Stat slav al Bulgarilor. Și, în sfârșit, Greciei trebuia să i se taie drumul spre Constantinopol prin această Bulgarie pe care tratatul din San-Stefano o întindea până la Marea Egee.

Austria, de și jignită într-o privință prin această nouă și hotărâtoare intervenție balcanică, se îngrijise înaintea de război să-și capete compensația: pe cînd făcea în alte părți fel de fel de demonstrații de prietenie, ea, de fapt, își pregătise ocupația permanentă a Bosniei și Herzegovinei.

Acesta a fost rolul războiului din 1877-78: pentru Rusia în Marea Neagră el n'a însemnat nimic nou, situația de la 1871 rămînînd și după noile schimbări, iar, în ceia ce privește influența rusească în Marea Mediterană, de dînsa nici nu putea fi vorba, căci și mai departe flota ei militară din Marea Neagră era oprită de a trece prin strîmtori încercările făcute în deosebite momente prielnice pentru a crea măcar un precedent în sensul acesta, n'au fost recunoscute de diplomația europeană, isprăvindu-se printr'un eșec absolut.

LECȚIA a XXIV.

Puterile apusene în Marea Mediterană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Franța străbătuse supt raportul cultural de foarte multă vreme Imperiul otoman; ea ajunsese a fi una din sprijinitoarele lui; ea-i împrumutase formele vieții sale politice și, într'un moment hotărîtor, îi dăduse ajutor. Ca Putere mediteraneană, ea căpătase, în sfîrșit, prin intervenția militară din 1830, urmată, cu saū fără voie, de un război de cucerire, contra lui Husein-beiū întăiū, care-i jignise represintantul în Alger, apoi contra maselor arabe, conduse de inițiativa îndrăzneată a Șeicului Abd-el-Cader, o întinsă și frumoasă provincie africană, Algeria.

Dar în aceste părți influența englesă era mult mai adîncă, mult mai profitabilă pentru negustorii din partea locului. Eraū la mijloc calități de rasă, bine cunoscute, dar și caracterul comercial mai pronunțat al reprezintației diplomatice englese în Constantinopol, gata oricînd să provoace, să stabilească și să ajute nouă legături între comerțul engles și Levantul supus Turcilor. Suprafața o avea aproape exclusiv Franța, care se mulțămia cu atîta, dar lucrul fundamental, profitabil îl păstra Anglia.

Și atunci se observa supt raportul colonial ce deosebește și astăzi influența francesă în toate aceste regiuni. Ea are mai mult caracterul politic de prestigiu: situația europeană a Franciei se sprijine pe situația colonială pe care a știut să și-o creieze și să și-o asigure, fără ca pentru aceasta

coloniile să însemneze, în sensul vechiului al cuvîntului, locul unde se trimet oameni cari, continuînd să vorbească limba patriei, întemeiază un fel de țară nouă, și fără să însemneze, în același timp, un debușeu prețios pentru surplusul de mărfuri produse în patrie. După îndărătnicele lupte duse de un duce d'Aumale, de un Bugeaud pentru supunerea Algeriei, la stabilirea Imperiului, Napoleon al III-lea avea un plan mediteranean și înțelegea să-l aducă la îndeplinire, nu cu fabricanți, cu negustori, cu agenți de comerț, — așa de importanți astăzi —, ci cu expediții militare și cu misiuni științifice.

Îl putem urmări foarte bine în ce privește tendințele lui în Marea Mediterană. În opera de liberare a Italiei, de desfacere a provinciilor nordice italiene de sub stăpînirea austriacă, Franța Imperiului al doilea a avut un rol foarte mare. Războiul din 1859, prin izgonirea Austrieilor din Lombardia, — căreia i-a urmat scoaterea din Toscana a Casei mariducale și din Neapole a *Bourbonilor* a fost o pregătire a realizării unității italiene depline. Și, mai târziu, la 1866, după înfrîngerea Italiei, cînd a fost vorba ca Venetia, pentru care se luptă din nou contra Austriei, să treacă în stăpînirea lui Victor-Emanuel, monarhia italiană a primit ca trecerea teritorială să se facă întâi către Împăratul frances pentru ca acesta la rîndul lui să o cedeze vărului său din Florența. Iar prețul cu care s'a plătit aceste cuceriri a fost cedarea, încă din 1859, către Franța a teritoriului Nizzei și a comitatului din vecinătate, vechiul comitat medieval al Savoii, prin posesiunea căruia se întăria basa Franciei la Mediterana.

În politica aceasta pe care Franța o face, la 1859 și la 1866, față de Italia care-și realisa unitatea și era incapabilă să o facă prin propriile mijloace ale monarhiei de Savoia sau printr'o ridicare generală a poporului italian, — Garibaldi, atît de folositor în Sud, fără îndoială, fiind incapabil de a juca același rol și în alte Ținuturi, unde populația nu era deprinsă cu aventuri romantice de felul acesta, — trebuie să se vadă și un capitol din planurile Împăratului frances asupra Mării Mediterane. Nu și-a închipuit niciodată Napoleon al III-lea ce va fi Italia după tre-

cere de cîțiva ani. Italienii aveau reputația de oameni înzestrați cu toate talentele în afară de două: talentul militar a venit însă și el la timpul lui, iar talentul politic s'a vădit pe neașteptate îndată după realizarea unității italiene, după ocuparea Romei în cursul războiului de la 1870-1 dintre Francesi și Germani. Întreaga națiune italiană a fost cuprinsă de frigurile lucrurilor mari, cu mult mai mari chiar decît puterile adevărate de care dispunea Statul. Roma nouă a fost croită pe un plan extraordinar de mare: nu numai că se vedea în ea centrul firesc al întregii vieți italiene, rămasă separatistă în ceia ce privește amintirile și până astăzi, dar se vedea în Capitala nouă a Italiei o înnoire a Romei romane de odinioară, lumea întreagă trebuind să o încunjure de admirație și supunere, valuri de pelerini trebuind să se îndrepte către locurile unde a înflorit Republica și unde au stăpînit odinioară Împărații. Să amintim și marile planuri ale lui Crispi, Albanes de origine, Meridional în ceia ce privește locul nașterii, revoluționar în ceia ce privește tradițiile — și toți revoluționarii sînt, neapărat, exagerați și rămîn exagerați chiar după ce s'a mîntuit revoluția, — care înțelegea să facă din Marea Mediterană întreagă, din toată coasta de Nord a Africei, un vast teritoriu, continental și maritim, de stăpînire italiană. De aceea politica lui de risipă și provocare în Abisinia, politică isprăvită prin ziua cea groaznică de la Adua, cu distrugerea, de către trupele negusului Menelic, a armatei conduse de un admirabil general de biroù, de stat-major, Oreste Baratieri. Se visase odată Africa romană înviată supt steagul italian, Tripolisul ocupat imediat, ba poate chiar Tunisul, oferit Italiei de Germani la 1878, pe care Franța și-l anexase, păstrînd de formă pe beiu, în 1881, și în care elementul european era mult mai mult italian decît frances.

De aici politica de dușmănie față de Franța, de provocare continuă față de dînsa, de aici dușmănoasa interpretare a legăturilor cu Germania și chiar cu Austria, deținătoare de teritoriu național italian, în Triest, în Trentino, în Tirolul sudic, prin Tripla Alianță. Dar Napoleon al III-lea își făcuse planul de a crea o Italie care să nu-l supere supt raportul do-

minației în Marea Mediterană. El credea să-și asigure această Italie prin marile servicii ce-î făcuse, negîndîndu-se că rana pentru Nizza va fi așa de dureroasă, distrugînd amintirea sprijinului esențial pe care Franța-l dăduse monarhiei piemontese în opera de realizare a unității italiene. El credea să și-o asigure față de dinastia lui Victor Emanuel printr'o îndoită căsătorie: prin trimeterea în Italia a acelei principese din sîngele Bonapartilor care și acum, ca ducesă de Aosta, e acolo, și prin căsătoria unchiului său, a principelui Napoleon cu o fică a regelui Italiei, cu acea nobilă principesă de Savoia care cea din urmă dintre ai săi a părăsit Parisul la 1870, în momentul cînd cauza imperială era definitiv pierdută.

Și să ne mai gîndim încă la un lucru: dinastia de Bourbon din Spania, absolut impopulară, trecuse de la un rege, leneș, stricat, cum fusese Ferdinand, la o fată fără minte, care nu primise o creștere potrivită situației ce trebuia să o aibă, nici greutăților ce trebuia să întîmpine, la acea Isabelă, care, ca tînără, aștepta să-î treacă ministrii înainte ca să li facă în urmă semne de batjocură înaintea Curții întregi, pentru ca apoi, cu toată căsătoria impusă de necesități politice, să ducă o viață pe dreptul criticată și să termine printr'o catastrofă, printr'o revoluție. La plecarea reginei, care a trăit în Franța restul zilelor sale a intervenit, după o republică anarhică — și toată lumea s'a convins că republica nu putea dura —, o nouă monarhie cu un rege adus din Italia, cellalt duce de Aosta, tatăl celui din timpul nostru Amedeu, fratele regelui Humbert. Chemat de Spaniolî, la 1870, ca să întemeieze o monarhie nouă cu o dinastie străină, el a fost primit cu foarte multă dușmănie, cu toate că și el ca și femeia exemplară care-l întovărășia, au făcut tot ce li era posibil ca să încetățenească dinastia de Savoia. Neizbutind, abdică și părăsește țara (înnainte de sosirea lui Amedeu se presintase candidatura principelui Leopold de Hohenzollern, fratele regelui Carol, ceia ce aduce războiul franco-german).

Dar, în momentul cînd în Italia era Victor-Emanuel, de și, în Spania, n'a mai putut fi sprijinit fiul său de Napoleon al III-lea, de sigur că în Marea Mediterană rolul Fran-

ciei era preponderant. Pe de altă parte, cel de-al doilea Napoleon nu se mărginea numai la tendința acestei dominații în basinul occidental al Mării Mediterane, ci el mergea și mai departe. Precum, îndatorind esențial pe Romîni, el stabilise, în Domnia lui Cuza-Vodă, influența aproape exclusivă a Franței aici, creînd o armată, și determinînd, într'o societate de mult dominată de spiritul frances, noile forme constituționale, precum flota italiană, de și învinsă, le 1866, de Tegethoff la Lissa, ținea în eșec pe Austriaci în Marea Adriatică, un *mare nostro* pentru urmașii Venețienilor, se primiau la Tuilerii conducătorii răscoalei din Creta împotriva Sultanului, și Împăratul părea că-î îndeamnă în atitudinea lor luptătoare: nu e exclus de loc ca Napoleon însuși să fi avut anume gânduri asupra Cretei. Dar e sigur că a avut acest gînd asupra Ciprului: Louis de Mas-Latrie a fost trimis aici spre a face cercetări adîncite cu privire la trecutul insulei, a cărei epocă mai strălucită a fost aceia cînd era un regat latin supt dinastia francesă a Lusignanilor, care avuse drepturi și la Coroana Ierusalimului și care a cucerit atîtea localități pe coasta Siriei, împreună cu Alexandria în Egipt, acum o jumătate de mileniu. La Muntele Athos, în insula Thasos, în Tesalia, în Siria și în alte părți ale Imperiului otoman, vecine cu Arhipelagul ori cu Mediterana, apăreau, încunjurați de un mare prestigiu oficial, arheologii francesi cari făceau în toate părțile cercetări: un Renan, un Heuzey, un Em. Miller.

Nici Egiptul nu era de loc înlăturat din programul de expansiune francesă. Doar era creațiunea Franciei, a acelor tehnicieni și economiști pe cari-î avuse Mehemed-Ali lîngă sine și cari continuaseră a lucra supt urmașii lui, supt Ismail, noul Chediv (—1879), tot atît de strîns legat de Imperiul frances, cît era de strîns legat Cuza-Vodă al nostru. Capitalul frances lucra în Egipt lîngă cel engles, mai puternic, și de Lesseps, care era ruda Împărătesei Eugenia, deschise, revoluționînd viața mediteraneană și înviind prin nouă legături de comerț aceste ape, canalul de Suez (1859-69), și pentru a servi interesele dominației francesă: la inaugu-

rarea canalului veni însăși Împărăteasa Eugenia, trecînd prin Constantinopol, unde a fost primită cu o pompă cum niciodată nu se mai văzuse; era ca un fel de punere în stăpînire a Franciei în Orient prin prezența ei.

În Siria, din timpurile vechi ale emirului Facredin, de la începutul veacului al XVII-lea, influența francesă era atotputernică. Comerțul frances n'a căpătat nicăiri o situație mai exclusiv favorabilă decît în porturile Feniciei de odinioară: Sidon, Tir, Acra și celelalte, și situația aceasta a Franciei se menținea, nu numai prin negoț, ci și prin stabilimentele de cultură. Toată învățătura superioară în Beirut, în Anturah, unde era vestitul Colegiu, care există și astăzi, se dădea în limba francesă, și cutare Frances spunea cu uimire că limba pe care o învățau indigenii aici era cea mai pură limbă din vremea lui Ludovic al XIV-lea. În Siria aceasta, cu negustori francesi, cu Colegii franceze, cu tipografii, cu gazete franceze, nimeni nu putea disputa Franciei imperiale supremația supt toate raporturile. S'a întîmplat însă, în luptele seculare dintre Drusi, Musulmani fanatici, și Maroniți, o sectă creștină, ca aceștia să fie masacrați de aceia. Atunci Napoleon al III-lea a cerut intervenția Europei și în fruntea intervenției europene a stat el: trupele care au debarcat acolo, au fost trupe franceze. A fost o expediție vestită aceia a Libanului, care a dus soldații francesi până în adîncul muntelui, unde au fost primiți pretutindenii cu sentimente de reverență deosebită. Ea n'a adus liniște în părțile acestea, dar a cîștigat pentru Franța un spor de prestigiu incomparabil, în Siria și părțile vecine.

Planurile lui Napoleon al III-lea au fost însă cu totul sfărîmate prin înfrîngerea din 1870.

Atunci s'a pus întrebarea cui va aparține Marea Mediterană. Firește, ea nu putea aparține, în cea ce privește basinul oriental, nici Turcilor, a căror flotă de paradă s'a dovedit fără niciun fel de putere, prin durata răscoalei Cretei, care, potolită cîțiva ani, s'a aprins iarăși de flăcările unui nou război civil între creștini și musulmani, după îndemnul și, une ori, cu sprijinul fățiș al Greciei

libere, — care ea însăși era incapabilă, din cauza ravagiilor, financiare și morale, ale politicianismului, să ia acest loc.

Franța și-a adăus în Vest, de și nu pe deplin și în forme definitive, înaintea și după convenția europeană de la Algeciras (1906), supremația asupra Marocului, unde Spania, care avea mai de mult cetățile Ceuta, Melilla, Alhuceras și Penon de los Velez, riscase în zădar o intervenție militară încă de la 1860. Dar vechea ei situație din Marea Mediterană nu o va putea reface niciodată. Turcia a fost, după război, cu totul înstrăinată de Francesi, cum era și natural la o populație cu cultura morală pe care o au și oamenii de Stat de acolo: înfringerea Francesilor a însemnat ruperea legăturilor de până atunci între Imperiul otoman și puternicul patron de odinioară din Paris. Din momentul ce putea fi învinsă Franța, Turcia se îndreptă către învingători.

Și atunci o influență germană a încercat să se substituie influenței franceze în Marea Mediterană. Dar stabilirea acestei influențe e foarte grea. Germania nu poate să intervie într-o Mare la care n'are țermuri. S'ar fi putut folosi de Austro-Ungaria, pe care a susținut-o continuu și o susține și astăzi, dar Austro-Ungaria are pretenții proprii, și idealul lui Eugeniu de Savoia tulbură până astăzi anume minți de la Viena: ideal de dominație în Peninsula Balcanică, unde s'a coborât prin Bosnia și Herțegovina, definitiv anexate după revoluția turcească din 1908, unde rîvnește Albania, Salonicul, coasta Albaniei, egemonia peste Slavi, Romîni, Turci și Greci, — de și influența germană se poate exercita mai autentic de Germania națională, iar de influența maghiară n'are nevoie nimeni, căci nu poate folosi nimănuia. Pentru Germania, felul special cum s'a interpretat de Austro-Ungaria alianța, a fost fără îndoială de multe ori jignitor și păgubitor, înstrăinîndu-i multe simpatii. Atunci, Germaniei nu i-a rămas decît să încerce, prin capitalurile sale, prin oamenii de știință practică, aplicată, să ia în stăpînire Turcia, și, în parte, a izbutit. Capitalul german a fost amestecat în foarte largă proporție în toate întreprinderile din aceste părți: căi ferate, porturi și altele; împrumuturi s'au făcut de atîtea ori pe piața

germană; Abdul-Hamid în greutate s'a adresat Împăratului Wilhelm, care este și un romantic, pe care cerul Orientului îl farmecă și care a căutat și din acest punct de vedere să stabilească influența sa predominantă în părțile răsăritene, venind, în mare pompă, la Constantinopol și călcând pe urmele lui Frederic Barbă-Roșie, ca să meargă apoi în Palestina ca pelerin cuceritor. S'a creat supt toate raporturile firme germane, de concurență, față de cele franceze, îndătinată. În multe privințe, ziceam, s'a izbutit, dar nu în toate; într-o privință de loc: școala germană n'a prins în Levant, și chiar astăzi cetirea unei cărți germane este un lucru foarte rar în Turcia.

Dar și aici Germania a trebuit să se lovească de același dușman de care s'a lovit și pe Ocean: de dușmanul engles. Anglia avea în Marea Mediterană o situație foarte bună, pe care a întărit-o după 1878. Ea avea Gibraltarul, avea Malta. Îi trebuia un punct de unde să supravegheze și basinul răsăritean al Mării Mediterane, și, astfel, după ce, prin conferința de la Constantinopol, apoi prin apariția flotei sale la Dardanele, în momentul când Rușii erau la San-Stefano, încercase a împiedeca împărțirea Turciei, ea și-a asigurat, prin tratatul de la Berlin, Ciprul, devenit teritoriu de ocupație, ca și Bosnia și Herțegovina, de și Anglia nu crede că are nevoie de mijloacele Austro-Ungariei ca să-și afirme dominația. Ciprul este însă un admirabil mijloc de stăpânire, cu vârful nordostic amenințând coasta Asiei Mici, tocmai acolo unde se leagă cu Siria.

Pe lângă aceasta, profitând de vacanța dintre influența franceză și pătrunderea germană, ea a ocupat, după falimentul finanțelor egiptene, după abdicarea silită a chedivului Ismail și, în sfârșit, după răscoala naționalistă a lui Arabi-Pașa, care, cu armata lui de Arabi și bieți felahi robî, nu putea spera să întemeieze un Stat musulman cu caracter specific național,—Egiptul. S'a debarcat trupele lui Wolseley, Alexandria a fost cucerită, și apoi s'a stabilit un regim mixt, cu un comisar engles, chedivul fiind menținut mai mult pentru măgulirea, supt raportul religios cu deosebire, a supușilor săi de până atunci. Pentru a-și asi-

gura și mai bine stăpînirea Egiptului, Anglia a intervenit apoi în Sudan, și a cumpărat de la Italia, după catastrofa ei în Abisinia, posesiunea abisiniană a Eritreii, pentru ca în felul acesta Egiptul să fie strîns într-o Mare care aparține flotelor englese și între un deșert sudic intrat și el în stăpînirea aproape exclusivă a Englesilor.

În același timp capitalul engles a căutat să capete drumul de fier al Bagdadului—și de aici lupta înviersunată între Germani și Englesi în ceia ce privește această „Bagdadbahn“ de o așa de mare importanță pentru penetrația economică și dominația politică în viitor: diferendului i s'a dat în ultimul timp o soluție care nu e defavorabilă intereselor englese. Și cine-și aduce aminte de casul erului din Coveit în Golful Persic, de propaganda făcută în Arabia, de tendința de ocupare a peninsulei Sinai, de susținerea răscioalei lui Seids Idris și a imamului, rivalul său, va înțelege că se urmărește, de fapt, refacerea acelui Stat egiptean-arab, poate și sirian, pe care voise să-l facă în zilele sale de glorie Mehemed-Ali și, după dînsul, pe cale pașnică, Ismail.

În ultimul timp s'a încercat, în sfîrșit, instalarea unei influențe italiene în Marea Mediterană. Această influență s'a manifestat acum în urmă și prin ocuparea Tripolisului și Cirenaicei, formînd azi provincia cea nouă a Libiei, pentru ca să nu se strecoare aici, cum era planul, o altă Putere.

Se pare că aū venit decî zilele ca Marea Mediterană să redevie o Mare latină, și încheierea tratatului de împărțire a sferelor în această Mare, de către Barrère, ministrul frances la Roma, dăunăzi, nu înseamnă decît încoronarea acestei opere. Nemulțămiri lucrează în Egiptul engles, și nu se știe încotro vor tinde acțiunile pe care, mai curînd saū mai târziu, ele le vor provoca.

În ultimul timp, și o influență grecească pare că se manifestă în părțile acestea, Italia căutînd să o împiedece și prin întărirea ei la strîmtoarea de Otranto și prin ocuparea Dodecanesului, Rodos și insulele vecine, cu toate clauzele tratatului din Ouchy. Vor fi în stare Grecii să între-

buinteze situația cîștigată prin anexarea celorlalte insule și mai ales a Cretei? Vor ocroti pe Turci, tutelîndu-i sup raportul maritim? Vor ști să facă azi concesionile necesare? Aceasta depinde, nu de la inteligența d-lui Venizelos însuși, ci de la bunul simț al unei națiuni întregi. Acest bun simț mi se pare că pentru un moment îi lipsește: sînt însă și alte popoare care nu l-au avut și l-au căpătat. Din parte-mi, doresc Greciei să-l aibă pentru a exercita o influență așa de legitimă asupra părților Mării Mediterane care scaldă teritoriul național al rasei lor.

Principiul civilizațiilor italo-grece va fi venit înapoi în Mediterană. Și, în avîntul nostru crescînd, vom ști, din partea noastră, să găsim un drum către ele.

CUPRINSUL

	<u>Pagina</u>
<i>Lecția I-ii.</i> Idei generale. Popoarele orientale și Marea Mediterană. Fenicienii; Cartaginea. Monarhiile asiatică. Cir, Dariu și lupta Iranului cu Turanul în legătură cu stăpânirea Mării	1
„ <i>II-a.</i> Persii și Grecii în luptă pentru Marea Mediterană	14
„ <i>III-a.</i> Statul „macedonean“ ca moștenitor al dominației asupra Mării Mediterane	23
„ <i>IV-a.</i> Urmașii lui Alexandru-cel-Mare și tendințele lor către Marea Mediterană	34
„ <i>V-a.</i> Romanii și dominația Mediteranei	45
„ <i>VI-a.</i> Imperiul roman și așezarea barbarilor în basinalul apusean al Mării Mediterane	49
„ <i>VII-a.</i> Iustinian și problema Mării Mediterane	58
„ <i>VIII-a.</i> Arabii: rivalitatea lor cu Bizantinii pentru Marea Mediterană	68
„ <i>IX-a.</i> Germanii de Nord ca factor mediteranean	80
„ <i>X-a.</i> Normanzii, Bizantinii și Cruciații ca rivali în stăpânirea Mării Mediterane	88
„ <i>XI-a.</i> Încercarea lui Manuil Comnenul de a reface Mediterana bizantină	98
„ <i>XII-a.</i> Încercarea de stăpânire a Veneției în Mediterana și Imperiul latin de Constantinopol	104
„ <i>XIII-a.</i> Concurenți ai Veneției în dominația Mării Mediterane	116
„ <i>XIV-a.</i> Statele franceze din Orient și legăturile lor cu Marea	129

<i>Lecția XV-a.</i>	Turcii cei noi și luptele lor pentru stăpânirea țărmurilor Mediteranei	140
" XVI-a.	Marea Mediterană și Sultani-Împărați ai Bizanțului turcesc	155
" XVII-a.	Turci și Spanioli în basinul apusean al Mării Mediterane	167
" XVIII-a.	Lupta de la Lepanto: caracterul și urmările ei	178
" XIX-a.	Războiul pentru Creta	199
" XX-a.	Luptele pe Mare ale Venetienilor și Rușilor după despresurarea Vienei în 1683	210
" XXI-a.	Marea Mediterană până la începutul veacului al XIX-lea	220
" XXII-a.	Bonaparte în Egipt. Marea Mediterană în jumătatea d'întăiu a veacului al XIX-lea	231
" XXIII-a.	Războiul Crimeii și urmările sale	244
" XXIV-a.	Puterile apusene în Marea Mediterană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	253

VERIFICAT

1987

VERIFICAT
2007VERIFICAT
2017